

Athanasiana

53

SZENT ATANÁZ GÖR. KAT. HITTUDOMÁNYI FŐISKOLA
INSTITUTUM SANCTO ATHANASIO NOMINATUM

ATHANASIANA

53

Nyíregyháza
2021

ATHANASIANA
a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola folyóirata

Alapítva 1995-ben

Főszerkesztő:
Ivancsó István

A szerkesztőbizottság tagjai:
Janka György, Szabó Péter, Véghseő Tamás, Vincze Krisztián

A szerkesztőség címe:
Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola
H 4400 Nyíregyháza
Bethlen G. u. 13–19.
Tel./Fax: +36/42/597-600
www.szentatanaz.hu
szentatanaz@szentatanaz.hu

Postacím:
H-4401 Nyíregyháza, Pf. 303

Felelős kiadó:
Véghseő Tamás rektor

© Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2021

ISSN 1219-9915

Megrendelhető a fenti címek bármelyikén
Az egyes számok ára: 1.000 Ft

Tartalom

✠ Jakubinyi György: „Aki tehát megalázza magát, mint ez a gyerek, az a legnagyobb a mennyek országában” (Mt 18,4) Szentírás-magyarázata	7
Hámori Antal: Adalékok emberi jogi (alternatív) jelentésekhez (élet-, egészség-, család-, nő-, gyermek-, menekültvédelem)	15
Soltész János: Az erények teológiatörténeti vázlata a VI–XVIII. században	65
Vincze Krisztián: Hiszek... – Isten iránti érzékünk és hitünk indítékai	85
Ivancsó István: A szentek testi, lelki, szellemi hősie és példamutató küzdelme a görögkatolikus egyház liturgikus szövegei alapján	108
Ruzsa György: Az Istenszülő Pocsajvi ikonjának másolata egy budapesti magángyűjteményben	128
Puskás Bernadett: A késő középkori Kárpát-vidéki ikonosztázion tituláris ikonjai: Szent Mihály arkangyal	138

KÖNYVAJÁNLÓ

Legújabb könyvek	149
------------------------	-----

KRÓNIKA

A 2021/2022-es tanév első félévének fontosabb eseményei	169
---	-----

**„Aki tehát megalázza magát, mint ez a gyerek,
az a legnagyobb a mennyek országában” (Mt 18,4)
Szentírás-magyarázata**

TARTALOM: 1. Mt 18,1-6: Az evangéliumi egyszerűség; 2. A Mt 18,4 szövege; 3. Mt 18,4 kommentár; 4. Hasonló eset a szentek tiszteletében; 5. A Talmud megoldása azok részére, akik nem fogadják el a felkínált magyarázatot; 6. Befejezés.

1. Mt 18,1-6: Az evangéliumi egyszerűség

„¹Abban az időben történt, hogy odamentek Jézushoz a tanítványok, és megkérdezték tőle: „Ki a legnagyobb a mennyek országában?” ²Odahívott egy gyereket, közéjük állította, ³s azt mondta: „Bizony mondom nektek, ha nem változtok meg, s nem lesztek olyanok, mint a gyerekek, nem mentek be a mennyek országába. ⁴Aki tehát megalázza magát, mint ez a gyerek, az a legnagyobb a mennyek országában. ⁵Aki befogad egy ilyen gyereket a nevemben, engem fogad be. ⁶De aki megbotránkoztat csak egyet is ezek közül a kicsik közül, akik hisznek bennem, jobban járna, ha malomkövet kötnének a nyakába, és a tenger fenekére vetnék.”

Ennek a szentírási szakasznak (perikópának) azt a nevet is adhatnánk, hogy „a lelki gyermekség”. És erről azonnal *Lisieux-i Kis Szent Teréz* jut eszünkbe. Amikor megpróbálta követni a nagy önmegtagadásokban, nem sikerült például vezeklőövet sem viselnie. Ezért keresett a Szentírásban „egy kis utat” a gyermekek részére, akik még nem tudnak a felnőttek útján járni. Így talált rá a kis útra Szent Pál apostol „szeretethimnuszában” (1Kor 13,1–13). „És akkor túláradó, észvesztő örömben felkiáltottam: Ó Jézus, én Szerelmem... végre megtaláltam a hivatásomat, az én hivatásom, a Szeretet!... Édesanyámnak, az Egyháznak a szívében én leszek a Szeretet... így minden leszek... így meg fog valósulni az ál-

mom!!!!...”¹ Tehát Isten színe előtt nincsenek nagy és kis tettek, csak nagy és kis szeretet van, amit tetteinkbe beleviszünk. Nagyon tetszett neki Párizsban az új találmány, a lift (felvonó, ascenseur). Eszébe jutott, hogy amikor az édesanyja járni tanítja gyermekét, hagyja, hogy erőlködjék, emelgesse lábacskaát, de utána már nem bírja nézni, karjába veszi, és felviszi a lépcsőn, akárcsak a lift a gazdagokat megkíméli a lépcsők nehézségeitől. A jó Isten is megelégszik kis erőlködéseinkkel, végtelen atyai szeretetében lehajol és magához emel minket. Ezért elég „a bizalom és a szeretet útján” (ez a „kis út”) a rendes hétköznapi dolgokban rendkívüli hűséget tanúsítani, s a többi a jó Isten megteszi. A gyermek minden bizalmát szülei-be veti. Nincs még akarata, ereje, de mindent szüleitől kap. Az édesapa akkor is szereti gyermekét, ha az alszik. Ezzel vigasztalja magát Kis Szent Teréz, ha elszunnyad a hosszú elmélkedések alatt. Felfedezését Ágnes anya nevezte el „a lelki gyermekség” útjának, és nyomában XV. Benedek pápa használta először a Kis Szent Teréz hősi erényeit megállapító, 1921. augusztus 14-én kelt *Inter beatificationis* kezdetű dekrétumban, amivel a *Tiszteletreméltó* (Venerabilis) cím járt. Maga Kis Szent Teréz sohasem használta ezt a kifejezést!

1946 óta a katolikus egyetemeken – először Párizsban – a katolikus teológiai fakultásokon külön kurzust tartanak Kis Szent Teréz lelkiségéről („kisteréziológia”, mert Nagy Szent Teréznek már voltak kurzusai). A teológiai kutatás megállapította, hogy „a bizalom és szeretet” kis útja több, mint a „lelki gyermekség”. Kis Szent Teréz álma a vértanúság volt, a vértanúság minden módján, s így lett egyháztanító!² Álma akkor teljesült, amikor II. Szent János Pál pápa 1997. október 19-én a missziók vasárnapján Rómában egyháztanítónővé avatta. A bulla kezdő szavai nem a „lelki gyermekség”, ahogy elvárnánk, hanem a *Divini Amoris Scientia* (Az isteni szeretet tudománya). Ez is sokat mond arról, hogy a kis út több, mint a „lelki gyermekség”.

* * *

Minket most azonban ebből a hatalmas témából csak egy mondat érdekel, a Mt 18,4: „Aki tehát megalázza magát, mint ez a gyerek, az a legnagyobb a mennyek országában”.

A kérdés röviden ez: hogyan kérheti az Úr Jézus, hogy alázzuk meg magunkat, mint a gyermek, amikor a gyermek nem jogi személy, nincse-

¹ Ms B 3 vo = *Önéletrajz*, 255.

² Ms B 2 vo = *Önéletrajz*, 252.

nek még öntudatos törekvései, kiskorú, „felelőtlen”. Erre a kérdésre több lépésben válaszolunk:

1. Megnézzük az eredeti görög szöveget és a hivatalos egyházi latin és magyar fordításait.
2. Megnézünk néhány klasszikus kommentárt, majd levonjuk a következtetést.
3. Magyarázatunkra hasonló példát hozunk a szentek tisztelete történetéből.
4. Sőt befejezésül vigaszt keresünk a Talmudból azok részére, akiket magyarázatunk nem elégít ki. Majd egy középkori Szentírás-magyarázó latin anekdotával zárjuk.

2. A Mt 18,4 szövege

NTGR ὁστις οὖν ταπεινώσει ἑαυτὸν ὡς τὸ παιδίον τοῦτο, οὗτός ἐστιν ὁ μείζων ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν.

Vg Quicumque ergo humiliaverit se sicut parvulus iste, hic est maior in regno caelorum.

NeoVg = **Vg** ut supra

SzIT Aki tehát megalázza magát, mint ez a gyerek, az a legnagyobb a mennyek országában.

Károli A ki azért megalázza magát, mint ez a kis gyermek, az a nagyobb a mennyeknek országában.

ÚjRef Aki tehát megalázza magát, és olyan lesz, mint ez a kisgyermek, az a nagyobb a mennyek országában.

A mondatban két lényeges szó van, amelyet meg kell magyarázni (a forrásokban megadott szótárban *címszó* alatt):

ταπεινώσει

1. alapvető jelentése: (hegyet, dombot) kiegyenlíteni, lehordani.
2. Átvitt értelemben:
 - a. lealacsonyítani,
 - b. megalázni, szenvedő alakban: megalázkodni, alázatosnak lenni. A szótár ide sorolja a Mt 18,4-et.
 - c. ószövetségi használatban: megalázni saját lelkét = önsanyargatást gyakorol, böjtöl.

παιδίων

1. a kis gyermek, mind a fiú, mind a leány.
2. a gyermek
 - a. tekintettel életkorára. A szótár ide sorolja a Mt 18,4-et.
 - b. tekintettel a rokonsági fokra (birtokos esetben az apa áll mellette).
3. átvitt értelemben:
 - a. tekintettel a felfogására.
 - b. Isten gyermekeiről.
 - c. tekintélyes személy így szólítja meg azokat, akikhez atyai érzület fűzi, pl. az Úr Jézus tanítványait (Jn 21,5).

A szómagyarázat alapján a mondatot így fordítanám:

Aki tehát megalázza önmagát, mint ez a gyermek, ez a legnagyobb a mennyek országában.

3. Mt 18,4 kommentár

A forrásokban említett *Máté-kommentárom* írásakor figyelembe vettem a legfontosabb kommentárokat.³ Ezeket nem ismételtem, de összefoglalom véleményemet.

Világos, hogy az Úr Jézus kijelentése hozzátartozik előadásmódszeréhez: példabeszédekben tanított (vö. Mt 13,3 és párh.). Amikor gyermeket állít az apostolok közé megfelelő kísérő szavakkal, ez is példabeszéd, „másál” (Ószöv. Péld. = *másál*), de élő példabeszéd. Nagyjából olyan, mint az elbeszélés és a színdarab: ugyanazt fejezik ki szavakkal vagy élő képpel.

A szentírási vers lényege az istengyermekség. A tanítvány Isten gyermeke. De Isten gyermeke csak úgy lehet, ha Istenhez gyermekként viszonyul, akár csak a középre állított gyermek: nem független, mindenben a szüleitől függ. Ezt az istengyermekséget Isten Fia, az Úr Jézus hozta meg nekünk a megváltással. Az istengyermek nagyságát a mennyek országában az Atya határozza meg. Tehát az összehasonlítás tárgya nem az, ahogyan a gyermek megalázza önmagát, mert kiskorú gyermek még nem tudja magát tudatosan megaláznai, nem tudja felismerni tudatosan, hogy „alacsony”, hanem a gyermek mivolta, helyzete az utánozni való. A tanítványnak tehát nem úgy kell magát megaláz-

³ JAKUBINYI GYÖRGY, *Máté evangéliuma*, Budapest 2007.

nia, mint a gyermek magát megalázza, hanem úgy kell viszonyulnia Istenhez, mint amilyen a gyermek helyzete, állapota szüleihez viszonyítva. És így ki-kapcsoltuk a címkérdésben felvetett nehézséget: öntudatlan kiskorú gyermek hogyan tudja magát megalázni? Mert nem a gyermek önmegalázása, hanem a gyermek gyermeki helyzete követendő!

Mégis a tudományosság kedvéért idézem *dr. Varga Zsigmond* református professzor magyarázatát:

„A tanítványok gondolatai a közelesen eljövendő mennyek országa körül forognak, és ennek rendjébe szeretnének bepillantani... Jézus először egy élő *másál*-hoz fordul: példaként, hiszen tudjuk, hogy a gyermek sem ártatlan; nem is életének őszinteségeért, mert ez sem sokáig tart; hanem azért a feltétlen bizalomért, amellyel a segítségre szoruló gyermek a segítséget el tudja fogadni. Ezen a ponton kell nekünk »megtérnünk« (*straphēnai*), ha egyáltalán be akarunk jutni a mennyek országába... Abban követendő példa a gyermek, hogy »alacsonyabbnak tartja magát« (*tapeinoun* itt ezt jelenti), ebben kell a tanítványoknak hasonlónak lenni a gyermekhez: félretenni nagyravágásukat, amely most is megszólalt belőlük, és egészen Istenre hagyatkozva vállalni a jelen feladatait. Így válik a kisgyermek »ilusztrációból« élő problémává: Jézus maga jelentkezik benne előttünk, és igényli számára segítő szeretetünket”.⁴

4. Hasonló eset a szentek tiszteletében:

Kezdetben az Egyház csak a vértanúkat tisztelte szentként. Sőt a szentmiseáldozatot is vértanúk sírján mutatták be. Innen a szokás – sőt rendelkezés – mai napig, hogy oltárainkba oltárkövet helyeznek, amelyben vértanú ereklyéi vannak. Az oltárkövet püspök szenteli szentmisében, a követ pedig a püspök aláírásával és pecsétjével lezárják, hitelesítik. Csak a három évszázadig tartó római birodalmi keresztényüldözés után kezdték a hitvallókat is szentként tisztelni. Az első hitvalló szent a „magyar” Tours-i Szent Márton püspök hitvalló,⁵ aki a római Pannonia provincia Savaria városában született katonacsaládban, vagyis a mai Magyarországon, Szombathelyt a magyar honfoglalás előtt fél évezreddel. Ettől kezdve a hivatalos szentté avatási perekben vértanú esetében azt kellett igazolni,

⁴ *Jubileumi Kommentár*, 28.

⁵ Savaria, Pannonia, 316/317 – Candes, Gallia, 397.

hogy valóban keresztény hitéért ölték meg, míg hitvalló esetében igazolni kellett, hogy az isteni (teológiai) erényeket, a hitet, a reményt és a szeretetet hősi fokban gyakorolta. Ennek megfelelően gyermek csak vértanú szent lehetett, mint az Aprószentek, akik öntudatlanul haltak meg, de Krisztusért! Gyermek azonban nem lehetett hitvalló szent, mert kiskorú még nem gyakorolhatta öntudatosan az isteni erényeket.

Ezért korunkig a legfiatalabb szentté avatott *Savio Szent Domonkos* 15 éves ifjú volt, *Don Bosco Szent János* egyik első tanítványa, de egyházjogilag már nagykorú volt (1842–1857). 1950-ben boldoggá, 1954-ben szentté avatták. Igazi „gyermek-perek” csak a 20. század elején indultak be, pl. *Anne de Guigné* (francia grófkisasszony, 1911–1922) pere 1935-ben indult be.⁶ *Guy de Fontgalland* (francia kisleány, 1913–1925), 1941-ben indult be a pere, *Marto Ferenc* (1908–1919) és *Jácinta* (1910–1920) portugál fatimai gyermeklátnok testvérek, akiknek a pere 1979-ben indult be. Az első jelenések évfordulóján avatta őket boldoggá Fatimában II. Szent János Pál pápa 2000. május 13-án, szentté pedig ugyanott a 100. évfordulón Ferenc Szentatya, 2017. május 13-án.

A gyermek-pereket XI. Piusz pápa 1937-ben leállította. Azzal érvelt, hogy öntudatlan gyermek képtelen hősi fokban gyakorolni az erényeket, ami pedig a szentté avatás feltétele. Negyven évig szüneteltek a gyermek-perek. 1979-ben a Leiria-Fátima-i püspök 300 püspök aláírásával kérte a pápát, hogy avassa szentté a Marto látnok gyermektestvéreket, mert a zárándokok elismerik életszentségüket, erényeik hősi fokát. Tehát pasztorális igény van a gyermeklátnokok szentté avatására: példakép a mai gyerekek számára is! A Szenttéavatási Kongregáció 1979-ben ülésezett, és döntésüket II. Szent János Pál pápa jóváhagyta: kiskorú gyermekek is gyakorolhatják hősi fokban az erényeket. Példa erre a kiskorú számtan, zene stb. gyermekzenik (lángész), akik bizonyos irányban korukat meghaladó adottsággal rendelkeztek. Ilyen lelki zsenik a gyermek hitvalló szentek is! Ettől kezdve a pápai intézkedés alapján ismét folytatták a már megkezdett és abbahagyott gyermekhitvalló-pereket. A Marto testvérek voltak így egyháztörténelmünkben a legfiatalabb boldoggá, majd szentté avatott gyermek-hitvallók.

⁶ Tiszteletreméltó cím, vagyis az erények hősi foka dekrétum: 1990. március 3.

5. A Talmud megoldása azok részére, akik nem fogadják el a felkínált magyarázatot⁷

A Talmud tudatában van annak, hogy itt a földön még a legtudósabb rabbik sem tudnak mindent megmagyarázni a Tórában. Ezért összeállították a jó Isten („há-Kádós báruch hu” = *A Szent, Aki Áldott legyen*) mennyei napirendjét. Mivel a Zsolt 104(103),26 írja: „s ott kóborol a leviatán is, amit teremtetél, hogy a tengerben kergetőzzék”, betették azt is, hogy délután, a rekreáció idején a Mindenható egy órát játszik a Leviatánnal, ezzel a hétfejjű tengeri szörnnel. Délelőtt azonban a mennyei rabbiképzőben („jösivá”) megmagyarázza az üdvözült rabbiknak a Tórának azon részeit, amelyet ők itt a földön nem tudtak megmagyarázni. Ez tehát vigasz azok részére, akik a Mt 18,4-re adott magyarázatok nem elégítenek ki. Legyenek türelemmel, odaát majd Isten boldog színélátásában minden kérdésünkre feleletet nyerünk. (Igaz, hogy b. e. *Léstyán Ferenc* helynök urunk erre a vigaszra csak azt mondta: most akarom a megoldást itt a földön, mert odaát már nem fog érdekelni!)

6. Befejezés

Befejezésül hadd elevenítsek fel egy középkori latin anekdotát azokra vonatkozólag, akik mindent meg akartak magyarázni a Szentírásból. Feltűnt egyeseknek, hogy az Úr Jézus tanításának kezdetén mindig ez állt: „et aperiens os suum, docebat eos, dicens” = „és megnyitván száját, tanította őket, mondván” (Mt 5,2 et passim = párh.). Egyesek azt is tudni akarták, hogy miért van ez a szófordulat mint állandó (constans) az evangéliumokban. A tudós Szentírás-magyarázók (*egzegéták*) erre is tudtak választ adni: „Orientales antiqui enim priusquam loquerentur, os aperire solent” = „a régi keletiek ugyanis, mielőtt szólni kezdtek, előbb megnyitották szájukat szokás szerint”. Szerény véleményem szerint ez nagyon természetes és mindenki által elfogadott magyarázat, mert zárt szájjal nem tudunk beszélni.

⁷ Sajnos forrásaim erre vonatkozólag már a SIS könyvtárba vándoroltak.

Felhasznált irodalom (Források)

- NTGR** NESTLE-ALAND, *NOVUM TESTAMENTUM GRAECE*. editio vicesima septima revisa. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart ²⁷2006.
- Vg** *BIBLIORUM SACRORUM IUXTA Vulgatum Clementinam nova editio*, curavit Aloisius Gramatica, Typis Polyglottis Vaticanis MCMLI.)
- NeoVg** *NOVA VULGATA BIBLIORUM SACRORUM EDITIO. Editio typica altera*. Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano ²1998.
- SzIT** *Biblia. Ószövetségi és újszövetségi Szentírás*, sajtó alá rendezte Rózsa Huba, SzIT Budapest 2005.
- Károli** *SZENT BIBLIA AZAZ: ISTENNEK Ó ÉS ÚJ TESTAMENTOMÁBAN FOGLALTATOTT SZENTÍRÁS*. Fordította KÁROLI GÁSPÁR. Bibliatársulat, hely és év nélkül.
- ÚjRef** *BIBLIA. ISTENNEK AZ ÓSZÖVETSÉGBEN ÉS AZ ÚJSZÖVETSÉGBEN ADOTT KIJELENTÉSE*. Magyar nyelvre fordította és revideálta a Magyar Bibliatársulat Szöveggondozó Bizottsága. Kálvin János Kiadó Budapest, 2014.
- Lisieux-i Szent Teréz Önéletrajz*, ford. Kis Monika, Sarutlan Kármelita Nővérek, Magyarszék, 2015.
- Lisieux-i Szent Teréz egyháztanító*, szerk., ford. és írta: Jakubinyi György. Sarutlan Kármelita Nővérek, Magyarszék, 2009.
- Griechisch-deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der frühchristlicher Literatur* von Walter Bauer. 6., völlig neu bearbeitete Auflage. Walter de Gruyter Berlin – New York, 1988.
- JAKUBINYI GYÖRGY, *Máté evangéliuma*, Szent István Társulat, Budapest, 2007.
- VARGA ZSIGMOND, „Máté evangéliumának magyarázata”, in *Jubileumi kommentár. A Szentírás magyarázata*. III. kötet: *Az Újszövetség könyveinek magyarázata*, kiadja a Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest, 1995.

HÁMORI Antal

Adalékok emberi jogi (alternatív) jelentésekhez (élet-, egészség-, család-, nő-, gyermek-, menekültvédelem)

TARTALOM: 1. Élet-, egészség-, család-, nő-, gyermekvédelem; 1.1. A kérdéskör komplexitása; 1.2. Házasságkötéshez, emberi reprodukcióhoz való jog; 1.3. Abortuszszabályozás; 1.4. „Eutanázia”, „asszisztált öngyilkosság”; 1.5. Művi meddővé tétel; 1.6. Gyermekvédelmi problémák; 1.7. Házasságvédő javaslatok; 2. Menekültvédelem, migráció; 2.1. Keresztényüldözés; 2.2. Kereszténység és Alaptörvény – vallásszabadság; 2.3. Menedékjog; 2.4. A Hungary Helps Program; 2.5. A NEFE törvény; 2.6. Az üldözött keresztények anyagi támogatása; 2.7. Keresztények védelmét is szolgáló, vallásszabadsággal kapcsolatos törvényi rendelkezések; 2.8. Összefoglalás.

ANTAL HÁMORI: Additional Points on Human Rights (Alternative) Reports (Protection of Life, Health, Families, Women, Children and Refugees)

In conjunction with country reports, alternative reports, proposals, recommendations, statements and resolutions based on various treaties on human rights, the study discusses the ever increasing series of complex and interrelated problems, questions and actions in the area of the protection of life, health, families, women, children and refugees amid severe and intensifying international challenges and substantial differences of opinion. As part of this effort – along with proposals for the protection of marriage – themes such as the right to marry, the right to human reproduction, abortion regulation, euthanasia, assisted suicide and surgical sterilisation are addressed. The section on the protection of refugees and migration focuses on the persecution of Christians, freedom of religion, asylum, the Hungary Helps Programme, as well as on the legal protection, assistance and support of persecuted Christians. All this is interwoven with the concepts of human dignity and the right to selfdetermination also loaded with different semantic content.

I. Élet-, egészség-, család-, nő-, gyermekvédelem

„Minden gyermeket az isteni jóság ajándékának kell tekinteni és szeretettel kell felnevelni”.¹

I.1. A kérdéskör komplexitása

Az emberi jogi egyezmények alapján keletkező országjelentések, alternatív (árnyék-, párhuzamos) jelentések, javaslatok, ajánlások, állásfoglalások, határozatok fókuszában nagymértékben az élet-, az egészség-, a család-, a nő-, a gyermek-, a menekültvédelem problémái, kérdései, feladatai állnak.² Ezek részben átfedik, érintik egymást, és számos összefüggéssel, véleménykülönbséggel bírnak (lásd pl. családtervezés, meddőség, örökbefogadás, demográfiai helyzet, migráció, emberkereskedelem, és a fogyatékkal élők, valamint az idősek védelmére is gondolhatunk³).⁴

1 HITANI KONGREGÁCIÓ, *Donum vitae* kezdetű instrukció a kezdődő emberi élet tiszteltéről és az utódnemzés méltóságáról, 1987. február 22., in *Acta Apostolicae Sedis* 1988. 70–102., II. B. 5. pont.

2 Lásd pl. az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről szóló 1993. évi XXXI. törvény 2., 4., 8–9., 12. cikk; a nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról 1979. december 18-án New Yorkban elfogadott egyezmény kihirdetéséről szóló 1982. évi 10. törvényerejű rendelet 18., 21–22. cikk [vö. pl. *uo.*, 11. cikk 1. bek. f) pont („jogot az egészség védelméhez”), 12. cikk, 14. cikk b) pont („családtervezés”), 16. cikk 1. bek. e) pont; United Nations: Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW), pl. 2013. évi ajánlás a „nők szexuális és reprodukciós jogai” vonatkozásában is, jelentős európai uniós aktivitással; lásd pl. az Európai Parlament 2018. március 1-jei ajánlás a Tanácshoz az ENSZ nők helyzetével foglalkozó bizottsága 62. ülésszakára vonatkozó uniós prioritásokról, J. („szexuális és reprodukciós egészséggel kapcsolatos jogok”), P. („meddőség”), Y. („a nemek közötti egyenlőségnek és a nők szerepvállalásának az előfeltétele a szexuális és a reprodukciós egészség és jogok erőteljesebb támogatása”), Q. („szexuális és reprodukciós egészség”); OSZTROVSZKI LILLA, „Az ENSZ Nők Helyzetével Foglalkozó Bizottságának története és szerepének változása”, in *Iustum Aequum Salutare* 4 (2014) 157–166.; a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről szóló 1991. évi LXIV. törvény 44. cikk 1–6. bekezdés; LUX ÁGNES, „A magyar alternatív gyermekjogi jelentésről az ENSZ Gyermekjogi Bizottsága előtt zajlott egyszerűsített eljárásban”, in *Családi Jog* 4 (2020) 10–18.; vö. pl. LÁPOSSY ATTILA (szerk.), *Harminc/30. Jubileumi ombudsman-kötet a Gyermekjogi Egyezmény tiszteletére*, Budapest 2019. Alapvető Jogok Biztosának Hivatala, 651.; https://gyermekjogiegyezmeny.hu/?page_id=221; pl. ENSZ Gyermekjogi Bizottsága, Magyarország hatodik időszakos jelentésére vonatkozó záró észrevételek (2020), 15; Gyermekjogi Civil Koalíció, A gyermekjogok helyzete Magyarországon (2014–2019) – Alternatív jelentés az ENSZ Gyermekjogi Egyezményének hazai végrehajtásáról, Budapest, 2019. november, 126.

3 Lásd pl. Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) XV. cikk (5) bekezdés.

4 Lásd pl. HÁMORI ANTAL, „A család(ok) és a magzati élet védelme a mai magyar jogban demográfiai helyzetképpel”, in *Iustum Aequum Salutare* 4 (2016) 91–151.

Az életvédelem területén ilyen különösen a művi abortusz és az „eutanázia” témája, de az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárások is ide tartoznak (lásd pl. még meg nem született gyermekek, embriók, magzatok védelme – vö. pl. genetikai indikáció, magzati „eutanázia”, „számfeletti embriók”, lefagyasztott embriók).⁵ Az élet-, az egészség, a család-, a nő-, a gyermekvédelmet a művi meddővé tétel is érinti,⁶ és ezen egység részét a vallási üldözöttek oltalma, menedékjoga is képezi.⁷ Mindezt átszövi az emberi méltóság, az önrendelkezési jog tárgyköre,⁸ amelyhez a „család”

- 5 Lásd pl. HÁMORI ANTAL, „Abortusz és feminizmus vs. életvédelem”, in *Athanasiana* 52 (2021) 114–139.; HÁMORI ANTAL, „Az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárásokról”, in *Teológia* 3–4 (2020) 155–176.; HÁMORI ANTAL, „A még meg nem született emberi lény életének és méltóságának tisztelete”, in FAZAKAS SÁNDOR – KOVÁCS KRISZTIÁN (szerk.), *„Mielőtt megformáltak az anyaméhben...” Az élet kezdetén felmerülő döntések keresztyén etikai megközelítése*, (Debreceni Református Hittudományi Egyetem Szociáletikai Intézete Kiadványai 8.), Debrecen 2020, 43–58.; HÁMORI ANTAL, „Az emberhez méltó »halál« megélése – A haladók, szenvedő beteg életének és méltóságának tisztelete, védelme”, in *Magyar Jog* 7–8 (2017) 487–504.; HÁMORI ANTAL, „Az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárások etikai és jogi minősítése”, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 4 (2016) 126–151.; HÁMORI ANTAL, „Az »eutanázia« és a katolikus erkölcssteológia”, in FAZAKAS SÁNDOR – FERENCZ ÁRPÁD (szerk.), *Ideje van az életnek, és ideje van a meghalásnak... Életvégi döntések keresztyén etikai megközelítése*, (Debreceni Református Hittudományi Egyetem Szociáletikai Intézete Kiadványai 6.), Debrecen 2014, 97–125.; HÁMORI ANTAL, *Az eutanázia és a túlbuzgó gyógyítás problémája. Etikai, jogi, teológiai szempontok*, Budapest 2013, 157; HÁMORI ANTAL, „Az »eutanázia« problémája kánonjogi nézőpontból – világi jogi kitekintéssel”, in FILÓ MIHÁLY (szerk.), *Párbeszéd a halálról. Eutanázia a jogrend peremén*, (Bibliotheca Iuridica. Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar tudományos kiadványai. Acta Congressuum 19.), Budapest 2011, 120–140.; HÁMORI ANTAL, „Az »eutanázia« fogalmához”, in *Magyar Jog* 9 (2010) 561–568.; HÁMORI ANTAL, „Az »eutanázia« fogalma és kánonjogi minősítése”, in *Magyar Sion* 2 (2010) 177–190.; HÁMORI ANTAL, „Az »eutanázia« problémája a katolikus egyházjogban (magyar állami jogi kitekintéssel)”, in *Iustum Aequum Salutare* 2 (2010) 25–44.; HÁMORI ANTAL, „Az »eutanázia« megítélése a katolikus egyház tanításában”, in *Vallástudományi Szemle* 1 (2010) 125–149.; HÁMORI ANTAL, „Az »eutanázia« fogalmi meghatározása, erkölcsi és jogi minősítése”, in *Magyar Bioetikai Szemle* 1 (2007) 24–32.; HÁMORI ANTAL, „Az in vitro fertilizáció erkölcsi és jogi aspektusai”, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 5 (2005) 144–153.
- 6 Lásd pl. HÁMORI ANTAL, „A művi meddővé tételről”, in *Magyar Sion* 2 (2021) 207–212.; HÁMORI ANTAL, „Az életvédelem kritikus pontjai (abortusz, sterilizáció, drogfogyasztás, »eutanázia«)”, in *Teológia* 1–2 (2009) 18–51.
- 7 Lásd pl. HÁMORI ANTAL, „Az üldözött keresztyének mai magyar állami védelme, megsegítése, támogatása”, *Magyar Sion* 2 (2020) 267–290.
- 8 Lásd pl. HÁMORI ANTAL, *Igazságság, emberi méltóság, szabadság és felelősség, élet- és családvédelem. Tanulmányok az Országgyűlés Emberi jogi, kisebbségi, civil- és vallásügyi bizottsága részére (2006–2009)*, Budapest 2009, 122; HÁMORI ANTAL, „Human dignity in church Teaching”, in *Folia Theologica* 2008, 41–62.; HÁMORI ANTAL, „Az emberi méltóság etikai és jogi aspektusa”, in *Teológia* 3–4 (2007) 132–136.; HÁMORI ANTAL, „Az emberi méltóság védelme az egyházi jogban I–II.”, in *Magyar Bioetikai Szemle* 4 (2003) 12–20., I (2004) 9–18.; HÁMORI

fogalma is szorosan kötődik, és amelybe a házassághoz, házasságkötéshez való jog is beletartozik (a nézeteltérések e tekintetben is óriásiak).⁹

1.2. Házasságkötéshez, emberi reprodukcióhoz való jog

A jelentős véleménykülönbségek többretegűek, többirányúak (lásd pl. „a nemek közötti egyenlőségnek és a nők szerepvállalásának az előfeltétele a szexuális és a reprodukív egészség és jogok erőteljesebb támogatása”, LMBTQI-törekvések).¹⁰ Magyarország – egyes vélemények

ANTAL, „Az »autonómia tisztelete« a magyar jogban (a szíami ikek élethez való joga és szüleik örendelkezéshez való joga »kollíziója«-nak tükrében)”, in *Alma Mater* 5 (2001) 113–134.

- 9 Lásd pl. HÁMORI ANTAL, „Vélemény az azonos neműek »házasságáról«, a bejegyzett élettársi kapcsolat szabályozásáról az Alaptörvény negyedik módosítása kapcsán I–II. rész”, in *Deliberationes* 1–2 (2016) 55–88., 2 (2017) 135–168.; HÁMORI ANTAL, „A »bejegyzett élettársi kapcsolat« szabályozásának alkotmánybírói megítélése és szabályozásának vitás kérdései”, in *Magyar Jog* 2 (2011) 93–102.; HÁMORI ANTAL, „A családvédelem aktuális feladatai jogi szempontból”, in *Vigília* 10 (2010) 788–790.; HÁMORI ANTAL, „A jog a család szolgálatában (az Egyház társadalmi tanításának tükrében, alkotmányjogi vonatkozásokkal)”, in BERAN FERENC (szerk.), *A közjó az Egyház társadalmi tanításában*, Budapest 2008, 31–42.; HÁMORI ANTAL, „Az azonos neműek »házasságkötéséről« szóló „törvény”-javaslat alkotmányjogi reflexiója”, in *Vigília* 3 (2008) 230–233.; HÁMORI ANTAL, „Vélemény az azonos neműek »házasságáról«, a bejegyzett élettársi kapcsolat szabályozásáról – az Alkotmánybíróság határozatainak tükrében”, in *Családi Jog* 1 (2008) 20–31.; HÁMORI ANTAL, „Az ifjúság egészséges erkölcsi fejlődésének mint társadalmi értéknek a jogi védelme (jogszociológiai aspektusok)”, in *Magyar Jog* 8 (2003) 474–483. Az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény 12. cikkéhez lásd pl. FERGE ZSIGMOND, „A házasságkötéshez való jog és a görög bíróságok. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának döntése a Theodorou és Tsotsorou kontra Görögország ügyben”, in *Családi Jog* 4 (2020) 46–50.
- 10 Lásd pl. https://emberijogok.kormany.hu/download/2/06/21000/2011_UPR_nemzeti_jelentes.pdf;
https://emberijogok.kormany.hu/download/e/f/5/21000/2011_UPR_civil_jelentes.pdf;
https://emberijogok.kormany.hu/download/f/f/5/21000/2011_UPR_ENSZ_jelentes.pdf;
https://emberijogok.kormany.hu/download/o/o/6/21000/2011_UPR_jelentes_kovetkeztetsekajanlasok.pdf;
https://emberijogok.kormany.hu/download/i/o/6/21000/2011_UPR_jelentes_kovetkeztetsekajanlasok_kiegazsitas.pdf;
https://emberijogok.kormany.hu/download/3/o/6/21000/2014_UPR_idokkozi_jelentes.pdf;
https://emberijogok.kormany.hu/download/4/o/0/51000/2016_UPR_nemzeti_jelentes.pdf;
https://emberijogok.kormany.hu/download/5/o/0/51000/2016_UPR_nemzeti_jelentes_melleklele.pdf;
https://emberijogok.kormany.hu/download/3/7/f/71000/2016_UPR_jelentes_kovetkeztetsekajanlasok.pdf;
https://helsinki.hu/wp-content/uploads/UPR_NGO_coalition_alternative_report_Nov2010_FINAL.pdf;
https://helsinki.hu/wp-content/uploads/UPR_NGO_coalition_RECOMMENDATIONS_Nov2010_FINAL.pdf;

szerint¹¹ túlságosan – nagymértékben, de nem az LMBTQI-szándékok szerinti sokkal szélesebb körben támogatja az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárásokat,¹² és határozottan képviseli, hogy: „Magyarország

https://unicef.hu/wp-content/uploads/2014/01/unicef_allasfoglalas_lmbt.pdf;
https://lmbtszovetseg.hu/sites/default/files/mezo/file/lmbtszov_nkozifejl_2015sept.pdf;
https://lmbtszovetseg.hu/sites/default/files/mezo/file/hungary_upr_2015_lgbtqi.pdf;
https://lmbtszovetseg.hu/sites/default/files/mezo/file/lmbtszov-hatter_upr_2015dec.pdf;
https://lmbtszovetseg.hu/sites/default/files/mezo/file/lmbt_uprajanlas_2016jul.pdf;
https://lmbtszovetseg.hu/sites/default/files/mezo/file/lmbtszov_uprlepek_2017jun.pdf;
https://lmbtszovetseg.hu/sites/default/files/mezo/file/hrc_lgbtqi_hu_2018.pdf;
https://lmbtszovetseg.hu/sites/default/files/mezo/file/lmbtszov_fovesely_2016aug_o.pdf;
 Emberi Jogi Munkacsoport, Emberi Jogi Kerekasztal, LMBT Emberek Jogaiért Felelős Tematikus Munkacsoport; A Magyar LMBT Szövetség javaslatai az ENSZ második egyetemes időszakos felülvizsgálat (UPR) keretében megfogalmazott, a szexuális irányultság és nemi identitás témáját érintő ajánlások végrehajtása érdekében szükséges lépésekről, 2017. június 9., 16 (különösen „Családpolitika újragondolása”); Azonos nemű szülők és gyermekeik, Szivárványcsaládok helyzete, 2016–17, Kutatási összefoglaló, Háttér Társaság, 2017. 41; A Magyar LMBT Szövetség véleménye a Fővárosi Települési Esélyegyenlőségi Program helyzetfelmérési és probléma-feltárási részeinek véleményezési munkaanyagáról, 2016. augusztus 16., 10; Magyar LMBT Szövetség, Háttér Társaság, Labrisz Lesbikus Egyesület, Szivárvány Misszió 2016. július 13. napján kelt, Trócsányi László miniszternek címzett levele; A Magyar LMBT Szövetség és a Háttér Társaság véleménye a második UPR nemzeti jelentés tervezetéről, 2015. december 17., 4; LGBTQI Rights in Hungary, A joint submission by the Hungarian LGBT Alliance, Transvanilla Transgender Association, Háttér Society, Budapest Pride, and Labrisz Lesbian Association, Hungary, UPR 2nd cycle, September 2015, 10; Magyar LMBT Szövetség: Legfrissebb nemzetközi dokumentumok az LMBT személyek emberi jogairól, 2015. szeptember, 3; UNICEF: A szexuális irányultságon és/vagy nemi identitáson alapuló, gyermekekre és szülőkre irányuló diszkrimináció felszámolása, Állásfoglalás, 2014. november, 7 [LMBTQI = lesbikus, meleg, biszexuális, transznemű, queer, interszex; UPR = universal periodic review].

- 11 Lásd pl. A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének állásfoglalása a mesterséges humán reprodukció kérdésében. 2010. november 22. (szentlukacs.hu/irasok/); HARSÁNYI PÁL OTTÓ, „Genetikai forradalom: valóban minden jó, ami technikailag lehetséges?” in *Teológia* 1–3 (2002) 59–76.; HARSÁNYI PÁL OTTÓ, „A prenatális és a preimplantációs diagnosztika erkölctesteológiai szempontjai I–II.”, in *Magyar Bioetikai Szemle* 4 (2004) II–21., I (2005) 1–6.; NÉMETH GÁBOR, *Bioetikai vázlatok. Bioetika és más életerkölcési kérdések*, Budapest 2018, 272–280.; SCHAEFLER ORSOLYA, *Gyermekek születése. Beszélgetések a NaPro Technológiáról*. (Új Ember kiadványok), Budapest, 2017, *Magyar Kurír*, 101.
- 12 Az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárásokkal kapcsolatos jelenlegi magyar állami szabályozás az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény (Eütv.) IX. fejezetében, a kötelező egészségbiztosítás ellátásairól szóló 1997. évi LXXXIII. törvény 15. § (2) bekezdésében, az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárások végzésére vonatkozó, valamint az ivarsejtekkel és embriókkal való rendelkezésre és azok fagyasztva tárolására vonatkozó részletes szabályokról szóló 30/1998. (VI. 24.) NM rendeletben, a kötelező egészségbiztosítás keretében igénybe vehető meddőségkezelési eljárásokról szóló 49/1997. (XII. 17.) NM rendeletben, az egészségügyi szolgáltatások nyújtásához szükséges szakmai minimumfeltételekről szóló 60/2003. (X. 20.) ESzCsM rendelet 2. mellékletében, illetőleg a humán reprodukciós eljárás-

védi a házasság intézményét mint egy férfi és egy nő között, önkéntes elhatározás alapján létrejött életközösséget, valamint a családot mint a nemzet fennmaradásának alapját. A családi kapcsolat alapja a házasság, illetve a szülő-gyermek viszony. Az anya nő, az apa férfi. Magyarország támogatja a gyermekvállalást. A családok védelmét sarkalatos törvény szabályozza”.¹³ „Magyarország védi a gyermekek születési nemének megfelelő önazonossághoz való jogát, és biztosítja a hazánk alkotmányos önazonosságán és keresztény kultúráján alapuló értékrend szerinti nevelést”.¹⁴ – amivel például a nemváltoztatás és az azonos neműek párkapcsolata nem fér össze.¹⁵

A nagyon nagy véleménykülönbség megjelenítésére példa, hogy 2020. november 30-án tíz szervezet, csoport – az Amnesty International Magyarország, a Budapest Pride, a Háttér Társaság, a Labrisz Leszbikus

sokkal kapcsolatos, kötelezően nyilvánosságra hozandó eredményességi adatok, statisztikák köréről, a nyilvánosságra hozatal módjáról és helyéről, továbbá az ellenőrzés módjáról szóló 339/2008. (XII. 30.) Korm. rendeletben jelenik meg. Vö. pl. 18/2001. (VI. 1.) AB határozat; 108/B/2000. AB határozat (2004. március 16.), amely tartalmazza, hogy: „A mesterséges megtermékenyítéshez hasonlóan a dajkaterhesség – és más reprodukciós eljárások – sem illetnek meg alapjogként senkit”. „Az Alkotmányból a fentiek szerint nem vezethető le olyan alanyi jog, mely házastársak (élettársak) számára a »gyermekhez jutást«, azaz meghatározott reprodukciós eljárások lehetővé tételét, kötelezően biztosítandóvá tenné”. „Az egészséghez való jog biztosításának állami kötelezettsége tehát nem terjed ki bármilyen tetszőleges egészségügyi beavatkozás biztosítására és nem keletkeztet alanyi jogot arra, hogy a humán reprodukció körében egy adott – az orvostudomány szerint lehetséges – beavatkozás-fajtát engedélyezzének, vagy azt valakin végrehajtsák”. „Ahogy az Alkotmánybíróság az adott ügyben kifejtette, a dajkaterhesség összefüggésében nem beszélhetünk olyan alapjogról, melynek érvényesítése jogszabályi garanciák létrehozását kötelezően igényelné. Erre tekintettel az Alkotmánybíróság a jogalkotói mulasztás megállapítására irányuló indítványt elutasította”. (Indokolás III. 2., 3., 4., IV.). A korábbi szabályozáshoz lásd pl. a művi beavatkozással történő megtermékenyítésről szóló 12/1981. (IX. 29.) EüM rendelet; 750/B/1990. AB határozat (1991. február 27.).

13 Lásd Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) L cikk (1)–(3) bekezdés. Vö. a családok védelméről szóló 2011. évi CCXI. törvény (Cstv.); 43/2012. (XII. 20.) AB határozat; Magyarország Alaptörvényének negyedik módosítása (2013. március 25.) 1. cikk; Magyarország Alaptörvényének kilencedik módosítása (2020. december 22.) 1. cikk (az Országgyűlés elfogadta: 2020. december 15.; a köztársasági elnök aláírta: 2020. december 21.; a Magyar Közlöny 285. számában kihirdetve: 2020. december 22.).

14 Lásd Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) XVI. cikk (1) bekezdés második mondat; Magyarország Alaptörvényének kilencedik módosítása (2020. december 22.) 3. cikk. Vö. pl. Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) R cikk (4) bekezdés: „(4) Magyarország alkotmányos önazonosságának és keresztény kultúrájának védelme az állam minden szervének kötelessége.”; XVI. cikk (1) bekezdés első mondat: „Minden gyermeknek joga van a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéséhez szükséges védelemhez és gondoskodáshoz.”; *uo.*, (2) bekezdés: „(2) A szülőknek joguk van megválasztani a gyermeküknek adandó nevelést.”

15 A vitához lásd pl. https://labrisz.hu/hirek/civil_szervezetek_egyutt_allnak_ki_a_gyermekek_jogaert_hogy_csaladban_nohessenek_fel.838.html?pageid=58

Egyesület, a Magyar Helsinki Bizottság, a Magyar LGBT Szövetség, a Prizma Transznemű Közösség, a Társaság a Szabadságjogokért, az Utcajogász Egyesület és a Transvanilla Transznemű Egyesület – vezetői öt oldal terjedelmű beadvánnyal az alapvető jogok biztosához fordultak, mert álláspontjuk szerint a fenti változások „jelentősen és hátrányosan érinthetik a gyermekek, valamint a leginkább veszélyeztetett társadalmi csoportok jogait, illetve jogaik érvényesülését” (1. o.). „A T/13647. sz. javaslat [...] tovább növeli a kiszolgáltatott LGBTQI közösségen belüli egyik leginkább kiszolgáltatott csoport, a transz emberek megbélyegzését, illetve ellehetetlenítheti az iskolai LGBTQI érzékenyítő programokat, ezáltal csökkenti a homofóbia és a transzfóbia, valamint az iskolai bántalmazás megelőzésének lehetőségét az oktatásban” (2. o.).

„A [T/13648. számú] javaslat elfogadása esetén gyakorlatilag csak házaspárok fogadhatnának örökbe, és ez alól csak Novák Katalin családpolitikáért felelős miniszter személyesen adhatna felmentést. Az örökbefogadás lehetőségének házaspárokra korlátozása a potenciális örökbefogadók számát csökkenti, ezzel elzárva a szülők nélkül maradt gyermekeket attól, hogy családra találjanak” (3. o.). „A T/13648. sz. javaslat amellett, hogy elnyújtja az eljárást és késlelteti az örökbefogadást, azt is figyelmen kívül hagyja, hogy egyedülálló vagy nem házastársi kapcsolatban élő személyek is szeretné otthont tudni egy gyermek számára biztosítani. Alapjogi, eljárási és gyermekjogi szempontból is aggályos, hogy a döntést egyedülálló örökbefogadók esetén a T/13648. sz. javaslat elfogadása esetén kivenné a szakértők kezéből és egy politikusra, a családokért felelős miniszterre bízna. A törvényjavaslat elfogadása esetén a házaspárok által elutasított örökbefogadásra váró gyermekeket inkább külföldre adják örökbe, mintsem magyarországi nem házas szülőket találnának nekik” (3–4. o.).

„2020. november 20-án kelt nyilatkozatában az Európa Tanács emberi jogi biztos arra kérte a magyar Országgyűlést, hogy halassza el a szavazást az emberi jogokat hátrányosan érintő, fenti javaslatokról. Dunja Mijatović úgy fogalmazott, hogy »a magyar kormány a múlt héten több javaslatot is benyújtott az Alaptörvény és más fontos jogszabályok módosításáról, melyek igen súlyos következményekkel járhatnak az emberi jogokra nézve. Az előzetes egyeztetés nélkül benyújtott komplex jogalkotási csomag olyan kérdésekre vonatkozóan tartalmaz rendelkezéseket, mint a bírói rendszer működése, a választási törvény, az emberi jogok védelmének rendszere, a közpénzek felügyelete és a leszbikus, meleg, biszexuális, transznemű és in-

terszexuális (LMBTI) személyek emberi jogai. A csomag számos javaslata alkalmas a demokrácia, a jogállamiság és az emberi jogok gyengítésére». A biztos nyilatkozatában úgy fogalmazott, hogy »aggasztónak tartom, hogy egyre fokozódik az LMBTI közösség tagjainak megbélyegzése, jogaikat és emberi méltóságukat pedig politikai érdekeknek rendelik alá. Az Országgyűlés elé terjesztett javaslatok értelmében a kormány például tovább korlátozná az egyedülálló és a bejegyzett élettársi kapcsolatban élők általi örökbefogadást, mivel ezentúl csak a családügyi miniszter kivételes engedélyével fogadhatnának örökbe«. [...] Fentiekre tekintettel megállapítható, hogy az Országgyűlés előtt lévő T/13647. számú, valamint T/13648. számú javaslatok a gyermekek, valamint a leginkább veszélyeztetett társadalmi csoportok jogait sértik» (uo., 4. o.).¹⁶

Ehhez kapcsolódik, hogy az azonos neműek „házassága”, állami elismerésének követelése világszerte egyre nagyobb mértékben terjed. Egyre több államban vezetik be az azonos neműek „házasságát”, egyre erőteljesebben követelik azt, különösen az Európai Unión belül. Az azonos nemű párok így örökbe is fogadhat(ná)nak gyermekeket, és minden egyéb vonatkozásban ugyanazon jogok illetik/illetnék meg őket, mint a heteroszexuális házaspárokat. Mindez alapjaiban változtatja meg a házasságról vallott felfogást (lásd pl. a – lényegileg is – különböző dolgokat ugyanúgy illetik, nevezik), a gyermekek vonatkozásában is nagyon eltérő megközelítésről van szó, és akár „házasság” nélkül is szeretnének örökbe fogadni gyermekeket. Erről a különböző ENSZ-es, EU-s és ET-s jelentések, alternatív (árnyék-, párhuzamos) jelentések, javaslatok, ajánlások, állásfoglalások, határozatok is tanúskodnak.¹⁷

16 Az Országgyűlés a T/13648. számú törvényjavaslat szerinti módosításokat [lásd 100. § és 103. § (1)–(2) bekezdés] 2020. december 15. napján elfogadta, a törvényt a köztársasági elnök 2020. december 21. napján aláírta, a Magyar Közlöny 285. számában, 2020. december 22. napján, CLXV. számmal kihirdették. Vö. pl. a bejegyzett élettársi kapcsolatról, az ezzel összefüggő, valamint az élettársi viszony igazolásának megkönnyítéséhez szükséges egyes törvények módosításáról szóló 2009. évi XXIX. törvény 3. § (2) bekezdés: »(2) A bejegyzett élettársakra a házastársak által történő közös gyermekké fogadásra vonatkozó szabályok nem alkalmazhatóak. A bejegyzett élettársi kapcsolat apasági vélelmet nem keletkeztet».

17 A folyamathoz – a hivatkozott, vonatkozó forrásokon, szakirodalmon túl – lásd pl. HÁMORI ANTAL, »A babaváró támogatás és az első házások kedvezménye a Békvt. fogságában?», in *Jogtudományi Közlöny* 9 (2020) 403–415. Vö. pl. az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről szóló 1993. évi XXXI. törvény 12. cikk: »A házasságkötési korhatárt elért férfiaknak és nőknek joguk van a házasságkötésre és a családalapításra, az e jog gyakorlását szabályozó hazai törvények szerint»; EURÓPAI BIZOTTSÁG, »Egyenlőség-

Arra is érdemes felhívni a figyelmet, hogy az Egészségügyi Tudományos Tanács (ETT) Bioetikai Kódexe¹⁸ – 2016. évi első kiadásában is – tartalmazza, hogy „[s]permabankban tárolt ivarsejtek felhasználásával történő utódvállalás – a férj / férfi élettárs infertilitása miatti meddő párkapcsolaton kívül – egyedülálló nők, leszbikus párok számára etikailag elfogadott” (5.1.2.), amely kijelentés a jelenlegi magyar állami szabályozáshoz, valamint az ETT Elnökségének és Humán Reprodukciós Bizottságának 2015. január 20-ai állásfoglalásában foglaltakhoz képest is kétséges, mert például egyrészt ezen utóbbiban az is szerepel, hogy „[a] technológiai haladás által kínált asszisztált reprodukciós lehetőségek egyébként is megosztják a közvéleményt”,¹⁹ másrészt a magyar állami szabályozás – miként azt az LMBTQI-szervezetek a hivatkozott források tanúsága szerint kifogásolják – nem teszi lehetővé leszbikus párok számára (vö. „egyedülálló nő”²⁰) a szóban forgó utódvállalást.²¹

központú Unió: Az LMBTIQ személyek esélyegyenlőségére vonatkozó stratégia (2020–2025), 2023-ban félidős európai bizottsági értékelés előterjesztésével”; https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/lgbtiq_factsheet_2020-2025_hu.pdf;

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/hu/ip_20_2068; https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2020-lgbti-equality-1_en.pdf;

https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/lgbtiq_strategy_2020-2025_en.pdf (https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/report_list_of_actions_2015-19.pdf).

- 18 Lásd EGÉSZSÉGÜGYI TUDOMÁNYOS TANÁCS, *Bioetikai Kódex. Az orvosbiológiai/klinikai kutatások elveiről és gyakorlatáról*, 2019. (második, bővített kiadás Kásler Miklós miniszter ajánlásával), 5.1. Vö. pl. Az ETT Elnökségének és Humán Reprodukciós Bizottságának (HRB) állásfoglalása a „háromszülős embrió” mesterséges előállításával kapcsolatban (2015. március); Az ETT Elnökségének és Humán Reprodukciós Bizottságának (HRB) állásfoglalása az in vitro fertilizáció sikerességének fokozását célzó beültetés előtti genetikai szűrés (PGS: preimplantation genetic screening) magyarországi alkalmazásáról (2015. január 20.); ETT Humán Reprodukciós Bizottság állásfoglalása a preimplantációs genetikai diagnózis és szűrés kapcsán (2013. március); ETT Humán Reprodukciós Bizottság állásfoglalása a preimplantációs genetikai diagnosztikáról (2008. november 17.). Az ETT-hez és a HRB-hoz lásd pl. az Egészségügyi Tudományos Tanácsról szóló 28/2014. (IV. 10.) EMMI rendelet, Eütv. 186. § (1)–(3), (6) bekezdés.
- 19 Vö. pl. BODNÁR BÉLA – TÁNDOR ZOLTÁN, „Az asszisztált reprodukciós eljárások etikai és jogi kérdéseinek szabályozása”, in KAÁLI NAGY GÉZA – BÁRTFAI GYÖRGY (szerk.), *A meddőség korszerű diagnosztikája és kezelése*, Budapest 2018, 331.: „[a]z asszisztált reprodukciós eljárások köre az orvostudomány egyik legtöbb etikai és jogi vitát kiváltó területéhez tartozik”.
- 20 Lásd Eütv. 165. § d) pont: „E fejezet alkalmazásában [...] d) egyedülálló nő: az a nagykorú nő, aki a reprodukciós eljárás megkezdésekor nem áll házastársi, élettársi kapcsolatban” (vö. *uo.*, IX. fejezet).
- 21 Lásd HÁMORI ANTAL, „Meghökkenítő kijelentés az ETT »Bioetikai Kódex«-ében”, in *Deliberationes* 2 (2020) 63–72.; HÁMORI ANTAL, „Meghökkenítő kijelentés az ETT »Bioetikai Kódex«-ében”, in *Magyar Bioetikai Szemle* 4 (2016) 30–37. Az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárásokkal kapcsolatos problémákhoz lásd pl. Eütv. 168. § (2), (6) bekezdés,

176. § (4) bekezdés, 178. § (5) bekezdés, 185. § (1)–(5) bekezdés; Eütv. 166–169. §-ához fűzött indokolás; BÓDIS JÓZSEF, „A mesterséges megtermékenyítésből származó magzat”, in DOSZ-PÓD JÓZSEF (szerk.), *Az intrauterin magzat*, Budapest 2000, 312–322.; PAPP ZOLTÁN, „Élet a megszületés előtt: a magzat mint páciens”, in *Családi Jog* 1 (2004) 19–22.; URBANCSÉK JÁNOS – MURBER ÁKOS, „Asszisztált reprodukciós technikával fogant terhességek gondozásának sajátos szempontjai”, in RIGÓ JÁNOS JR. – PAPP ZOLTÁN (szerk.), *A várandós nő gondozása*, Budapest 2005, 605–617. A jogi szakirodalomból lásd pl. JOBBÁGYI GÁBOR, *Orvosi jog. Hippokratésztől a klónozásig*, Budapest 2007, 134–145.; *Jobbágyi Gábor*, „A művi megtermékenyítés jogi és etikai kérdései”, in *Magyar Bioetikai Szemle* 4 (2004) I–II.; NAVRATYIL ZOLTÁN, „Az anyatesten kívüli embrió mint »jogi személy«? Egyes szabályozási alternatívák problémái az asszisztált reprodukció során létrehozott anyatesten kívüli embrió tekintetében”, in CSEHI ZOLTÁN – KOLTAY ANDRÁS – LANDI BALÁZS – POGÁCSÁS ANETT (szerk.), *(L)ex Cathedra et Praxis. Ünnepi kötet Lábadny Tamás 70. születésnapja alkalmából*, Budapest, 2014, 401–412.; NAVRATYIL ZOLTÁN, *A varázsló eltört pálcaját? A jogi szabályozás vonulata az asszisztált humán reprodukciótól a reprodukív klónozásig*, Budapest 2012; NAVRATYIL ZOLTÁN, *A varázsló eltört pálcaját? Az asszisztált humán reprodukciótól a reprodukív klónozásig – a jogi szabályozás kontúrjai*, Budapest 2010, 307. (doktori értekezés); ZELLER JUDIT, „A reprodukciós szabadság európai összehasonlításban”, in *Közjogi Szemle* 2 (2014) 1–8.; ZELLER JUDIT, „A reprodukciós szabadságról magyar és strasbourgi szemszögből”, in *Iura* 2 (2013) 150–155.; ZELLER JUDIT, *A testen kívül létrejött embriók morális és jogi státusa a reprodukcióhoz való jog és a tudományos kutatás tükrében*, Pécs 2009, 232. (PhD-értekezés); vö. pl. KOVÁCS GUSZTÁV, „A petesejt élettervi okból végzett fagyasztásáról”, in *Iura* 1 (2014) 142–146. Kétségtelen, az LMBTQI-törvények szerinti szándékok a szóban forgó eljárások korai időszakában is megjelentek: lásd pl. BODNÁR ZOLTÁN – BODNÁR BÉLA, „A mesterséges ondóbevitel (Artificialis inseminatio donortól) hatályos jogi szabályozásának egyes kérdéseiről”, in *Magyar Jog* 10 (1984) 856–866.; BODNÁR ZOLTÁN – BODNÁR BÉLA, „Lehet-e az anya személye kérdéses? Adalékok az in vitro fertilisatio és embryo transfer jogi szabályozásához de lege ferenda”, in *Magyar Jog* 12 (1985) 1088–1100.; BODNÁR ZOLTÁN – BODNÁR BÉLA, „A terhesség kihordására irányuló szerződések egyes kérdései az in vitro fertilisatio és az artificialis inseminatio különböző szociobiológiai kombinációiban”, in *Jogtudományi Közöny* 4 (1986) 183–189. Az ezekkel szembeni ellenvéleményekhez lásd pl. 750/B/1990. AB határozat, Indokolás 2–3. pont („A Népjóléti Minisztérium válasza szerint [...] A házasságban élés azért feltétel a művi beavatkozás elvégzéséhez, mert a család, az anya és az apa együttesen képesek biztosítani a gyermek megfelelő fejlődését”. [...] Az Alkotmány 15. §-a értelmében a Magyar Köztársaság védi a házasság és a család intézményét. [...] Kíváncsú, hogy a gyermekek lehetőleg teljes családban szülessenek, mivel a gyermek fejlődése szempontjából nemcsak az anyai gondoskodásnak, hanem az apa személyének és az apai nevelésnek is rendkívüli fontossága van. Az indítvánnyal megtámasztott rendeletben foglalt korlátozás a művi beavatkozás eredményeként születendő gyermek jogait védi, köztük az Alkotmány 67. §-ában foglaltakat, miszerint minden gyermeknek joga van a családja, az állam és a társadalom részéről arra a védelemre és gondoskodásra, amely a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéshez szükséges [...]”); a meddőséggel kapcsolatos problémák átfogó kezelésére vonatkozó intézkedési terv kialakításáról szóló 62/2005. (VI. 28.) OGY határozat I., VI.; HÁMORI ANTAL, „Az emberi élet védelme a katolikus egyház tanításában”, in *Deliberationes* 2 (2018) 72–93.; HÁMORI ANTAL, „A még meg nem született emberi lény életének és méltóságának tisztelete”, in *Magyar Sion* 2 (2017) 297–309.; HÁMORI ANTAL, „Az emberi élet védelme a katolikus egyház tanítása szerint”, in *Távlatok* 4 (2009) 20–31.; HÁMORI ANTAL, *A humánembrió védelme erkölcssteológiai nézőpontból*, (Erkölcssteológiai Könyvtár 6.), Budapest 2008, 89–103.; HÁMORI ANTAL, *Életvédelem a katolikus Egyház*

A fentiek alapján is látható, hogy a gyermek(ek) érdeke²² tekintetében is alapvető, egymást kizáró véleménnyel (áthidalhatatlannak látszó szakadékkal) bíró, felfogásbeli különbségek vannak.²³ A művi abortusz szabályozása vonatkozásában azonban nem annyira a gyermek „megszerzése” érdekében folyik a küzdelem, hanem sokkal inkább – az önrendelkezési

jogrendjében világi jogi összehasonlítással, Budapest 2006, 43. (41–47.). A katolikus egyház álláspontjához lásd pl. HITTANI KONGREGÁCIÓ, *Donum vitae* kezdetű instrukció a kezdődő emberi élet tiszteletéről és az utódnemzés méltóságáról, 1987. február 22., *Acta Apostolicae Sedis* 1988, 70–102.; CONGREGAZIONE PER LA DOTTRINA DELLA FEDE, *Istruzione Dignitas personae su alcune questioni di Bioetica*, Roma 2008, 56.; SZENT II. JÁNOS PÁL PÁPA, *Evangelium vitae* kezdetű enciklika az emberi élet sérthetetlenségéről, 1995. március 25., *Acta Apostolicae Sedis* 1995, 401–522., (Pápai Megnyilatkozások XXVI., Budapest 1995, 13–14. pont); HÁMORI ANTAL, „A Hittani Kongregáció Dignitas personae kezdetű bioetikai útmutatása”, in *Magyar Bioetikai Szemle* 4 (2016) 39–43.; HÁMORI ANTAL, „A Hittani Kongregáció Dignitas personae című instrukciója”, in *Magyar Sion* 1 (2012) 96–103.; HÁMORI ANTAL, „Dignitas personae (a Hittani Kongregáció bioetikai útmutatásának ismertetése)”, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 1 (2011) 8–17. Az ökumenikus párbeszédhez lásd pl. FAZAKAS SÁNDOR – KOVÁCS KRISZTIÁN, *„Mielőtt megformálatok az anyaméhben...” Az élet kezdetén felmerülő döntések keresztyén etikai megközelítése*, (Debreceni Református Hittudományi Egyetem Szociális Intézete Kiadványai 8.), Debrecen 2020, 336.

- 22 Lásd pl. a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről szóló 1991. évi LXIV. törvény 3. cikk 1. bekezdés; a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény (Gyvt.) 2. § (1) bekezdés, a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény 4:2. § (1) bekezdés; az Európai Unió Alapjogi Chartája 24. cikk (2) bekezdés.
- 23 Vö. továbbá pl. HÁMORI ANTAL, „A még meg nem született emberi lény élete és a vele kezdetesen fogyatékos gyermek emberi méltósága védelmének összefüggése – válasz az EBH 2015.P.II.-re”, in *Jogtudományi Közöny* 1 (2018) 46–52.; HÁMORI ANTAL, „A vele-kezdetesen fogyatékos gyermek élve születése sem káresemény”, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 3 (2018) 89–96.; HÁMORI ANTAL, „Az ember élve születése nem káresemény – az EBH2015. P.II. árnyékában és az Alaptörvény tükrében”, in *Magyar Bioetikai Szemle* 4 (2016) 4–29.; HÁMORI ANTAL, „Az ember élve születése nem káresemény I-II.”, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 4 (2009) 143–156., 2 (2010) 63–87.; HÁMORI ANTAL, „Az ember élve születése nem káresemény (a Legfelsőbb Bíróság 1/2008. PJE számú jogegységi határozata; alkotmányjogi aspektusok)”, in *Jogtudományi Közöny* 11 (2009) 471–482.; HÁMORI ANTAL, „Down-kóros gyermek és szüleinek kórház elleni kártérítési keresete”, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 4 (2007) 143–159.; HÁMORI ANTAL, „Kártérítési felelősség a fogyatékossgal való születés miatt?”, in *Magyar Jog* 2 (2007) 92–100.; HERPAI ANNAMÁRIA, „Újabb jelenségek a születéssel kapcsolatos kártérítési igények körében”, in *Magyar Jog* 11 (2005) 691–701.; JOBBÁGYI GÁBOR, „Az ember mint kár? A joggyakorlat és -elmélet ellentmondásai az Alkotmánybíróság második abortuszdöntése nyomán”, in *Jogtudományi Közöny* 1 (2004) 1–9.; LÁBADY TAMÁS, „A fogyatékossgal született gyermek saját jogú kártérítési igényéről”, in *Családi Jog* 3 (2006) 15–25.; NAVRATYIL ZOLTÁN, „Wrongful life – Gondolatok a fogyatékossgal született gyermek sajátjogi kártérítési igényéről”, in *Magyar Jog* 4 (2009) 217–225.; NAVRATYIL ZOLTÁN, „Keresztülhúzott családtervezés: a gyermek, mint kár”, in *Jogtudományi Közöny* 7–8 (2009) 321–333.

jog túlhangsúlyozásaként – a gyermek „elvesztéséért”, illetve a választói szavazatok megszerzéséért, megtartásáért.²⁴

1.3. Abortuszsabályozás

Az abortusz szabályozása nőjogi megközelítésben is egyre nagyobb figyelmet kap. Ehhez a nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról 1979. december 18-án New Yorkban elfogadott egyezmény és kiegészítő jegyzőkönyve alapján keletkezett (alternatív) jelentések, javaslatok, ajánlások is nagymértékben hozzájárulnak. E tekintetben a feminista szervezetek is jelentős szereppel bírnak; például a Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség és az Európai Roma Jogok Központja 2013. január hónapban Magyarország hetedik és nyolcadik összevont időszakos jelentésének felülvizsgálatához kapcsolódóan tizenegy oldal terjedelmű alternatív jelentést készített az ENSZ CEDAW Bizottsága részére (a 12. oldalon mellékletként a magyar kormánynak szóló főbb ajánlások szerepelnek). Ez az alternatív jelentés – „abortusztábléta” magyarországi forgalmazása és „sürgősségi fogamzásgátló tablettá” vény nélküli elérhetősége mellett is állást foglalva – egyebek mellett tartalmazza, hogy „[a]z Alaptörvény a fogantatás pillanatától védendőnek nevezi a magzat életét, ugyanabban a mondatban, amely az élethez és emberi méltósághoz való jogról szól. Ez a

24 Lásd pl. HÁMORI ANTAL, „Életvédelem a kánoni jogban magyar állami jogi összehasonlítással”, in BIRHER NÁNDOR – FRIVALDSZKY JÁNOS – SZILÁGYI CSABA – VERESS GÁBOR (szerk.), *Contemplata aliis tradere. Studia sollemnia. Professori Géza Kuminetz sexagenario dedicata*, Veszprém 2019, 151–168.; HÁMORI ANTAL, „Az abortusz és a fogamzásgátlás tialma. Nehéz esetek tárgyalása, a Humanae vitae 50., a Donum vitae 30. és a Dignitas personae 10. évfordulója kapcsán (élet-»rivalizálás«, válással fenyegetés, IVF-lét megélése)”, in FRIVALDSZKY JÁNOS – TUSSAY ÁKOS (szerk.), *A Természetjog Napja II. Konferenciatanulmányok*, Budapest 2019, 121–158.; HÁMORI ANTAL, „Az abortusz-szabályozás problémái”, in *Magyar Bioetikai Szemle* 1 (2015) 22–29.; HÁMORI ANTAL, „Természetjog és alkotmányunk – különös tekintettel az élethez való jogra”, in *Iustum Aequum Salutare* 1 (2015) 101–110.; HÁMORI ANTAL, „Életvédelem a mai magyar »jog«-ban (kánonjogi összehasonlítással)”, in *Iustum Aequum Salutare* 1 (2011) 5–13.; HÁMORI ANTAL, „Az életvédelem jogforrási alapjai”, in HORVÁTH-SZABÓ KATALIN (szerk.), *Házasság és Család*, Budapest 2008, 130–159.; HÁMORI ANTAL, „A magzatvédelem kánonjogi aspektusai és az orvos lelkiismereti szabadsága”, in *Studia Wesprimiensia* I–II (2005) 71–93.; HÁMORI ANTAL, „Magzatvédelem a magyar jogban”, in *Családi Jog* 1 (2005) 7–16.; HÁMORI ANTAL, „Magzatvédelem a magyar jogban I–II.”, in *Magyar Bioetikai Szemle* 3 (2004) 8–21., 4 (2004) 22–34.; HÁMORI ANTAL, „Várandósság – cselekvőképtelenség» (A cselekvőképtelen állapotos személy véleményének figyelembevétele, illetőleg a törvényes képviselő »kérelem«-előterjesztési jogának határai a »terhesség«-megszakítás iránt indított eljárásban)”, *Magyar Bioetikai Szemle* 1 (2003) 36–40.

szóhasználat megkönnyítheti az abortusz törvényi szabályozásának szigorítását” (7. o.).²⁵

A Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség, a NANE Egyesület, a Patent Egyesület és a Társaság a Szabadságjogokért vezetői 2015. február 2. napján a „sürgősségi tabletta” elérhetőségével kapcsolatban nyílt levelet írtak az egészségügyért felelős államtitkárnak. Ebben arra is emlékeztettek, hogy „az ENSZ CEDAW Bizottsága 2013-ban az alábbi ajánlást fogalmazta meg a magyar állam számára: »biztosítson megfelelő hozzáférést családtervezési szolgáltatásokhoz és megfizethető fogamzásgátló eszközökhöz, beleértve a sürgősségi fogamzásgátló készítményeket is, minden nő számára (...), és szüntesse meg a sürgősségi fogamzásgátlás vénykötelességét«”; a Bizottság 2013-ban a tekintetben is sürgette Magyarországot, hogy »biztosítsa a biztonságos abortuszhoz való hozzáférést a kötelező tanácsadás és orvosilag indokolatlan várakozási idő mellőzésével, az Egészségügyi Világszervezet (WHO) vonatkozó ajánlásával összhangban».”²⁶

A fentiek szerinti alternatív jelentések, ajánlások rendszeresen megjelennek; a nők helyzetével, jogaik érvényesülésével az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa is – jelentékeny civil szervezeti részvétellel – behatóan foglalkozik.²⁷

25 Vö. pl. HÁMORI ANTAL, „Természetjog és (alkotmány)bírászkodás a még meg nem született emberi lény védelmében”, in FRIVALDSZKY JÁNOS – TUSSAY ÁKOS (szerk.), *A Természetjog Napja. Konferenciatanulmányok*, Budapest 2017, 11–42.; HÁMORI ANTAL, „A még meg nem született emberi lény élete és a vele-keletkezett fogvatékos gyermek emberi méltósága védelmének összefüggése a mai magyar jogban”, in FRIVALDSZKY JÁNOS – TUSSAY ÁKOS (szerk.), *A Természetjog Napja. Konferenciatanulmányok*, Budapest 2017, 43–111.; HÁMORI ANTAL, „A »magzati« életének védelme az új alkotmányban”, in *Vigilia* 1 (2013) 20–26.; HÁMORI ANTAL, „A még meg nem született ember életének védelme Magyarország új alkotmányában”, in *Magyar Sion* 2 (2012) 163–173.; HÁMORI ANTAL, „A születés előtti emberi élet alkotmányos védelme (alkotmányozás, alkotmánybírászkodás)”, in *Magyar Jog* 1 (2012) 17–27.; HÁMORI ANTAL, „Mikortól ember az ember a 21. századi Magyarország jövőképében – a jog tükrében?”, in BESZTERI BÉLA – MAJOROS PÁL, *A huszonegyedik század kihívásai és Magyarország jövőképe*, (MTA Veszprémi Területi Bizottsága Gazdaság-, Jog- és Társadalomtudományi Szakbizottsága által 2011. május 23-án, Komáromban rendezett tudományos konferencia előadásai), Veszprém 2011, 411–425.; HÁMORI ANTAL, „A magzati élet védelme az új alkotmányban”, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 4 (2011) 136–163.; HÁMORI ANTAL, „A magzati élet védelme Magyarország Alaptörvényében”, in *Magyar Bioetikai Szemle* 3–4 (2011) 130–150.

26 Lásd a nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról szóló egyezmény végrehajtásához készült 7–8. időszakos kormányjelentés Bizottság által elfogadott záró következtetéseinek 44. pontja kapcsán keletkezett magyar tájékoztatás, 6; 9th Periodic Report of Hungary to the Committee on the Elimination of Discrimination against Women, 2019, 46. Vö. pl. 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, 48/1998. (XI. 23.) AB határozat.

27 Lásd egyetemes időszakos felülvizsgálat (UPR) – Magyarország vonatkozásában 2011-ben és 2016-ban. Vö. pl. „A nők szerepének erősítése a családban és a társadalomban” akcióterv

Megállapítható, hogy az ENSZ-en és az Európai Unión belül is kiemelt figyelem övezi az abortusz szabályozását.

Egyes feminista nézetek a szakmai (karrier-)érdekeket is a még meg nem született emberi lény élete elé helyezik, és a 2010. évtől megjelenő magyar kormányzati ciklusok nemzetközi összehasonlításban is kimagasló családtámogató politikáját is élesen támadják („a tradicionális családi értékek politikai szintén való hangsúlyozása a nők jogok ezzel egyidejű ellehetetlenítésével/kiüresítésével”, „a nők jogainak ignorálásával” tevékenységet állítva).²⁸

Más vélemény szerint a kimagaslóan családtámogató politika nincs ellentétben azzal, hogy – a pozitív változások²⁹ ellenére – még mindig nagyon sok a feladat, rengetegen éheznek, szenvednek. A mélyszegény-

(2021–2030) kidolgozásáért felelős munkacsoport létrehozásáról és működéséről szóló 7/2020. (II. 28.) EMMI utasítás; a gyermekek és a nők védelmének fontosságáról, valamint az Isztambuli Egyezményhez való csatlakozás elutasításáról szóló 2/2020. (V. 5.) politikai nyilatkozat; PAPP ENIKŐ, „Évtizedek szakértelme jogi formában. A nők elleni és a családon belüli erőszakkal szembeni fellépést célzó Isztambuli Egyezményről”, in *Családi Jog* 3 (2020) 25–31.

28 Lásd SEBESTYÉN ANDREA, „Az abortuszról és a jogi feminizmusról – az »abortusz-tanácsadás« és az »abortuszturizmus« esete Magyarországon”, in *Állam- és Jogtudomány* 1 (2018) 93–110. E radikális feminizmus leghíresebb képviselői közé tartozik Catharine Alice MacKinnon és Andrea Dworkin is. Lásd pl. CATHARINE A. MACKINNON, *A feminizmus változásai. Előadások életről és jogról*, Budapest 2001, 247.; vö. pl. MOLNÁR ANDRÁS, „A feminizmus a jogban”, in FEKETE BALÁZS – FLECK ZOLTÁN (szerk.), *Tanulmányok a kortárs jogelméletéről*, Budapest 2015, 169–247. (különösen 226–242.; „[...] a feminizmusnak létezik keresztény irányzata, illetve ún. »pro-life feminizmus«, mely azonban az életet a fogantatástól kezdődően védendőnek tartja; és a terhességmegszakítás megtiltása helyett sokkal inkább a terhességmegszakítás végrehajtását tulajdonítják a férfiak elnyomásának, mondván, a férfiak kerülnek a szülői minőséggel járó felelősséget, ezért inkább arra szorítják rá a nőket, akikkel együtt voltak, hogy vetessék el magzatukat, és az abortusz engedélyezése csak a kizsákmányolás e válfajának enged zöld utat. Ezért az abortusz széles körű legalizálása helyett a gyermekvállalás lehetőségein kellene könnyíteni az államnak” – *uo.*, 233.; vö. *uo.*, 234., hivatkozással: „Catharine MacKinnon egy helyütt úgy fogalmazott, hogy a »radikális feminizmus a feminizmus«; és *uo.*, 235–236.: „A radikális feminizmus, noha – mint fentebb láthattuk – téziseit tekintve némileg rokonítható a marxizmussal – MacKinnon szerint módszertanilag posztmarxista –, teljesen egyedülálló megközelítést alkalmaz: a férfiuralmat és a nők ezzel járó elnyomását teszi társadalomképének alfájává és omegájává”. – Molnár András ezzel kapcsolatos kritikái megjegyzéseit lásd *uo.*, 236–242.). A 2010. évtől megjelenő családtámogató politikához lásd pl. HÁMORI ANTAL, „A család(ok) védelme és támogatása a mai magyar jogban demográfiai helyzetképpel”, in LUKÁCSI ZOLTÁN – MARTOS LEVENTE BALÁZS (szerk.), „... Mert irgalma örökkévaló”. *Tanulmánykötet 2014–2016*, Győr 2016, 51–73.; család.hu.

29 Lásd pl. LUX, *i. m.*, 15. („a gyermekek szegénységi aránya a KSH adatai szerint jelentősen javult: 2017-ben a 2014-es 25%-ról 15%-ra, 2018-ban pedig 13,9%-ra csökkent a gyermekszegénység.”), 17. Vö. pl. BH2018. 140., BH2020. 238.; <https://unicef.hu/szegregacio-allasfoglalas>; https://gyermekjogjegyzemeny.hu/?page_id=221.

ségre, a rendkívüli megterhelésekre, az egyéb súlyos problémákra az abortusz nem lehet megoldás. Az élet és az életminőség nem áll azonos etikai és jogi síkon (vö. pl. örökbefogadás lehetősége, Magyarországon jelenleg is sok ezren várnak örökbefogadásra). A gyermek jövőjét ezzel nem idealizáljuk. Arról van szó, hogy az emberi lény élete alapvetőbb, nagyobb érték annál, mint hogy a súlyos nehézségekre a válasz az abortusz legyen.³⁰

A téma napjainkban is mind hazai, mind nemzetközi szinten rendkívül jelentős, aktuális.³¹ Az abortusz külföldi szabályozásait illetően számos mű keletkezett. Összefoglalóan azt lehet mondani, hogy különböző okok miatt az államok nagy részében – különösen Európában és Észak-Amerikában – gyakorlati (politikai) kompromisszumként a művi abortusz teljes tiltása és korlátlan szabaddá tétele közötti megengedő szabályozás és gyakorlat létezik, eltérő határidőkkel és indikációkkal (lásd különösen szociális, súlyos válsághelyzet, kriminális, egészségi, genetikai, teratológiai; az életveszély-indikáció általánosan elfogadott). Ennek lényege, hogy a „terhesség” körülbelül első harmadában végül is az állapotos nő szándéka érvényesül, a későbbiek során viszont – néhány, a magyar szabályozásban

30 Lásd pl. HÁMORI ANTAL, „Abortusz és feminizmus vs. életvédelem”, in *Athanasiana* 52 (2021) 114–139.

31 Lásd pl. New York állam 2019 januárjában elfogadott, a művi abortuszt nagyobb mértékben megengedő szabályozása (<https://legislation.nysenate.gov/pdf/bills/2019/S240>); 2019-ben a dél-koreai alkotmánybíróság további megengedést előíró döntése; 2018-ban megengedő írországi változás és argentin kísérlet; ellenkező irányban: az USA egyre több államában, pl. Alabama, Arkansas, Georgia, Kentucky, Louisiana, Mississippi, Missouri, Ohio, Tennessee állam 2019. évben elfogadott törvényei (lásd pl. Elizabeth Nash: *Abortion Rights in Peril – What Clinicians Need to Know. The New England Journal of Medicine*, August 8, 2019, 497–499.); a családtervezésről, az emberi embrió védelméről és az abortusz megengedhetőségének feltételeiről szóló 1993. január 7-i törvény, valamint az 1997. június 6-i Büntető Törvénykönyv módosításáról szóló 2016. évi lengyel törvényjavaslat, amely az abortusz állami megengedésének – az állapotos nőnél fennálló életveszély esetét nem számítva – teljes körű visszaszorítását sikertelenül célozta (az abortusz állami megengedésének visszaszorítása jelenleg is napirenden van); magyarországi fejleményként a „terhességmegszakítások” jelentőségének érzékeltetése érdekében szükséges intézkedés bevezetéséről szóló, 2016. június 9-én és 2018. augusztus 29-én előterjesztett országgyűlési határozati javaslat (H/11076., H/1184.); HÁMORI ANTAL, „A művi abortusz visszaszorítása érdekében állást foglaló országgyűlési határozati javaslat margójára”, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 1 (2017) 5–28.; HÁMORI ANTAL, „A magzat szívhangjának meghallgatására vonatkozó legújabb országgyűlési határozati javaslat margójára”, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 2–3 (2019) 63–75. A magyar és külföldi (ezen belül európai uniós) demográfiai vonatkozásokhoz lásd pl. HÁMORI ANTAL, „Az abortusz és az eutanázia tendenciái”, in *Deliberationes* 2 (2019) 69–186.

is létező kivétellel – a művi abortusz tilos.³² A probléma súlyát jelzi, hogy az állam objektív, intézményes életvédelmi kötelességének és az állapotos nő önrendelkezési jogának az ütközése a magyar Alkotmánybíróság szerint is indokolási problémákkal küszködik.³³ A magyar alkotmánybírók közül Lábady Tamás megfogalmazta, hogy a magzat jogalany, a művi abortusz – az anya életveszélyének esetét kivéve – alkotmányellenes (alaptörvény-ellenes), és ezt az álláspontot például Frivaldszky János jogászprofesszor is képviseli.³⁴

32 Lásd pl. AGNÈS GUILLAUME – CLÉMENTINE ROSSIER, „L'avortement dans le monde. État des lieux des législations, mesures, tendances et conséquences (Abortion Around the World An Overview of Legislation, Measures, Trends, and Consequences)”, in *Population* 2 (2018) 217–306.; BROOKE RONALD JOHNSON JR. – ANTONELLA FRANCHESKA LAVELANET – STEPHANIE SCHLITT, *Global Abortion Policies Database: a new approach to strengthening knowledge on laws, policies, and human rights standards. BMC International Health and Human Rights*, 2018. 18:35, 1–5. (<https://doi.org/10.1186/s12914-018-0174-2>); ANIKA RAHMAN – LAURA KATZIVE – STANLEY K. HENSHAW, „A Global Review of Laws on Induced Abortion, 1985–1997”, in *International Family Planning Perspectives* 2 (1998) 56–64.; BALOGH HAJNALKA, „Az abortuszok jogi szabályozása a világ országaiban”, in *Terhességmegszakítások, tanulmányok, adatok, jogszabályok, hazai és nemzetközi trendek*, Budapest 2000, 49–64.; JOBBÁGYI GÁBOR, *Az élet joga. Abortusz, eutanázia, művi megtermékenyítés*, Budapest 2004, 82–117.; TÓTH GÁBOR ATTILA, „Az emberi méltósághoz való jog és az élethez való jog”, in HALMAI GÁBOR – TÓTH GÁBOR ATTILA (szerk.), *Emberi jogok*, Budapest 2003, 327–339., (255–361.) Az amerikai egyesült államokbeli szabályozáshoz lásd pl. GRMELA ZOLTÁN, „Az abortuszkérdés szabályozása az Egyesült Államokban”, in *Magyar Jog* 11 (1992) 681–689.; UITS RENÁTA, „A részleges szüléssel járó abortusz tilalma az Egyesült Államokban”, in *Fundamentum* 4 (2007) 63–78.; a német szabályozáshoz lásd pl. KALÓ ÁGNES, „Az abortusz jogi szabályozása Németországban, a Német Alkotmánybíróság döntése”, in *Magyar Jog* 2 (1994) 92–99. és SCHANDA BALÁZS, „A német Alkotmánybíróság új határozata az abortuszkérdésben”, in *Jogtudományi Közlöny* 11–12 (1993) 483–487.

33 Lásd 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, Indokolás D) 2. d) pont.

34 Lásd pl. 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, Dr. Lábady Tamás alkotmánybíró párhuzamos véleménye, 48/1998. (XI. 23.) AB határozat, Dr. Lábady Tamás alkotmánybíró különvéleménye; FRIVALDSZKY JÁNOS, *Tanulmányok a jog erkölcsi alappjairól, emberi méltóság, szabad vasárnap, uzsora, pénzügyi világválság*, Budapest 2015, 7–12.; FRIVALDSZKY JÁNOS, „Az emberi személy és annak méltósága jogfilozófiai perspektívában – különös tekintettel a jogalanyisághoz és az élethez való jog aktuális kérdéseire”, in *Acta Humana* 1 (2014) 7–73.; FRIVALDSZKY JÁNOS, „Szempontok a családvédelmi törvény értékeléséhez”, in *Iustum Aequum Salutare* 2 (2012) 67–69. (57–69.); FRIVALDSZKY JÁNOS, *A jogfilozófia alapvető kérdései és elemei*, Budapest 2011, 19–48.; FRIVALDSZKY JÁNOS, „Az emberi személy alkotmányos fogalma felé a méhmagzat életjogának tesztjén keresztül”, in SCHANDA BALÁZS – VARGA Zs. ANDRÁS (szerk.), *Láttelek közjogunk elmúlt évtizedéről*, Budapest 2010, 19–51.; FRIVALDSZKY JÁNOS, „Jogalanyiség és a jog mint egyetemes elismerő viszony. A legújabb olasz jogfilozófiai eredmények tükrében”, in *Iustum Aequum Salutare* 2 (2009) 11–54.; HÁMORI ANTAL, „A magzat élethez való joga a magyar bírói gyakorlatban”, in *Magyar Jog* 4 (2002) 227–231.; HÁMORI ANTAL, *A magzat élethez való joga*, Budapest 2000, 153.; HÁMORI ANTAL, „A magzat élethez való joga”, in *Magyar Bioetikai Szemle* 3 (2000) 1–10.; HÁMORI ANTAL, „A magzat jogalanyiséga és perbeli jogképessége

a hatályos magyar jogban I–II.”, in *Magyar Bioetikai Szemle* 4 (1999) 8–17., I (2000) 7–14. Az ún. „méhén kívüli terhesség” esetéhez, amikor az anya életét meg kell menteni, különben az anya és a még meg nem született emberi lény is meghal, az utóbbi halálának bekövetkezését sem etikai, sem jogi értelemben nem tartva ölésnek, lásd pl. HÁMORI ANTAL, „A »duplex effectus« és a »kisebbik rossz« elve az állapotos nő életveszélye esetén”, in *Magyar Sion* 2 (2018) 239–253.; HÁMORI ANTAL, „A »duplex effectus« elve és a »kisebbik rossz« elve az állapotos nő életveszélye esetén”, in *Magyar Bioetikai Szemle* 3–4 (2017) 4–16.

- 35 A nők fokozott védelméről, támogatásáról szóló jogszabályi rendelkezésekhez lásd pl. Cstv. 16. § (1)–(2) bekezdés: „(1) A várandós anyát, illetve a kiskorú gyermeket nevelő szülőt külön törvény szerinti kedvezmények illetik meg a) a foglalkoztatásra irányuló szerződés munkavégzés helyének megváltozása miatti módosítása, b) a rendkívüli, illetve az éjszakai munkavégzésre való igénybe vehetőség, c) a más helységben végzendő munkára kötelezés, továbbá d) a várandóssággal összefüggő orvosi vizsgálat munkaidő-kedvezménye esetén. (2) A várandós, illetve egy évesnél fiatalabb gyermeket nevelő nőt csak az egészségi állapotának megfelelő olyan munkakörben lehet foglalkoztatni, amelyhez hozzájárult, és amelyben alapbére nem kevesebb, mint a megelőző munkakörében. A megfelelő munkakör felajánlása vagy kialakítása a foglalkoztató feladata. Amennyiben a foglalkoztató nem tud ilyen biztosítani, a nőt a munkavégzés alól fel kell menteni, és részére külön törvényben foglaltak szerint alaphét kell folyósítani”; 18. § [c] pont]: „A szülő külön törvény szerinti felmondási védelem alatt áll, ha a) háromévesnél fiatalabb gyermeket nevel, b) beteg gyermekét ápolja, c) várandós, szülési szabadságon vagy a gyermek otthoni gondozása céljából igénybe vett fizetés nélküli szabadságon van, illetve emberi reprodukciós eljárással összefüggő kezelésben vagy gyermek örökbefogadására irányuló eljárásban vesz részt”; 20. § (1)–(2) bekezdés [(1) bekezdés b)-c) pont, (2) bekezdés]: „(1) A család gyermekvállalással és gyermekneveléssel kapcsolatos feladatai ellátásának segítésére – külön törvényben foglaltak szerint – a) mindkét szülő pótszabadságra, b) a gyermekét szoptató anya munkaidő-kedvezményre, és c) a várandós, illetve szülő nő szülési szabadságra jogosult. (2) A szülési szabadság időtartama nem lehet rövidebb huszonegy hétnél, kivéve, ha az anya a szülést követően nem tudja, vagy nem akarja a gyermekét gondozni”; 23. § (1) bekezdés: „(1) Az állam pénzbeli támogatás vagy természetbeni ellátás formájában hozzájárul a várandóssággal, a szüléssel, a szülőnek a gyermek – legalább hároméves koráig történő – gondozásával és nevelésével, valamint a tanítatásával összefüggő költségeihez”; a munka törvénykönyvről szóló 2012. évi I. törvény 53. § (3) bekezdés a) pont, 60. § (1)–(2) bekezdés, 65. § (3) bekezdés a)-b), e) pont, 113. § (1) bekezdés a) pont, (2)–(3) bekezdés, 127. § (2) bekezdés, 219. § (1)–(2) bekezdés [(2) bekezdés a) pont], 295. § (1) bekezdés [f] pont], 299. § c) pont; a munkavédelemről szóló 1993. évi XCIII. törvény 87. § 8/A. pont; az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény 30/A. § (1)–(2) bekezdés, 31. § (1)–(2) bekezdés, 65. § (a)-e), h), j) pont; Eütv. 41. §, 86. § (1)–(2) bekezdés, 142. § (1) bekezdés, (3) bekezdés c) pont ca)-cc) alpont.

családtervezés a nő és a férfi (a házastársak) egyesülése előtti időpontban jelenik meg.³⁶ Maga a szabályozás is tartalmazza, hogy „a terhességmegszakítás nem a családtervezés és a születésszabályozás eszköze”.³⁷

A Gyermekek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kimondja, hogy „a gyermeknek, figyelemmel fizikai és szellemi érettségének hiányára, különös védelemre és gondozásra van szüksége, nevezetesen megfelelő jogi védelemre, születése előtt és születése után”.³⁸ Az Egyezmény, amely szerint tehát a gyermeknek születése előtt is megfelelő jogi védelemre van szüksége, egyebek mellett tiltja a gyermek bántalmazását, kínzását, testi fenyegetését és más kegyetlen, embertelen vagy megfélemlítő büntetésnek, illetve bánásmódnak való alávetését,³⁹ amit az életének kioltása nyilvánvalóan kimerít.⁴⁰

36 Vö. pl. 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, dr. Zlinszky János alkotmánybíró párhuzamos véleménye III. 3. pont. A családi életre, az egészséges életre neveléssel, a természetes családtervezéssel kapcsolatos szakirodalomból lásd pl. HORTOBÁGYINÉ NAGY ÁGNES (szerk.), *Családi életre nevelés az oktatásban. Család-órákat segítő kézikönyv*, Budapest 2005, 443; MARTOS TAMÁS – HORTOBÁGYINÉ NAGY ÁGNES, „Áldás vagy átok a termékenység?”, HORVÁTH-SZABÓ KATALIN (szerk.), *Házasság és család*, Budapest 2008, 228–282.; FEKETÉNÉ SZAKOS ÉVA, „A házasság-előkészítés mint felnőttképzés”, in HORVÁTH-SZABÓ KATALIN (szerk.) *Házasság és család*, Budapest 2008, 283–297.; TURGONYI ZOLTÁN, „A házasság természetjogi alapjai”, in *Iustum Aequum Salutare* 2 (2012) 99–118.; „Jövönk a család (2).”, in *A családok lelkipozíciója*. Budapest 1994, 151.; JOHN & SHEILA KIPPLEY, *A természetes családtervezés művészete*, Budapest 1986, 269.; EVELYN BILLINGS & ANN WESTMORE, *A Billings-módszer. Családtervezés gyógyszerek és eszközök nélkül*, 1994. Természetes Családtervezést Segítő Egyesület, 292.; MEGYERI VALÉRIA, *Születés-szabályozás a család teológiájának tükrében. A Billings-módszer ismertetése*, (Erkölcsteológiai Könyvtár 7.), Budapest 2009, 160.; THOMAS W. HILGERS, *Creighton Model, Fertility Care™ System. An Authentic Language of a Woman's Health and Fertility™ (Fertility Care™ and NaProTechnology™)*, Omaha, Nebraska, USA, 2016. 6. kiad., 83.; TERMÉSZETES CSALÁDTERVEZÉSI TANÁCSADÓK MUNKAKÖZÖSSÉGE, *Természetes és Biztonságos. Természetes Családtervezés*, 1994, 88; *Természetes & biztonságos, Tankönyv és Munkafüzet*, Budapest 2015, 125. 165.

37 Lásd a magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX. törvény (Mvt.) preambulum. Vö. az Mvt. végrehajtásáról szóló 32/1992. (XII. 23.) NM rendelet.

38 Lásd a Gyermekek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény preambulum.

39 Lásd Egyezmény 37. cikk a) pont, 39. cikk; vö. pl. Gyvt. 6. § (4)–(6) bekezdés; az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről szóló 1993. évi XXXI. törvény 3. cikk.

40 A Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény 54. § (1) bekezdése szerinti „veleszületettség”-gel kapcsolatos különböző véleményekhez lásd pl. 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, dr. Lábady Tamás alkotmánybíró párhuzamos véleménye 6. pont, dr. Zlinszky János alkotmánybíró párhuzamos véleménye II. 3–4. pont, 48/1998. (XI. 23.) AB határozat, dr. Lábady Tamás alkotmánybíró különvéleménye 1. pont, dr. Holló András alkotmánybíró

A 48/1998. (XI. 23.) AB határozat szerint is az abortusz a társadalomra veszélyes, káros cselekmény: „[...] a magyar jog (is) alapvetően társadalomra veszélyesnek tartja az abortuszt [...]”. – „[...] a Büntető Törvénykönyv a jogellenes terhességmegszakítást mint magzatelhajtást bűncselekményként büntetni rendeli [...]”. „[...] a magzatelhajtás esetében [...] a jogrend meghatározott, a büntetőjogon kívüli megfontolások alapján csupán megtűri a társadalomra veszélyes, káros cselekményt”; valamint: „Az állam nem mondhat le arról, hogy az abortusz társadalomra veszélyességét fenntartsa”.⁴¹

Mindemellett arra a súlyos problémára is fel kell hívni a figyelmet, hogy a Magyar Orvosi Kamara (MOK) Etikai Kódexe⁴² – többszöri figyelemfelhívás⁴³ ellenére, régóta – *contra legem* tartalommal bír. A Kó-

párhuzamos indokolása 2. pont, és LENKOVICS BARNABÁS, „Értékproblémák az abortusz jogi szabályozásában”, in PESCHKA VILMOS (szerk.), *Élet és jog*, Budapest 1993, 68. (64–72.). Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) elhagyta a „veleszületettséget”; vö. 23/1990. (X. 31.) AB határozat. Az emberi embrióval kapcsolatos szakirodalomként lásd pl. ANGELO SERRA – ROBERTO COLOMBO, „A humánembrió identitásának és státuszának kérdése természettudományos szempontból”, in JUAN DE DIOS VIAL CORREA – ELIO SGRECCIA (szerk.), *A humánembrió identitása és jogállása. A Pápai Életvédő Akadémia dokumentációja*, Budapest 2001, 130–196.; T. W. SADLER, LANGMAN, Orvosi embriológia, Budapest 2014, 12. kiad., 426.

⁴¹ Lásd 48/1998. (XI. 23.) AB határozat, Indokolás III. 3. c) pont, 4. pont, IV. 2. pont.

⁴² Lásd mok.hu.

⁴³ Lásd pl. HÁMORI ANTAL, „Újabb könyv az orvos-beteg jogviszonyok köréből”, in *Magyar Jog* 10 (2020) 617–619.; HÁMORI ANTAL, „Az abortusz és a fogamzásgátlás tilalma – nehéz esetek tárgyalása, a Humanae vitae 50., a Donum vitae 30. és a Dignitas personae 10. évfordulója kapcsán (élet-„rivalizálás”, válással fenyegetés, IVF-lét megélése)”, in *Athanasiana* 2018/1. 55–60. (45–95.); HÁMORI ANTAL, „Reflexió a Magyar Orvosi Kamara 2012. január 1-én hatályba lépett Etikai Kódexének »az ún. orvosi javallatra történő abortusz lehetősége« szövegrészéhez”, in *Magyar Bioetikai Szemle* 3 (2016) 23–25.; HÁMORI ANTAL, „Reflexió a Magyar Orvosi Kamara 2012. január 1-én hatályba lépett Etikai Kódexének »az ún. orvosi javallatra történő abortusz lehetősége« szövegrészéhez”, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 3 (2016) 96–101. Az Etikai Kódex *contra legem* tartalma miatt a MOK elnökét, Éger Istvánt 2016. december 21-i e-mailemmel kerestem meg, amelyre Wittmann István, az Etikai Kollégium elnöke 2017. január 21-én e-mailben arról tájékoztartott, hogy leveletem „az Etikai Kollégium megkapta, és a legközelebbi kollégiumi ülésen tárgyalni fogja”; 2017. március 17-i e-mailemben kértem az Etikai Kollégium elnökét, „szíveskedjen tájékoztatni, hogy az alábbi, 2016. december 21-i levelem tárgyában milyen döntés született”; az Etikai Kollégium elnöke 2017. május 9-i e-mailjében a következőkről tájékoztartott: „Beadványát az Etikai Kollégium részéről köszönettel vettük, annak tartalma – az Etikai Kódex tartalmát érintő más beadványokhoz hasonlóan – 2017. március 22-i ülésünkön ismertetésre került”; 2017. május 9-i e-mailemben kértem az Etikai Kollégium elnökét, hogy „szíveskedjen majd a döntésről, az Etikai Kódex módosításáról is tájékoztatni”; a mai napig, a kézirat 2021. február 4-i lezárásáig az Etikai Kódex módosításáról tájékoztatást nem kaptam, a MOK honlapján az Etikai Kódex ugyanazzal a *contra legem* tartalommal szerepel. A probléma miatt az illetékes minisztert,

dex II. 10. pontjának (4) és (5) bekezdése tartalmazza: „Minden orvos joga, hogy lelkiismereti okból elzárkózzék a nem orvosi javallat alapján kezdeményezett terhesség-megszakítás végzésétől, vagy abban közreműködéstől”. „Az anya életét veszélyeztető, vagy súlyos betegségét okozó terhesség, illetve a magzat életképtelensége vagy gyógyíthatatlan betegsége esetén felmerül az ún. orvosi javallatra történő abortusz lehetősége”. Ennek értelmében az „orvosi javallat” körébe tartozik az anya életveszélye, súlyos betegsége, a magzat életképtelensége és gyógyíthatatlan betegsége. A (4) bekezdés idézett mondata – figyelemmel az (5) bekezdés ugyancsak kifogásolt⁴⁴ részére – a mai magyar állami szabályozáshoz képest is, az orvosok jogait sértve helytelen. Egész pontosan annyiban, hogy az orvosoknak nem csak a Kódex szóban forgó, idézett „orvosi javallatá”-n kívüli esetekben van joguk megtagadni a művi abortusz végzését, illetve az abban való közreműködést. Az Mvt. 14. §-a ugyanis a következő rendelkezést tartalmazza: „A terhességmegszakítás elvégzésére, illetve az abban való közreműködésre – az állapotos nő életét veszélyeztető ok kivételével – orvos és egészségügyi szakdolgozó nem kötelezhető”.⁴⁵ A Kódex II. 2.2. pontjának (16) bekezdése szerint: „A különleges kezelési helyzetekkel – így különösen [...] az abortusszal [...] kapcsolatos jogszabályi rendelkezések vétkes megszegése egyben etikai vétségnek is minősül”.

1.4. „Eutanázia”, „asszisztált öngyilkosság”

A hivatkozott forrásokban, szakirodalomban foglaltak szerint az abortusz témájához hasonlóan az „eutanázia” is az érdeklődés középpontjában van. E tekintetben is egyre inkább az önrendelkezési jog hangsúlyozása jelenik meg; az „eutanázia”, „asszisztált öngyilkosság” állami megengedése az utóbbi években világszerte terjed.⁴⁶

Kásler Miklóst 2018. június 5-i e-mailemmel kerestem meg, amelyre a mai napig nem kaptam választ. Vö. pl. a panaszokról és a közérdekű bejelentésekről szóló 2013. évi CLXV. törvény.

44 Lásd pl. (a Kódex értékes tartalmáról is írva) az előző lábjegyzetben szereplő 2016., 2018. évi írásokat.

45 Lásd még pl. Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) VII. cikk (1) bekezdés, 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, 48/1998. (XI. 23.) AB határozat.

46 Részletesen lásd pl. HÁMORI ANTAL, „Az »eutanázia« aktuális kérdései (etikai, jogi, teológiai aspektusok)”, in *Magyar Bioetikai Szemle* 1–2 (2020) 24–54.; JULESZ MÁTÉ, *Az orvosi jog működés közben. A hálapénztől a kártérítésig*, Budapest 2018, 45–96.; JULESZ MÁTÉ, *Az orvosi jog aktualitásai. Az eutanáziától a klónozásig*, Budapest 2016, 25–31.

1.5. Művi meddővé tétel

Ugyancsak az önrendelkezési jogra hivatkozva gondolják sokan, hogy a családtervezési célú művi meddővé tételhez is joguk van. A kérdés azonban ebből a szempontból sem olyan egyértelmű (vö. pl. egészségvédelem, népesedéspolitikai szempontok).⁴⁷ A téma több vonatkozásban is kiemelt figyelmet érdemel. Egyrészt a tájékozott beleegyezés szempontjából, különösen pszichiátriai betegek, illetve fogvatartottak, egyéb kiszolgáltatott helyzetben lévők – például gyermekek – esetében (lásd pl. kényszersterilizálás, egészségügyi ok),⁴⁸ másrészt abból a szempontból, hogy ha a beleegyezés tájékozott is, a művi meddővé tételnek melyek a határai, megengedhető feltételei, e tekintetben helyes-e a családtervezési cél, és ha igen, akkor mennyiben. Ezek a kérdések a magyar és a külföldi, nemzetközi szabályozásokban, gyakorlatokban – alapjogi, emberi jogi összefüggésekkel (is) – egyaránt felvetődnek.⁴⁹ Véleményem szerint a foganás megakadályozásának drasztikus formája a családtervezési célú művi meddővé tétel (sterilizáció). Az életellenes magatartásokkal (lásd pl. abortusz,⁵⁰ „eutanázia”,⁵¹ „öngyilkosság”⁵²) való hasonlóság az emberi élet elutasítása (megsemmisítése) és az emberi élet továbbadásának elutasítása között áll fenn: mindkét esetben az élet elutasításáról van szó, az előbbi esetben az élet kioltásával, ami nyilvánvalóan súlyosabb. Megfigyelhető az is, hogy míg a „mesterséges megtermékenyítés” esetében a „mindenáron” való gyermekhez jutás iránti vágy jelenik meg, addig a

47 Lásd pl. 43/2005. (IX. 14.) AB határozat, Eütv. 187. §, 187/A-B. §.

48 Lásd pl. BUZÁS PÉTER, „Az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítélete egy roma nő kényszersterilizálásáról. A hátrányos megkülönböztetés bizonyításának nehézségei”, in *Jogesetek Magyarázata* 3 (2014) 75–81. [V.C. v. Slovakia ügy; a CEDAW/OP/HUN (2) 4/2004 (A.S. v. Hungary) ügyre is utalva].

49 Lásd pl. „Az Országgyűlés Emberi jogi, kisebbségi, civil- és vallásügyi bizottságának »Eszmecsere a művi meddővé tételről« címmel megtartott szakmai tanácskozása 2006. július 20.”. Budapest, 2006. Országgyűlés Emberi jogi, kisebbségi, civil- és vallásügyi bizottsága.

50 Lásd pl. HÁMORI ANTAL, „A mai magyar abortusz-szabályozás problémái és az ezen szabályozást is sértő magatartások I-II.”, in *Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 4 (2015) 145–166.; I (2016) 10–22.

51 Lásd pl. HÁMORI ANTAL, *A haldokló, beteg ember életének és méltóságának tisztelete az Egyház tanításában, Az „eutanázia” problémája erkölcsi- és jogszempontból, profán szakirodalmi és jogi kitekintéssel*, (Erkölcsteológiai Könyvtár 8.), Budapest 2009, 352.

52 Lásd pl. HÁMORI ANTAL, „Az öngyilkosság kánonjogi nézőpontból”, in FILÓ MIHÁLY (szerk.), *Halálos bűn és szabad akarat. Öngyilkosság a jogtudomány tükrében*, (Bibliotheca Iuridica. Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar tudományos kiadványai. Acta Congressuum 20.), Budapest 2013, 88–100.

családtervezési célú sterilizációnál ennek éppen az ellenkezője.⁵³ A sterilizáció nyilvánvalóan nem szolgálja a humánembrió védelmét; akkor sem, ha a foganás még nem következett be,⁵⁴ és akkor sem, ha a foganás esetleg mégis bekövetkezett, amit elvileg akkor sem lehet kizárni, ha valóban roppant kicsi a valószínűsége (ezen utóbbi esetben az embrió egészséges fejlődése jóval kevésbé biztos). Hangsúlyozandónak tartom, hogy a sterilizáció majdnem mindig végleges, alapvetően visszafordíthatatlan. A családtervezési célú művi meddővé tétel az ember egészségét is súlyosan sérti;⁵⁵ maradandó fogyatékossgal, illetve súlyos egészségromlással, -károsítással jár, ezért az abba való beleegyezés – véleményem szerint – nem vehető figyelembe (nem létezik „öncsonkításhoz való jog”).⁵⁶ Az emberi termékenység nem pusztán személyes, hanem közösségi, társadalmi érték is; emiatt sem csorbítható. A sterilizáció az illető személy önrendelkezési jogának (kötelességének) gyermekek nemzésére, fogamzására és nevelésére vonatkozó későbbi gyakorlását – szinte minden esetben – ellehetetleníti. Magyarország Alaptörvényének negyedik módosí-

53 Lásd pl. ÉLETVÉDŐ FÓRUM, „Állásfoglalás az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárásokról, Budapest 2006. március 25.”, in ORSZÁGGYŰLÉS EMBERI JOGI, KISEBBSÉGI, CIVIL- ÉS VALLÁSÜGYI BIZOTTSÁGA, „Az Országgyűlés Emberi jogi, kisebbségi, civil- és vallásügyi bizottságának. »Eszmecsere a művi meddővé tételről« címmel megtartott szakmai tanácskozása 2006. július 20.”, Budapest 2006, 90–94.; HÁMORI ANTAL, *A humánembrió védelme erkölcssteológiai nézőpontból*, (Erkölcssteológiai Könyvtár 6.), Budapest 2008, 89–108. (vö. *uo.*, 81–88.); HÁMORI ANTAL, „Az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárások erkölcsi és jogi aspektusai”, in HÁMORI ANTAL – ROJKOVICH BERNADETTE – SZILÁGYI SZILVIA (szerk.), *Szabadságra elhívatva az életért*, (Magyar Katolikus Családégyesület), Budapest 2007, 65–75.; HÁMORI ANTAL, „Az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárások erkölcsi és jogi minősítése”, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 4 (2006/) 121–135.; HÁMORI ANTAL, „Az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárások erkölcsi és jogi minősítése”, in *Studia Wesprimiensia* I–II (2006) 125–135.

54 Vö. pl.: az ember biztosítási szerződésben kedvezményezettként akkor is szerepelhet, ha még meg sem fogant; JOBBÁGYI GÁBOR, *Magyar polgári jog II. Személyi jog*, Miskolc, 1997, 21.

55 Lásd pl. URBANCSEK JÁNOS – MURBER ÁKOS, „Asszisztált reprodukciós technikával fogant terhességek gondozásának sajátos szempontjai”, in RIGÓ JÁNOS JR. – PAPP ZOLTÁN (szerk.), *A várandós nő gondozása*, Budapest 2005, 615. („a recanalizációs műtét csak az esetek kis részében eredményes”). Vö. pl. SZENT II. JÁNOS PÁL PÁPA, *Familiaris consortio* kezdetű apostoli buzdítás az egész katolikus Egyház püspökeihez, papjaihoz és híveihez a keresztény család feladatairól a mai világban. 1981. november 22., in *Acta Apostolicae Sedis* (1982) 81–191., (Pápai Megnyilatkozások V.), Budapest 1982, 30. pont [HEINRICH DENZINGER – PETER HÜNERMANN, *Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai*, Bányterenyé – Budapest 2004, 4711. pont].

56 Lásd pl. HÁMORI ANTAL, „Életvégi döntések – autonómia és életvédelem kánonjogi és világi jogi összehasonlítással”, in *Magyar Sion* 1 (2019) 89–98.; 1983. évi *Codex Iuris Canonici*, 1397. kánon, *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium*, 1451. kánon.

tása kapcsán tehetette meg a törvényhozó, hogy az Eütv. módosításával nagyon jelentősen visszaszorította a családtervezési célú művi meddővé tételt;⁵⁷ az alapvető jogok biztosa nem is fordult az Alkotmánybírósághoz.⁵⁸ Álláspontom szerint a sterilizáció csak szigorúan gyógyító jellegű orvosi javallat esetén – arányosan – megengedett, és a beavatkozásnak a tájékozott beleegyezés is feltétele.⁵⁹

1.6. Gyermekvédelmi problémák

A gyermekvédelem területén is régóta fennálló súlyos probléma a hatóságok jelentős túlterheltsége, késedelmes, jogsértő gyakorlata, amelynek megszüntetése érdekében további lépéseket kellene tenni.⁶⁰

Az is előfordul még mindig, hogy a hatóság jogi iránymutatást, jogszabályértelmezést tartalmazó minisztériumi állásfoglalást követ, alkalmaz „egyedi ügy eldöntésére”, és hivatkozza azt meg a közigazgatási perben, ráadásul egy olyan állásfoglalást, amely súlyosan téves jogszabályértelmezést foglal magában.⁶¹

Az Alaptörvény negyedik módosítása utáni alkotmánybírósági gyakorlat szerint is irányadó 60/1992. (XI. 17.) AB határozat értelmében az ilyen aktus kiadása és az ezzel való irányítás gyakorlata alaptörvényellenes, ezért arra hivatkozni, azt figyelembe venni, alkalmazni jogilag tilos, nem szabad.⁶² Az EMMI állásfoglalás ezen minőségén az EMMI

57 Lásd Eütv. 187. § (1a) bekezdés [beiktatta: 2013. évi CCLII. törvény 8. § (16) bekezdés; hatályos: 2014. március 15-től]: „A művi meddővé tétel az (1) bekezdés a) és b) pontja szerinti személy kérelmére családtervezési célból 40. életévét betöltött vagy három vér szerinti gyermekkel rendelkező személynél végezhető el”; részletesen lásd Eütv. 187-187/B. §, 2013. évi CCLII. törvény 8. § (16)–(19) bekezdés, (21) bekezdés d)–h) pont, (22) bekezdés a)–c) pont. Vö. 43/2005. (XI. 14.) AB határozat és Magyarország Alaptörvényének negyedik módosítása (2013. március 25.) 19. cikk (2) bekezdés.

58 Lásd az indokokkal: ajbh.hu/-/az-alapveto-jogok-biztosa-a-muvi-meddove-tetelre-vonatkoz-szabalyokrol

59 Részletesen lásd HÁMORI ANTAL, „A művi meddővé tételről”, in *Magyar Sion* 2 (2021) 207–212.

60 Vö. pl. HÁMORI ANTAL, „A kapcsolattartásra vonatkozó határozat végrehajtásában bekövetkezett hatáskörváltozásról, valamint a folyamatos kapcsolattartás pótlásának nehézségeiről – egy jogeset kapcsán”, in *Családi Jog* 4 (2020) 26–31.; LUX, *i. m.*, 12. („a gyermekvédelmi hatóságok jelentős túlterheltsége, intenzív személyi fluktuációja a legfőbb érdek sérelmét okozza”).

61 Lásd Debreceni Törvényszék 2021. január 25. napján meghozott, 13.K.702.611/2020/8. számú végzés, indokolás [10] bekezdés; EMMI 2018. október 25. napján kelt állásfoglalás 2. „A fentiek értelmében, [...]” kezdetű mondat. Vö. előző lábj. HÁMORI, *i. m.*, 28–30.

62 Lásd Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) B cikk (1) bekezdés.

állásfoglalás 3. oldalán lévő „Felhívom szíves figyelmét, [...]” kezdetű mondat sem változtat, mert az EMMI állásfoglalás jogi iránymutatást, jogszabályértelmezést tartalmaz, és a „Felhívom szíves figyelmét, [...]” kezdetű mondat is alkalmas arra, hogy azt a jogalkalmazó szervek – például a konkrét eset alperese – és az ügyfelek kövessék, az alperes a nyilatkozata szerint az EMMI állásfoglalásban foglaltakat kötelező normaként követte is, és a perben is az EMMI állásfoglalásban foglaltakra hivatkozott.

Az említett AB határozatból idézve: „Az Alkotmánybíróság elvi éllel mutat rá arra, hogy az indítvánnyal támadott és hasonló minisztériumi, egyéb központi állami szervektől származó, jogi iránymutatást tartalmazó leiratok, körlevelek, iránymutatások, útmutatók, állásfoglalások és egyéb informális jogértelmezések, amelyek nem a Jat. garanciális szabályainak betartásával kerülnek kibocsátásra, sértik az Alkotmány 2. § (1) bekezdésében deklarált jogállamiság alkotmányos követelményét. Jogbizonytalanságot teremtenek, kiszámíthatatlanná teszik a jogalanyok, a jogalkalmazó szervek magatartását. Bár a bennük foglalt jogértelmezésnek, jogalkalmazási szempontnak semmiféle jogi ereje, kötelező tartalma nincs, miután az államigazgatás központi szervei bocsátják ki, alkalmasak arra, hogy a címzetteket megtévezzék, s a címzettek kötelező előírásként kövessék azokat”.⁶³

Az, hogy az alperes az EMMI állásfoglalásban foglaltakat kötelező normaként követte, – a hivatkozott AB határozatból idézve – „azzal jár, hogy jogilag nem létező, semmis aktus alakítja a gyakorlatot, ami alkotmányosan tarthatatlan és megengedhetetlen”.⁶⁴

Az alperes a fentiek (beleértve az EMMI állásfoglalás 3. oldalán lévő mondatot is) ellenére követte – és a perben hivatkozta – az EMMI állásfoglalásban foglaltakat, amely által az általános közigazgatási rendtartásról szóló 2016. évi CL. törvény 1. §-ában is szereplő tisztességes eljáráshoz való jogot⁶⁵ is megsértette. Különösen is tisztességtelen eljárásnak tartom, hogy az alperes annak ellenére követte az EMMI állásfoglalásban foglaltakat, hogy az EMMI állásfoglalás 3. oldalán lévő mondat tartalmazza: „jelen levél nem tekinthető [...] egyedi ügy eldöntésére alkalmas normatív aktusnak”.

63 60/1992. (XI. 17.) AB határozat, indokolás II. 2.

64 60/1992. (XI. 17.) AB határozat, indokolás III. 1.

65 Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) XXIV. cikk (1) bekezdés.

Az EMMI állásfoglalás 2. oldal 3–6. sorában a gyámhatóságokról, valamint a gyermekvédelmi és gyámügyi eljárásról szóló 149/1997. (IX. 10.) Korm. rendelet (Gyer.) 30. § (5) bekezdése – §-szám feltüntetése nélkül – olvasható.⁶⁶ Az EMMI állásfoglalás kibocsájtója az EMMI állásfoglalásban foglaltakkal,⁶⁷ és az alperes a támadott végzésében a Gyer. 30. § (5) bekezdését értelmezi és alkalmazza – álláspontom szerint – jogszabályellenesen. Véleményem szerint a Gyer. 30. § (5) bekezdése azt szabályozza, hogy mi nem tekinthető elmaradt kapcsolattartásnak. A Gyer. 30. § (5) bekezdés „részben” szövegrészének az általam képviselt álláspont szerint van objektíve észszerű értelme: e „részben” szövegrészből sem következik, hogy a folyamatos kapcsolattartás időszakos kapcsolattartásra, illetve a gyermeket gondozó szülőt a 27. § (5) bekezdés b) pontja alapján megillető, a gyermekkel folyamatosan együtt tölthető időtartamra nem eső része elveszik.

Aktuális probléma továbbá, hogy a veszélyhelyzet idején alkalmazandó védelmi intézkedések második üteméről szóló 484/2020. (X. 10.) Korm. rendelet a szülő-gyermek kapcsolattartás vonatkozásában továbbra is aggályosnak tűnik:⁶⁸ sem preambulumban, sem 10. §-ában a szülő-gyermek kapcsolattartás tekintetében nem rendelkezik, és így véleményem szerint alapjogi szempontból is visszásság látszik fennállni, különös tekintettel arra, hogy e Korm. rendelet 10. § (1) bekezdésében az „e rendelet” szöveg-rész szerepel.

Álláspontom szerint helyes jogszabályértelmezéssel a – gyakorlatban nagyon nagy problémákat, súlyos feszültségeket magában hordozó⁶⁹ – di-

66 A Gyer. 30. § (5) bekezdése: „(5) Nem tekinthető elmaradt kapcsolattartásnak az időszakos kapcsolattartás idejével és a gyermeket gondozó szülőt a 27. § (5) bekezdés b) pontja alapján megillető, a gyermekkel folyamatosan együtt tölthető időtartammal részben vagy teljesen egybeeső folyamatos kapcsolattartás. Az ünnepnapokra eső elmaradt időszakos kapcsolattartás nem pótolható.”

67 Lásd EMMI állásfoglalás 2. oldal: „A fentiek értelmében, amennyiben a folyamatos kapcsolattartás akár csak részben is egybeesik az időszakos kapcsolattartás időtartamával, annak [a folyamatos kapcsolattartásnak – az egésznek] nincs helye; az időszakos kapcsolattartásra vonatkozó rendelkezéseket kell figyelembe vennie a szülőknek”; e mondat úgy értelmezhető, hogy a folyamatos kapcsolattartás időszakos kapcsolattartásra nem eső része elveszik, ami helytelen, téves.

68 Vö. a veszélyhelyzet kihirdetéséről és a veszélyhelyzeti intézkedések hatálybalépéséről szóló 27/2021. (I. 29.) Korm. rendelet 4. § (1) bekezdés 2. pont; a veszélyhelyzet idején alkalmazandó védelmi intézkedések második üteméről szóló 484/2020. (XI. 10.) Korm. rendelet és más kormányrendeletek veszélyhelyzeti módosításáról szóló 28/2021. (I. 29.) Korm. rendelet.

69 Lásd pl. 484/2020. (XI. 10.) Korm. rendelet 22. § (1) bekezdés, 23. § (1)–(3) bekezdés, a gondozó szülő feljeleníti a különélő szülőt, mert az a gyermekkel a kapcsolattartás ideje alatt a szálláshelyen tartózkodik, szálláshelyen tart kapcsolatot, pedig a körülményekből objektíve

lemma megfelelően feloldható ugyan,⁷⁰ azonban e jogértelmezés például a szálláshely üzemeltetőjétől, illetve vezetőjétől (a szankció árnyékában), a jogalkalmazói gyakorlattól aligha várható.

A szülő-gyermek kapcsolattartás üzleti, gazdasági, oktatási cél, tevékenység⁷¹ által történő felülírása, megelőzése – véleményem szerint – jogi képtelenség, önellentmondásos (a Korm. rendelet belsőleg is ellentmondásos, aránytalan), az Alaptörvény hivatkozott rendelkezéseivel is ellentétes, ezért megítélésem szerint nem tartható. Sajnos azonban a Kormány e szabályozást a következő javaslatom ellenére fenntartotta:

1. A veszélyhelyzet idején alkalmazandó védelmi intézkedések második üteméről szóló 484/2020. (X. 10.) Korm. rendelet preambuluma „A szállodák turistákat nem, csak üzleti, gazdasági vagy oktatási célból érkezett vendégeket fogadhatnak” szövegrésze helyébe a következő mondat lép: „A szálláshelyek turistákat nem, csak üzleti, gazdasági vagy oktatási, illetve szülő-gyermek kapcsolattartási célból érkezett vendégeket fogadhatnak”.

2. A veszélyhelyzet idején alkalmazandó védelmi intézkedések második üteméről szóló 484/2020. (X. 10.) Korm. rendelet 10. § (3) bekezdése helyébe a következő rendelkezés lép: „(3) A szálláshelyen az üzleti, gazdasági, továbbá oktatási tevékenység, illetve a szülő-gyermek kapcsolattartás céljából érkező személyek tartózkodása megengedett”.

1.7. Házasságvédő javaslatok

Véleményem szerint a házasság és a család fokozottabb védelme érdekében akként kellene módosítani a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi

következően és alapjogaikat rendeltetésszerűen gyakorolva jogszerűen tartózkodnak ott, mivel például akár több száz kilométerre laknak egymástól, és ezért a kapcsolattartás akként van szabályozva, hogy annak tartama például csütörtöktől vasárnapig, tehát nevelési, illetve oktatási intézményi tartamot is érintve tart, azaz a példában a csütörtök éjszakát a gondozó szülői településen – szálláshelyen – kell tölteni, a kapcsolattartás tiszteletben tartásához fűződő alapjog korlátozása – a példában négy nap helyett három napban meghatározva a kapcsolattartás tartamát – véleményem szerint elfogadhatatlanul aránytalan lenne.

⁷⁰ Lásd pl. Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) L) cikk (1)–(3) bekezdés, R) cikk (3) bekezdés, I. cikk (1)–(3) bekezdés, II. cikk („Az emberi méltóság sérthetetlen. Minden embernek joga van [...] az emberi méltósághoz [...]”). – emberi méltóság tiszteletben tartásához való jog), VI. cikk (1) bekezdés első mondat („Mindenkinek joga van ahhoz, hogy magán- és családi életét, otthonát, kapcsolattartását és jó hírnevét tiszteletben tartsák”), XV. cikk (5) bekezdés, XVI. cikk (1), (3) bekezdés, 28. cikk, 54. cikk (1) bekezdés, a szóban forgó eseti körben nem turistákról van szó.

⁷¹ Lásd 484/2020. (XI. 10.) Korm. rendelet preambuluma, 10. § (3) bekezdés.

CXXX. törvényt (új Pp.), hogy az a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény (régí Pp.) azon rendelkezéseit foglalja magában, amelyek szerint közös kiskorú gyermek esetén a bíróság az első tárgyaláson (az új Pp. szerint a perfelvételi tárgyaláson) a házasságot nem bonthatja fel, hanem a tárgyalást elhalasztja, egyben felhívja a feleket, hogy három hónapon belül írásban kérhetik az eljárás folytatását, ellenkező esetben a per megszűnik, a bíróság a tárgyalás folytatására csak a kérelem benyújtását követő harminc nap eltelté után tűzhet határnapot (az új Pp. szerint – kevésbé házasság-, családvédő szabályozásként – kitűzi az érdemi tárgyalás határnapját, amely akár a perfelvételi tárgyalást követő nap is lehet),⁷² valamint a bíróság akként is rendelkezhet, hogy az egyik házastárs a másik meghallgatásánál ne legyen jelen.⁷³

72 A régi Pp. 285. § (4)–(5) bekezdése: „(4) Ha a bontóperben tartott első tárgyaláson a felek nem békülnek ki, az (5) bekezdésben meghatározott kivétellel a bíróság a tárgyalást elhalasztja, egyben felhívja a feleket, hogy három hónapon belül írásban kérhetik az eljárás folytatását, ellenkező esetben a per megszűnik. A bíróság a tárgyalás folytatására csak a kérelem benyújtását követő 30 nap eltelté után tűzhet határnapot. (5) Az (1) bekezdésben meghatározott esetekben, vagy ha a feleknek nincsen közös kiskorú gyermeke, a pert már az első tárgyaláson érdemben kell tárgyalni”; az új Pp. 456. § (4)–(6) bekezdése: „(4) Ha a perfelvételi tárgyaláson a felek nem békülnek ki, és perfelvételi nyilatkozataikat megtették, továbbá a perfelvételi tárgyalás elhalasztásának nincs helye, a bíróság a perfelvételt lezárja, és kitűzi az érdemi tárgyalás határnapját. (5) A perfelvételt lezáró végzés meghozatalát követően az érdemi tárgyalás azonnali megkezdésének – a (6) bekezdésben meghatározott kivétellel – helye nincs. (6) A pert – ha az ügy körülményei egyébként lehetővé teszik – a perfelvételt lezáró végzés meghozatalát követően azonnal érdemben kell tárgyalni, ha a fél személyes meghallgatása nem kötelező vagy a feleknek nincs közös kiskorú gyermeke”; az új Pp. 456. §-ához fűzött indokolás szűkszavúsága: „A hatályos Pp. 285. §-ának rendelkezései külön szabályokat állapítanak meg a bontóper első tárgyalására, annak érdekében, hogy már az eljárás kezdetén felfedezze a házasság felbontására irányuló eljárást, azzal a céllal, hogy kellő időt biztosítsanak a házastársaknak a bontási szándékuk megfontolására, mely, ha sikeres lesz, az eljárás visszafordíthatóvá válik, a házasság fennmarad, melynek védelme kiemelt társadalmi érdek. A törvény osztott perszerkezetre épülő általános eljárási modellje a személyi állapotot érintő eljárásokban is érvényesül, ezért az eddigi, bontóperben tartott első tárgyalásra vonatkozó szabályokat is eltérően kell kialakítani, ahol a perfelvételi tárgyalásnak lesz kiemelt jelentősége. A per lefolyásának lassítása az eddigi szabályoktól eltérően nem akként valósul meg, hogy az első tárgyaláson a bíróság a tárgyalást elhalasztja, hanem oly módon, hogy főszabály szerint nem ad arra lehetőséget, hogy – eltérve az elsőfokú eljárás általános szabályaitól – a perfelvételi tárgyaláson, a perfelvételt követően azonnal érdemben folytatódjon a bontókereset tárgyalása; ezt a törvény általános jelleggel kizárja”.

73 A régi Pp. 284. § (3) bekezdése: „(3) Házassági perben – ha e törvény kivételt nem tesz – a bíróság köteles a házastársakat személyesen meghallgatni; a bíróság akként is rendelkezhet, hogy az egyik házastárs a másik meghallgatásánál ne legyen jelen”; vö. új Pp. 432. § (2) bekezdése: „(2) A perfelvételi tárgyaláson a fél személyes megjelenése kötelező. A bíróság a perben a feleket köteles személyesen meghallgatni, kivéve, ha a fél ismeretlen helyen tartózkodik, vagy ha a meghallgatása elháríthatatlan akadályba ütközik”; és új Pp. 233. § (1)–(3) bekezdés.

Véleményem szerint az új Pp.-nek a régi Pp. 285. § (4) bekezdése szerinti módosítása, a három hónapos és a harmincnapos szabály visszaállítása – a házasság, a család fokozottabb védelme – indokolt. Elvi és gyakorlati szempontból is nagyon nagy jelentősége van annak, hogy a házasság felbontásához az eljárás folytatását kell, illetve kellett kérni (például: fontos a jogalkotói üzenet; az emberek sokszor – a gőg miatt is – nem szívesen állnak el – „mit fognak szólni mások”), és hogy a bíróság a tárgyalás folytatására csak a kérelem benyújtását követő harminc nap eltelte után tűzhet, tűzhetett határnapot.

Az új Pp. alapján az érdemi tárgyalás a perfelvételi tárgyalást követő napon is lehet, ami véleményem szerint közös kérelem esetén sem fogadható el; lehet, hogy a befolyásmentesség sem áll fenn. Az, hogy az érdemi tárgyalás akár a perfelvételi tárgyalást követő napon is lehet, azt a szabályt is komolytalanná teszi, amely szerint közös kiskorú gyermek esetén a bíróság a perfelvételi tárgyaláson a házasságot nem bonthatja fel.

Az állami házassági bontószabályozáshoz képest értve a harmincnapos és a három hónapos szabály nem aránytalan, ennyi idő alatt lehet reális esély a házasság megmentésére, a néhány nap jelentősen csökkenti ezt az esélyt, és a szabályozás szerint az elállásra is szükség van. A házasságot jobban meg tudja menteni az, ha az eljárás folytatásához kérni kell az eljárás folytatását, mint az, hogy a házasság megtartásához, fennmaradásához elállásra van szükség.

Véleményem szerint sem a jogalkotás, sem a jogalkalmazás során nem szabad a „statisztikából” és az akárhány éves, évtizedes bírói vagy egyéb tapasztalatból, gyakorlatból kiindulni (még ha azt mértékletesen fel is szabad, illetve kell használni), hanem csakis a konkrét „esetből”, problémából. A valóság kell, hogy a statisztikát alakítsa, s nem fordítva, mert különben nem vesszük észre a „kivételt”, a konkrét „esetet”. Közös kérelem esetén sem biztos, hogy mindkét fél válni akar, és a nyilatkozási elvre is tekintettel a bíró nem biztos, hogy „ráérez” a befolyásmentesség hiányára (az alperes valódi szándékára).

Férjnek, feleségnek, bírónak, ügyvédnek, hozzátartozónak és másoknak – bármennyire kegyetlen, eldurvult, felgyorsult, rohanó (pl. új párkapcsolatos, a közös kiskorú gyermek érdekét is rendkívül súlyosan sértő) (bontóper-)világban élünk, s minél inkább ilyenben, annál inkább – hinni kell, hogy sikerülhet, és akkor lesz remény, s ha van remény, lesz

szeretet – megmenteni a házasságot, a családot, amit a régi Pp. szóban forgó szabályai – véleményem szerint – jobban szolgálnak, mint az új Pp. regulációja. Ha erről lemondunk, mi magunk járulunk hozzá ahhoz, hogy a házasságot nem sikerül megmenteni. Fel kell mutatni, hogy a rosszra is jóval válaszolunk, a teljes lelki megújulást, ez megnyithatja a Másik szívét (lásd pl. Róm 12,21).

Az új Pp. nem tartalmazza azt a szövegrészt, hogy: „a bíróság akként is rendelkezhet, hogy az egyik házastárs a másik meghallgatásánál ne legyen jelen”. A törvény indokolásában erre vonatkozóan indok nincsen. A megfelelő bírósági mozgásteret szó szerint (kifejezetten) biztosító szövegrész új Pp.-be iktatását indokoltnak tartom. Véleményem szerint az eljárás kontradiktórius jellege és a lehetséges közvetítői eljárás azon lehetősége ellenére, hogy a mediátor külön-külön is meghallgathatja a feleket, a házasság, a család védelme érdekében megfelelően indokolt a régi Pp. 284. § (3) bekezdése szóban forgó rendelkezésének új Pp.-be iktatása. Az új Pp. 233. §-ából – különösen a felek – nem biztos, hogy kiolvassák e normaszöveget. A közvetítői eljárás igénybevétele az adott esetben – a sebeket felszakítva – a házasság megmentése ellen hathat. Lehet, hogy az alperes a felperesnek a tárgyalás előtt is szóba hozta a közvetítői eljárás igénybevételeének lehetőségét, amitől a felperes kategorikusan elzárkózott. A bíróság általi külön-külön történő meghallgatás során a házasság felbontását nem akaró fél e szándékát (jobban) kifejezheti (a befolyásmentesség hiánya a bíró számára jobban kiderülhet), és így a bíró több időt hagyhat (vö. határnap kitűzése). Nem vitatva, a „perben” mint olyanban garanciális jelentősége van annak, hogy a felek „egymás szemébe nézve” tegyenek személyes előadást (a bíró ne hallgassa meg őket külön-külön), a szóban forgó – a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény 4:21. § (2) bekezdése szerinti – esetben, eseti körben (perekben), amikor a befolyásmentesség is vizsgálendő, a házasság, a család védelme érdekében a jelentősebb érdek a nagyobb bírósági mozgástérhez fűződik. A bírói visszaélésekkel (hiányosságokkal) szemben – véleményem szerint – nem a külön-külön történő meghallgatás kiiktatásával kell fellépni, hanem e meghallgatás megfelelő keretek közötti szabályozásával.

„[...] mind a hitvesek és a gyermekek magánjára, mind az emberiség közjára körül kiváló érdemeket szereznek azok, akik a házasság fölbonthatatlanságát védelmezik”⁷⁴

2. Menekültvédelem, migráció

„[...] látta a Földközi-tenger partjaihoz kivetett 3 éves szír kisfiú holttestét, [...]”⁷⁵

2.1. Keresztényüldözés

A menekültügy és a migráció világszerte rendkívül fontos, aktuális, emberi jogi, alapjogi szempontból is kiemelt téma (lásd pl. élet-, család-, gyermekvédelem – vö. pl. keresztényüldözés, emberkereskedelem),⁷⁶ amelyet – az Európában is tapasztalható terrorcselekményekre és a különböző migrációs politikákra is figyelemmel, az alábbiakban szereplő szakirodalom szerint is – az ENSZ-en és az Európai Unión belül is nagyon nagy politikai és jogi, szakmai viták öveznek (vö. pl. eltérő történelmi, kulturális gyökerek, népesedéspolitikai, ideológiai megközelítések). Erről a különböző – például (2019. évi) gyermekjogi – alternatív (árnyék-, párhuzamos) jelentések és ajánlások, javaslatok is tanúskodnak (vö. pl. egyetemes időszakos felülvizsgálat – UPR, Magyarország vonatkozásában 2011-ben és

74 XI. PIUSZ PÁPA, *Casti Connubii* kezdetű enciklika. 1930. II. 3. b) pont.

75 LÁBADY TAMÁS, „Az élet szolgálata napjaink Európájában”, in *Iustum Aequum Salutare* 4 (2015) 149. (149–151.)

76 Vö. pl. az Egyesült Nemzetek keretében, Palermóban, 2000. december 14-én létrejött, a nemzetközi szervezett bűnözés elleni Egyezménynek az emberkereskedelem, különösen a nők és gyermekek kereskedelme megelőzéséről, visszaszorításáról és büntetéséről szóló Jegyzőkönyve kihirdetéséről szóló 2006. évi CII. törvény; az Európa Tanácsnak a gyermekek szexuális kizsákmányolás és szexuális zaklatás elleni védelméről szóló Egyezménye kihirdetéséről, valamint ezzel összefüggésben egyes törvények módosításáról szóló 2015. évi XCII. törvény; a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről szóló 1991. évi LXIV. törvény.

2016-ban⁷⁷).⁷⁸ Az alábbiak szerint e problémakörből – a súlyos jogsértések fokozódása okán is – kiemelkedik a keresztényüldözés, amellyel szemben a magyar állami fellépés, az üldözött keresztények ezen védelme, megsegítése, támogatása példaértékű.

A terrorcselekményekben is megnyilvánuló vallásüldözés halálos áldozatai nagyon sokszor keresztények. A rendelkezésünkre álló bizonyítékok alapján kijelenthető, hogy a keresztények üldözése az utóbbi években is drámai, tömegesen halálos, népirtásos méreteket ölt. Ezt a *Budapest-jelentés a keresztényüldözésről 2017, 2018, 2019, 2020* című kötetekben foglaltak is egyértelműen bizonyítják.⁷⁹ Erre figyelemmel nagyon fontos, hogy a ke-

77 Lásd pl. https://emberijogok.kormany.hu/download/2/06/21000/2011_UPR_nemzeti_jelentes.pdf;

https://emberijogok.kormany.hu/download/e/f/5/21000/2011_UPR_civil_jelentes.pdf;

https://emberijogok.kormany.hu/download/f/f/5/21000/2011_UPR_ENSZ_jelentes.pdf;

https://emberijogok.kormany.hu/download/o/06/21000/2011_UPR_jelentes_kovetkeztetsekajanlasok.pdf;

https://emberijogok.kormany.hu/download/1/06/21000/2011_UPR_jelentes_kovetkeztetsekajanlasok_kiegeszites.pdf;

https://emberijogok.kormany.hu/download/3/06/21000/2014_UPR_idokozoi_jelentes.pdf;

https://emberijogok.kormany.hu/download/4/00/51000/2016_UPR_nemzeti_jelentes.pdf;

https://emberijogok.kormany.hu/download/5/00/51000/2016_UPR_nemzeti_jelentes_melleklete.pdf;

https://emberijogok.kormany.hu/download/3/7f/71000/2016_UPR_jelentes_kovetkeztetsekajanlasok.pdf;

https://helsinki.hu/wp-content/uploads/UPR_NGO_coalition_alternative_report_Nov2010_FINAL.pdf;

https://helsinki.hu/wp-content/uploads/UPR_NGO_coalition_RECOMMENDATIONS_Nov2010_FINAL.pdf;

https://helsinki.hu/wp-content/uploads/Joint-submission-UPR-HHC-Menedek-07Nov2010_FINAL.pdf;

https://helsinki.hu/wp-content/uploads/UPR_submission_Hungary_2015_HHC.pdf;

https://helsinki.hu/wp-content/uploads/civil_coalition_upr_2015.pdf;

https://helsinki.hu/wp-content/uploads/ISI-HHC-ENS_UPR_submission_Hungary_Sep2015.pdf;

https://hu.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/232/HRR2018_HU.pdf;

<https://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/2018/index.htm>.

78 A 2019. évi magyar alternatív gyermekjogi jelentés vonatkozó részéhez lásd pl. Lux, *i. m.*, 12., 13., 15–16.

79 Lásd pl. ABDESSAMAD, BELHAJ, „Halálos álarcok: az egyiptomi koptok, egy fenyegetett nép”, in *Budapest-jelentés a keresztényüldözésről 2017*, (BPJ2017), Budapest 2017, 39–45.; BALOGH GÁBOR – GALLAI SÁNDOR – JANIK SZABOLCS, „A keresztényüldözés világindexe”, in BPJ2017 79–87.; BARNÁ BOGLÁRKA, „Az egyiptomi keresztények biztonsági helyzete 2018-ban”, in KALÓ JÓZSEF – UJHÁZI LÓRÁND (szerk.), *Budapest-jelentés a keresztényüldözésről 2018*, (BPJ2018), Budapest 2018, 79–88.; BASIL EKWUNIFE, „A keresztények biztonsági helyzete Nigériában”, in KALÓ JÓZSEF – PETRUSKA FERENC – UJHÁZI LÓRÁND (szerk.), *Budapest-jelentés a keresztényüldözésről 2019*, (BPJ2019), Budapest 2019, 171–188.; BÉKEFY LAJOS, „Nap-

resztények védelme, megsegítése, támogatása is – hazai, külföldi, nemzetközi jogszabályokban, határozatokban, gyakorlatokban egyaránt – megfelelő hangsúlyt kapjon. Az üldözött keresztények védelme, megsegítése, támogatása terén – nemzetközi összehasonlításban is – több mint figyelemre méltó a Hungary Helps Program. Emellett az egyházi (közösségi), civil szervezeti szolgálatok is igen jelentősek;⁸⁰ említésre méltók például a

jaink keresztényüldözése – elméleti és gyakorlati keresztény-protestáns válaszok”, in BPJ2018 49–62.; HORVÁTH-SÁNTHA HANGA, „Keresztény menekültek a Közel-Keleten és Európában”, in BPJ2017 101–112.; HORVÁTH-SÁNTHA HANGA – SPEIDL BIANKA – ABDESSAMAD, BELHAJ, „A közel-keleti keresztények térvészése” in BPJ2017 149–157.; KALÓ JÓZSEF, „Keresztények ellen elkövetett erőszakos cselekmények a 2019-es évben” in BPJ 2019 25–42.; Kaló József, „Keresztények ellen elkövetett erőszakos cselekmények a 2018-as évben”, in BPJ2018 33–48.; KIRÁLY ISTVÁN MIHÁLY, „A szentföldi keresztények biztonsági helyzete”, in BPJ2018 89–99.; KÓRÉ ANDRÁS, „A keresztények biztonsági helyzete Irakban és Szíriában a 2018-as évben”, in BPJ2018 65–77.; MARSAI VIKTOR, „Az üldözött keresztények helyzete az afrikai kontinensen”, in BPJ2019 163–170.; MARSAI VIKTOR, „Keresztényüldözés az afrikai kontinensen”, in BPJ2018 101–109.; MARSAI VIKTOR, „Keresztényüldözés az afrikai kontinensen”, in BPJ2017 67–77.; MULLER, THOMAS, „A keresztényüldözés mérése a világon – a World Watch List of Open Doors International és módszertana”, in BPJ2019 317–335.; PONGRÁCZ ALEX, „Bukott államok és a keresztény kisebbségek üldözése: diagnózis és terápia”, in BPJ2018 181–188.; RAMACHANDRA, BYRAPPA, „Az üldözött keresztények helyzete Indiában és Srí Lankán”, in BPJ2019 129–139.; RESPERGER ISTVÁN, „A militáns iszlám módszerei az Iszlám Állam és a Boko Haram terrororganizációkban”, in BPJ2019 57–77.; RESPERGER ISTVÁN: „Az Iszlám Állam terrororganizáció keresztények elleni tevékenységének alapjai”, in BPJ2018 13–24.; SALÁT GERGELY, „Keresztényüldözés Észak-Koreában”, in BPJ2019 111–127.; SZENCZI ANDRÁS, „Valási kisebbségek helyzete Marokkóban”, in BPJ2018 111–121.; TÓTH NORBERT, „Emberiesség ellen elkövetett bűnök vagy genocídium? – Az afrikai és ázsiai keresztények ellen elkövetett cselekmények nemzetközi jogi értékelése”, in BPJ2017 113–120.

- 80 Lásd pl. FISCHL VILMOS, „A magyarországi egyházak ökumenikus tanácsának szerepe az üldözött keresztények megsegítésében”, in BPJ2019 263–276.; FISCHL VILMOS, „A nemzetközi fellépés tapasztalatai és lehetőségei – A civil szervezetek és egyházak szerepe, különös tekintettel a protestáns egyházakra”, in BPJ2017 185–194.; JUNGERT BÉLA, „A Jeruzsálemi Szent Sír Lovagrend tevékenysége a szentföldi keresztény közösségek védelmében, a koronavírus-válság összefüggésében” (kézirat; Budapest, 2020. május 22.), 1–4.; JUNGERT BÉLA, „A Jeruzsálemi Szent Sír Lovagrend a szentföldi keresztények szülőföldjükön történő megmaradásáért”, in BPJ2018 273–283.; KEVEHÁZI KLÁRA – BÁLINT GÁBOR, „Az ökumenikus segítségnyújtás iraki segítségnyújtása, különös tekintettel az iraki keresztények körében végzett tevékenységekre”, in BPJ2018 235–251.; SOLYMÁRI DÁNIEL, „Globális szolidaritás: A Magyar Máltai Szeretetszolgálat humanitárius segítségnyújtási és nemzetközi fejlesztési programjai a Közel-Keleten és a szubszaharai Afrikában”, in BPJ2018 253–272.; TÖMÖSVÁRY ZSIGMOND, „Az orosz ortodox egyház szerepvállalása a közel-keleti keresztény közösségek megsegítésében”, in BPJ2019 141–153.; UJHÁZI LÓRÁND, „Az Apostoli Szentsték válságkezelése, avagy a soft power eredményei a keresztény közösségek védelme érdekében”, in BPJ2018 211–220.; UJHÁZI LÓRÁND, „A katolikus egyház és szervezeteinek részvétele a migrációs válság kezelésében”, in BPJ2017 173–184.; UJHÁZI LÓRÁND, „A Magyar Katolikus Egyház szerepvállalása a migrációs válság kezelésében” in *Honvédségi Szemle* 1 (2017) 140–148.; UJHÁZI LÓRÁND, „A me-

Jeruzsálemi Szent Sír Lovagrend, a Katolikus Karitás, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat, az Ökumenikus Segélyszervezet, a Szent Egyed Közösség segélyszervezetei.⁸¹

2.2. Kereszténység és Alaptörvény – vallásszabadság

Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) Nemzeti hitvallásában tartalmazza: „Büszkék vagyunk arra, hogy Szent István királyunk ezer évvel ezelőtt szilárd alapokra helyezte a magyar államot, és hazánkat a keresztény Európa részévé tette”. „Elismerjük a kereszténység nemzetmegtartó szerepét. Becsüljük országunk különböző vallási hagyományait”.⁸² Az Alaptörvény R) cikk (4) bekezdése kimondja, hogy Magyarország alkotmányos önazonosságának és keresztény kultúrájának védelme az állam minden szervének kötelessége. A VII. cikk a vallás szabadságához való jogot is rögzíti. E cikk (3) bekezdése szerint az állam és a vallási közösségek különváltan működnek, a vallási közösségek önállóak.⁸³

Schanda Balázs alkotmánybíró, alkotmányjogász professzor megfogalmazása szerint „[a]z Alaptörvény nem intézményesít államvallást [...]”. „A Magyarország keresztény kultúrájának védelmére felszólító paranccsal az alkotmányozó szándéka, hogy a kereszténység – pontosabban Magyaror-

nekültek lelkipásztori és humanitárius segítése a Katolikus Egyházban”, in *Iustum Aequum Salutare* 2 (2016) 317–341.; UJHÁZI LÓRÁND, „A menekültek lelkipásztori és humanitárius gondozásának szabályozása a katolikus egyház hatályos jogában”, in *Acta Humana* 3 (2014) 57–85.; VARGA RÉKA, „A Nemzetközi Vöröskereszt és Vörös Félhold Mozgalom működésének alapelvei és humanitárius tevékenysége a migránsválsággal kapcsolatban”, in *Iustum Aequum Salutare* 2 (2016) 343–355.; ZACHAR PÉTER KRISZTIÁN, „A keresztény értelmiségiek szerepe és felelőssége az üldözött keresztény közösségek megsegítésében”, in BPJ2019 287–295.; ZAGYVA RICHÁRD, „A Katolikus Karitás lehetőségei és szerepvállalása 2018-ban a keresztény közösségek támogatásának előmozdítása érdekében”, in BPJ2018 223–234.

81 Lásd oessh.katolikus.hu, karitasz.hu, caritas.org, maltai.hu, segelyszervezet.hu, santegidio.org

82 Lásd pl. HORVÁTH ATTILA, „Büszkék vagyunk arra, hogy Szent István királyunk ezer évvel ezelőtt szilárd alapokra helyezte a magyar államot, és hazánkat a keresztény Európa részévé tette”, in PATYI ANDRÁS (szerk.), *Rendhagyó kommentár egy rendhagyó preambulumról. Magyarország Alaptörvénye, Nemzeti hitvallás*, Budapest, 2019, 31–66; SCHWEITZER GÁBOR, „Becsüljük országunk különböző vallási hagyományait”, in PATYI ANDRÁS (szerk.), *Rendhagyó kommentár egy rendhagyó preambulumról. Magyarország Alaptörvénye, Nemzeti hitvallás*, Budapest 2019, 107–120.

83 Vö. pl. Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) XV. cikk (2) bekezdés; a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi CCVI. törvény; a nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXC. törvény 74. § (3) bekezdés.

szág kereszténységen alapuló kultúrája – ne csak mint a múlt eleme jelenjen meg, hanem védendő értéként is”.⁸⁴ „A semlegesség nem jelent közömbösséget: a semleges állam nem értékmentes állam [...]”. „[...] a semlegesség [...] semmiképpen nem zárja ki a határozott értékválasztásokat sem az állami egyházjog, sem a családjog vagy éppen az adópolitika területén”. „[...] az államnak alkotmányos kötelezettsége az, hogy a közjó érdekében együttműködjön az egyházakkal. Az egyházi önállóság kiemelt megfogalmazása jól jelzi azt, hogy a mai alkotmányozó – szemben a különválasztást célul kitűző 1949-essel – nem az államot kívánja védeni az egyháztól, hanem az egyházat, a vallási közösségeket az államtól, a közhatalom illetéktelen beavatkozásaitól”. „[...] Az állam világnézeti semlegességének elve és a kereszténység történelmi szerepének alkotmányos elismerése nem összeegyeztethetetlen”.⁸⁵

2.3. Menedékjog

Az Alaptörvény XIV. cikk (4)–(5) bekezdése tartalmazza, hogy Magyarország – ha sem származási országuk, sem más ország nem nyújt védelmet – kérelemre menedékjogot biztosít azoknak a nem magyar állampolgároknak, akiket hazájukban vagy a szokásos tartózkodási helyük szerinti országban faji, nemzeti hovatartozásuk, meghatározott társadalmi csoporthoz tartozásuk, vallási, illetve politikai meggyőződésük miatt üldöznek, vagy a közvetlen üldöztetéstől való félelmük megalapozott; nem jogosult menedékjogra az a nem magyar állampolgár, aki Magyarország területére olyan országon keresztül érkezett, ahol üldöztetésnek vagy üldöztetés közvetlen veszélyének nem volt kitéve; a menedékjog biztosításának alapvető szabályait sarkalatos törvény határozza meg.⁸⁶ Az Alaptörvény XXIII. cikk

84 Lásd SCHANDA BALÁZS, „Magyarország keresztény kultúrájának alkotmányos védelme”, in *Jogtudományi Közlöny* 4 (2019) 151–152. (150–155.); SCHANDA BALÁZS, „Magyarország keresztény kultúrájáról”, in *Pázmány Law Working Papers* 2018/08. 2. (1–4.); és SCHANDA BALÁZS, „Vallásszabadság, közjó, keresztény kultúra. Szempontok új (régí) alapok kereséséhez”, in KUMINETZ GÉZA – SZABÓ PÉTER – UJHÁZI LÓRÁND (szerk.), *Ratio intellegendi et ordo vivendi. Ünnepi kötet Hársfai Katalin 70. születésnapja alkalmából*, Budapest 2020, 183. (175–190.).

85 Lásd SCHANDA BALÁZS, „Keresztény vagy semleges? Az Alaptörvény identitásának kérdése”, in *Magyar Jog* 3 (2015) 131–132., 135. (129–135.); SCHANDA (2019), *i. m.*, 154–155. Vö. pl. ÁRVA ZSUZSANNA, *Kommentár Magyarország Alaptörvényéhez*, Budapest 2013, 123–125., 128–130.; KOLTAY ANDRÁS, „Blaszfémia és vallásgyalázás a magyar jogrendszerben”, in BPJ2018 189–199.; PETRUSKA FERENC, „Magyar jogalkotási folyamatok az üldözött keresztények és a keresztény kultúra védelmében”, in BPJ2019 192–194. (191–197.); SCHWEITZER, *i. m.*, 118–120.

86 Lásd Magyarország Alaptörvényének hetedik módosítása indokolása (2018. június 28.), Részletes indokolás, Az 5. cikkhez; 2/2019. (III. 5.) AB határozat.

(3) bekezdése szerint Magyarországon menekültként, bevándoroltként vagy letelepedettként elismert minden nagykorú személynek joga van ahhoz, hogy a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásán választó legyen.

A Gyermekek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény 22. cikkében rögzíti: 1. Az Egyezményben részes államok megteszik a megfelelő intézkedéseket, hogy az a gyermek, aki akár egymagában, akár apjával és anyjával vagy bármely más személlyel együtt az erre vonatkozó nemzetközi vagy hazai szabályok és eljárások értelmében menekült helyzetének elismerését kéri vagy menekültnek tekintendő, megkapja az Egyezményben és más emberi jogokkal kapcsolatos vagy humanitárius jellegű egyéb nemzetközi okmányokban, amelyekben az említett államok részesek, elismert jogok élvezetéhez szükséges védelmet és humanitárius támogatást. 2. Ebből a célból az Egyezményben részes államok, amennyiben szükségesnek tartják, együttműködnek az Egyesült Nemzetek Szervezetének és az Egyesült Nemzetek Szervezetével együttműködő egyéb kormányközi és nem kormányközi szervezeteknek azokban az erőfeszítéseiben, amelyek arra irányulnak, hogy az ilyen helyzetben lévő gyermekeket védjék és segítsék, továbbá arra, hogy bármely menekült gyermek szüleit vagy más családtagjait felkutassák a családdegyesítéshez szükséges adatok megszerzése céljából. Ha sem az apát, sem az anyát vagy bármely más családtagot sem sikerül megtalálni, akkor az Egyezményben lefektetett elvek szerint a gyermeket ugyanabban a védelemben kell részesíteni, mint bármely más, a családi környezetétől bármely okból véglegesen vagy ideiglenesen megfosztott gyermeket.⁸⁷

A menedékjogról szóló 2007. évi LXXX. törvény (Met.) szabályozza a Magyarország által nyújtott menedékjog tartalmát, a menekültként, oltalmazottként, menedékesként, valamint befogadottként történő elismerés (a továbbiakban együtt: elismerés) feltételeit, a menekültügyi hatóság által

87 Lásd pl. HARASZTI MARGIT KATALIN, „Kísérő nélküli kiskorúak a menekültjogban és a gyermekvédelemben: árnyak a Paradicsomban”, in *Kapocs* 2 (2015) 12–28.; HARASZTI MARGIT KATALIN – WEINBRENNER ÁGNES, „Menekültek – kísérő nélküli kiskorúak”, in HAJAS BARNABÁS – SZABÓ MÁTÉ (szerk.), *Pajzsuk a törvény. Rászoruló csoportok az ombudsmani jogvédelemben*, Budapest 2013, 376–401.; SZEKERES ZSOLT, „Legjobb vagy legrosszabb érdek? A magyar menekültügyi rendszer gyermekjogi szempontú elemzése”, in *Családi Jog* 2 (2020) 14–21.; SZÉLES KRISZTINA, „A kísérő nélküli kiskorúakra vonatkozó szabályozás különös tekintettel a magyar menedékjogi szabályozás evolúciójára és ahhoz kapcsolódó uniós szabályozásra”, in PAPP LÁSZLÓ J. (szerk.), *Migráció a 21. században. Hatása Európa politikai, gazdasági és kulturális életére*, Debrecen 2016, 149–166.

elrendelt kiutasításra, továbbá az elismerésre, illetve annak visszavonására irányuló eljárást [Met. I. § (1) bekezdés]. A Met. rendelkezéseit arra a külföldre kell alkalmazni, aki dublini eljárás hatálya alatt áll, elismerés iránti kérelmet nyújtott be, menedékjogot élvez, vagy akire nézve a menekültügyi nyilvántartás adatot tartalmaz [uo., (2) bekezdés; vö. uo., 2. § m) pont: dublini eljárás]. A Met. alkalmazásában *menedékjog*: jogcím Magyarország területén való tartózkodásra, egyidejű védelem a visszaküldés, a kiutasítás és a kiadatás ellen [uo., 2. § c) pont]. A Met. rendelkezéseit a menekültek helyzetére vonatkozó 1951. évi július hó 28. napján elfogadott egyezményrel, valamint a menekültek helyzetére vonatkozóan az 1967. évi január hó 31. napján létrejött jegyzőkönyvvel (Genfi Egyezmény), valamint az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezményrel összhangban kell alkalmazni [uo., 3. § (1) bekezdés]. Magyarország által menekültként, oltalmazottként, valamint menedékesként elismert személy menedékjogot élvez [uo., (2) bekezdés; lásd pl. BH2012. 233.].

A Met. 6. § (1)–(3) bekezdése értelmében Magyarország *menekültként* ismeri el azt a külföldit, akinek az esetben az Alaptörvény XIV. cikk (4) bekezdés első mondatában meghatározott feltételek fennállnak; az üldözéstől való megalapozott félelem alapulhat olyan eseményeken is, amelyek azt követően következtek be, hogy a külföldi a származási országát elhagyta, vagy a külföldi olyan tevékenységén, amelyet a származási országa elhagyását követően fejtett ki; az ismételt kérelmet benyújtó kérelmező nem ismerhető el menekültként, amennyiben az üldöztetés veszélye olyan körülményeken alapul, amelyeket a származási ország elhagyását követően a kérelmező maga idézett elő, és a kérelem elutasítása nem ütközik a Genfi Egyezménybe (vö. uo., 7–11. §).

A Met. 12. § (1)–(2) bekezdése szerint Magyarország *oltalmazottként* kiegészítő védelemben részesíti azt a külföldit, aki nem felel meg a menekültkénti elismerés feltételeinek, de fennáll annak a veszélye, hogy származási országába történő visszatérése esetén őt súlyos sérelem érné, és nem tudja, vagy az e veszélytől való félelmében nem kívánja a származási országa védelmét igénybe venni; a súlyos sérelemtől vagy a sérelem veszélyétől való félelem alapulhat olyan eseményeken is, amelyek azt követően következtek be, hogy a külföldi a származási országát elhagyta, vagy a külföldi olyan tevékenységén, amelyet a származási országa elhagyását követően fejtett ki (vö. uo., 13–18. §).

A Met 19. §-a kimondja, hogy Magyarország *menedékesként* ideiglenes védelemben részesíti azt a külföldit, aki Magyarország területére tömegesen menekülők olyan csoportjába tartozik, amelyet a) az Európai Unió Tanácsa – a lakóhelyüket elhagyni kényszerült személyek tömeges beáramlása esetén nyújtandó átmeneti védelem minimumkövetelményeiről, valamint a tagállamok e személyek befogadása és a befogadás következményeinek viselése tekintetében tett erőfeszítései közötti egyensúly előmozdítására irányuló intézkedésekről szóló, 2001. július 20-i, 2001/55/EK tanácsi irányelvben meghatározott eljárás szerint – ideiglenes védelemre jogosultként elismert, vagy b) a Kormány ideiglenes védelemre jogosultként ismert el, mivel a csoportba tartozó személyek hazájukból fegyveres konfliktus, polgárháború vagy etnikai összecsapás, illetve az emberi jogok általános, módszeres vagy durva megsértése – így különösen kínzás, kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód – miatt elmenekülni kényszerültek (vö. *uo.*, 20–25. §).

A Met. 25/A. §-a és 25/B. § (1)–(2) bekezdése alapján Magyarország *befogadottként* védelemben részesíti azt a külföldit, aki nem felel meg a menekültként vagy oltalmazottként való elismerés feltételeinek, de fennáll annak a veszélye, hogy származási országába történő visszatérése esetén faji, illetve vallási okok, nemzeti hovatartozása, meghatározott társadalmi csoporthoz tartozása, vagy politikai meggyőződése miatt üldöztetés veszélyének vagy az Alaptörvény XIV. cikk (3) bekezdésében meghatározott magatartásnak lenne kitéve, és nincs olyan biztonságos harmadik ország, amely befogadja; a menekültügyi hatóság befogadottként ismeri el azt a személyt, akinek esetében a menekültügyi hatóság a) idegenrendészeti eljárás során a visszaküldés tilalmát állapította meg, vagy b) a menedékjog iránti kérelmét elutasította, a visszaküldés tilalmának egyidejű megállapításával; a befogadottkénti elismerés feltételeinek fennállását a menekültügyi hatóság évente felülvizsgálja. Az Alaptörvény XIV. cikk (3) bekezdése szerint senki nem utasítható ki olyan államba, vagy nem adható ki olyan államnak, ahol az a veszély fenyegeti, hogy halálra ítélik, kínozzák vagy más embertelen bánásmódnak, büntetésnek vetik alá.

A Met. részletesen szabályozza a befogadási feltételeket, a menekültügyi őrizetet, a menekült, az oltalmazott, a befogadott, a menedékes ellátását és támogatását (26–32/B. §), illetőleg tartalmazza a Met. által szabályozott eljárások során alkalmazandó általános eljárási szabályokat (32/C–32/Z. §), a menekültügyi eljárás általános szabályait (33–45. §), a menekültkénti

vagy oltalmazottkénti, illetve menedékeskénti elismerésre irányuló eljárás és a tömeges bevándorlás okozta válsághelyzet szabályozását (47–80/K. §), valamint az adatkezelésre, nyilvántartásokra vonatkozó szabályokat (81–89/A. §). A Met. 33. §-a értelmében a *menekültügyi eljárás* annak megállapítására irányul, hogy e törvény alapján a) fennállnak-e az elismerését kérő külföldi menekültként, oltalmazottként vagy menedékesként történő elismerésének feltételei, b) fennáll-e az elismerését kérő külföldi esetben a visszaküldés tilalma, c) a visszaküldési tilalom fenn nem állása esetén az elismerését kérő külföldi kiutasítható, illetve kitoloncolható-e, d) a külföldi a dublini átadás keretében átadható-e.

A menekültügyi eljárás részletes szabályait a Met. végrehajtásáról szóló 301/2007. (XI. 9.) Korm. rendelet (Vhr.) a következő fejezetekkel foglalja magában: általános rendelkezések (a biztonságos származási országra és a biztonságos harmadik országra vonatkozó rendelkezések alkalmazása, a különleges bánásmódot igénylő személyre vonatkozó szabályok alkalmazása); az elismerését kérőre, a menekültre, az oltalmazottra, a befogadottra és a menedékesre vonatkozó szabályok; a befogadás anyagi feltételeire, továbbá az elismerését kérő, a menekült, az oltalmazott, a befogadott, valamint a menedékes ellátására és támogatására vonatkozó közös szabályok; a befogadás során nyújtott ellátások és támogatások rendszere; a menekült, az oltalmazott, a befogadott, valamint a menedékes ellátása és támogatása; a menekültügyi eljárás általános szabályai; a menekültkénti vagy oltalmazottkénti elismerésre irányuló eljárás; tömeges bevándorlás okozta válsághelyzet esetén alkalmazandó szabályok; a menedékeskénti elismerésre irányuló eljárás; záró rendelkezések.⁸⁸

88 Lásd továbbá pl. a harmadik országbeli állampolgárok beutazásáról és tartózkodásáról szóló 2007. évi II. törvény, a harmadik országbeli állampolgárok beutazásáról és tartózkodásáról szóló 2007. évi II. törvény végrehajtásáról szóló 114/2007. (V. 24.) Korm. rendelet, a szabad mozgás és tartózkodás jogával rendelkező személyek beutazásáról és tartózkodásáról szóló 2007. évi I. törvény, valamint a harmadik országbeli állampolgárok beutazásáról és tartózkodásáról szóló 2007. évi II. törvény végrehajtásáról szóló 25/2007. (V. 31.) IRM rendelet, a menekültügyi szervezeti rendszeréről szóló 52/2007. (XII. 11.) IRM rendelet, a menekültügyi őrizet végrehajtásának szabályairól és a menekültügyi óvadékról szóló 29/2013. (VI. 28.) BM rendelet, a nemzeti szinten biztonságosnak nyilvánított származási országok és biztonságos harmadik országok meghatározásáról szóló 191/2015. (VII. 21.) Korm. rendelet, az Eurodac II. rendelet szerinti eljárásokhoz kapcsolódó feladatok végrehajtásáról szóló 47/2015. (VIII. 6.) BM rendelet, a Bevándorlási és Menekültügyi Hivatalról szóló 361/2016. (XI. 29.) Korm. rendelet hatályon kívül helyezve az idegenrendészeti szerv kijelöléséről és hatásköréről szóló 126/2019. (V. 30.) Korm. rendelet 30. §-ával, a menedékjogi kérelem benyújtására irányuló szándéknyilatkozattal kapcsolatban nagykövetségek kijelöléséről szóló 292/2020. (VI. 17.)

Magyarországra érkezett menedékkérők száma 2012-ben 2157, 2013-ban 18900, 2014-ben 42777, 2015-ben 177135, 2016-ban 29432, 2017-ben 3397, 2018-ban 671, 2019-ben 500, 2020 első negyedévében 73, 2020 második negyedévében 22, 2020 harmadik negyedévében 8 (a kiugróan magas számú 2015. évben pl. 64587 szíriai, 46227 afgán, 24454 koszovói, 15157 pakisztáni, 9279 iraki, 4059 bangladesi, 1792 iráni, 1036 palesztin, 1005 nigériai), menekült státuszt kapott 2012-ben 87, 2013-ban 198, 2014-ben 240, 2015-ben 146, 2016-ban 154, 2017-ben 106, 2018-ban 68, 2019-ben 22, 2020 első negyedévében 48, 2020 második negyedévében 29, 2020 harmadik negyedévében 4, oltalmazott státuszt kapott 2012-ben 328, 2013-ban 217, 2014-ben 236, 2015-ben 356, 2016-ban 271, 2017-ben 1110, 2018-ban 281, 2019-ben 31, 2020 első negyedévében 20, 2020 második negyedévében 16, 2020 harmadik negyedévében 5, befogadott státuszt kapott 2012-ben 47, 2013-ban 4, 2014-ben 7, 2015-ben 6, 2016-ban 7, 2017-ben 75, 2018-ban 18, 2019-ben 7, 2020 első negyedévében 1, 2020 második negyedévében 3 személy, 2020 harmadik negyedévében senki.⁸⁹

Korm. rendelet, a menedékjogi kérelem benyújtására irányuló szándéknyilatkozattal kapcsolatos eljárásról szóló 16/2020. (VI. 17.) BM rendelet. Vö. pl. a nemzetközi védelem megadására és visszavonására vonatkozó közös eljárásokról szóló, 2013. június 26-i 2013/32/EU európai parlamenti és tanácsi irányelv; a nemzetközi védelmet kérelmezők befogadására vonatkozó szabályok megállapításáról szóló 2013. június 26-i 2013/33/EU európai parlamenti és tanácsi irányelv; Met. 95. § (1)–(2) bekezdés. Vonatkozó irodalomként lásd pl. a következő írás Függelékében foglaltakat: HÁMORI ANTAL, „Az üldözött keresztények mai magyar állami védelme, megsegítése, támogatása”, in *Magyar Sion* 2 (2020) 267–290.; éles kritikát sem nélkülözve: KÖVES NÓRA, „Menekültügy – humanitárius vagy politikai válsághelyzet?”, in *Fundamentum* 4 (2015) (73–82.) 79. („Végignézve az elmúlt év intézkedéseit és törvénymódosításait, megállapíthatjuk, hogy ezek nemcsak embertelenek, de alaptörvény- és nemzetközi jog-ellenesek is voltak, és az egyes lépések összességében tömeges emberi jogstírtést idéztek elő [...]”); túlzó megfogalmazásokkal: TÓTH JUDIT, „... A hazájukat elhagyni kényszerülők emberi jogainak és alapvető szabadságainak védelmére”, in *Fundamentum* 4 (2015) 61–66., pl. 61. („[...] Magyarországon a menekülők emberi jogai és szabadsága éppúgy nem élvez védelmet, mint az itt élőké, és az innen elvándorlóknak, továbbutazóknak nyílik csak jogaik érvényesítésére esélyük”). A menedékjog, a menekültügyi, az idegenrendészeti (bevándorlási) szabályozás történetéhez lásd pl. BERKES LILLA, „Fél lábbal a paradicsomban. Menekültügyi igazgatás nemzetközi jogi és európai jogi kitekintéssel”, in *Iustum Aequum Salutare* 1 (2008) 77–95.; KLENNER ZOLTÁN, „A modern menekültügyi rendszer létrehozása és fejlődése a rendszerváltoztatás időszakában Magyarországon”, in *Magyar Rendészet* 3 (2017) 47–60.; LISZKAY-NÉ NAGY ÉVA KATALIN – NAGY PÁLMA ADRIENN, „A menedékjog története”, in *Rendvédelmi füzetek* 1 (2008) 45–71.; SALLAI JÁNOS, „Idegenrendészet (bevándorlás) szabályozása a 19. század utolsó, és a 20. század első évtizedeiben”, in HAUZINGER ZOLTÁN (szerk.), *Migráció és Rendészet*, Budapest 2015, 145–161.

89 Lásd https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_wnvno02b.html,
https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_wnvno01.html (letöltés: 2020. júli-

„A migráció természetes próbálkozásnak tűnik a veszteség kárpótlására, kétségbeesett kísérlet egy valaha volt jó élet újjáépítésére. Ez viszont nem zárja ki azt, hogy ők valóban menekültnak számítanak a nemzetközi jog értelmében, akik keresztényekként az Iszlám Állam általi üldöztetés vagy más szektáriánus milíciák fenyegetése elől menekülnek. E kettős identitásnak (menekültek is és migránsok is) a megértéséhez figyelembe kell vennünk kettős veszteségüket: otthonaikat és reményeiket is elvesztették. Hajléktalanokká, számkivetettekké váltak, mert az otthonukat vagy elvették tőlük, vagy megsemmisítették, a közösségüket elűldözték, szétzilálták, megfélemlítették. A reményeik pedig azért vesztek el, mert gazdaságilag száműzték őket, elveszítették a javaikat és a tőkéjüket, mindazt, amit a generációk az évszázadok során összegyűjtöttek, hogy aztán leszármazottaikra örökölni hagyhassák”.⁹⁰

„[...] Ha a hozzánk menekülő menekült ilyen helyzetben van, akkor őt felebarátként tevékenyen és hatékonyan szükséges szeretni, azaz megsegíteni”.⁹¹

2.4. A Hungary Helps Program

A Hungary Helps Programról szóló 2018. évi CXX. törvény (Hhpt.) preambulumban az is rögzítésre került, hogy „a magyar Kormány nemzetközi tevékenységének az emberi méltóság és emberi jogok egyetemes védelme mellett szolgálnia kell a keresztény kultúra, azaz a magyarság értékalapjainak védelmét, valamint a keresztény kultúrkörhöz tartozó veszélyeztetett közösségek megsegítését”. „A törvény biztosítja, hogy gyorsan és hatékonyan jusson el a segítség az üldözöttekhez és a humanitárius katasztrófák áldozataihoz, valamint Magyarország a nemzetközi szinten meghatározóan hozzájáruljon a migrációt is előidéző folyamatok megszüntetésében a helyben történő azonnali segítségnyújtással”.

us 23., 27., augusztus 31., december 16.); továbbá pl. Központi Statisztikai Hivatal, Demográfiai évkönyv, 2017 (2018) 139; bmbah.hu kiadványfüzetek (pl. Magyarországra érkezett menedékkérők számának alakulása; menekültügyi hatóság által meghozott döntések – menekültként, oltalmazottként, befogadottként elismerés).

90 HORVÁTH-SÁNTA – SPEIDL – ABDESSAMAD, *i. m.*, 154.

91 FRIVALDSZKY JÁNOS, „Az üldözöttek és a menekültek keresztényi testvéri megsegítési kötelessége, valamint a globális neoliberális szemléletű migráció multikulturális társadalmat gerjesztő hatásai elleni védekezés szükségessége”, in BPJ 2017 163. (161–171.).

A Hhpt. rendelkezéseit kell alkalmazni a Hungary Helps Programra, a Hungary Helps Ügynökség Nonprofit Zártkörűen Működő Részvénytársaságra, valamint az Ügynökség által biztosított, az üldözött keresztények megsegítésére irányuló humanitárius segítségnyújtásra [uo., 1. § (1) bekezdés]. Az Ügynökség által biztosított nemzetközi humanitárius segítségnyújtásra a nemzetközi fejlesztési együttműködésről és a nemzetközi humanitárius segítségnyújtásról szóló 2014. évi XC. törvény (NEFE törvény) rendelkezéseit kell alkalmazni [uo., (3) bekezdés]. A Hhpt. alkalmazásában az üldözött keresztények és más vallási kisebbségek megsegítésére irányuló adomány a központi költségvetésből e törvény alapján ellenérték, valamint elszámolási és visszatérítési kötelezettség nélkül a Program céljaival összefüggésben nyújtott pénzbeli és tárgyi támogatás [uo., (5) bekezdés].

A Program célja, hogy az Ügynökségen keresztül a szükségét szenvedő, üldöztetésnek kitett vagy humanitárius katasztrófák sújtotta területen élő embereket és közösségeket segítse, a helyben megmaradásukat támogassa, a szabad vallásgyakorlás védelmét előmozdító projekteket támogassa, különös tekintettel az üldözött keresztény és más vallási kisebbségek, továbbá veszélyeztetett közösségek értékmegőrzésére, helyben maradására, illetve az ezen célokat szolgáló adományok nyújtása humanitárius segítségnyújtás keretében a következő formákban: a) orvosi ellátás és az orvosi ellátással összefüggő tárgyi eszközök beszerzése és eljuttatása, a fegyveres konfliktusokban, természeti katasztrófákban megsemmisült épületek, infrastruktúra újjáépítése, b) önkéntes, karitatív, adománygyűjtő és más társadalmi programok, nemzetközi konferenciák és rendezvények megszervezése, koordinálása és lebonyolítása, c) a szabad vallásgyakorlás előmozdítása, az üldözött keresztény és más vallási kisebbségek értékmegőrzése, valamint d) tárgyi adományok eljuttatása [uo., 2. § (1) bekezdés]. A Program Magyarország nemzetközi fejlesztéspolitikai tevékenységében történő részvétele keretében támogatást nyújt a) oktatási, nevelési intézmények támogatása és építése, b) a helyben történő munkahelyteremtést célzó képzések, valamint ösztöndíjprogramok létrehozása, támogatása és lebonyolítása érdekében [uo., (2) bekezdés]. Az adomány nyújtása keretében különös figyelemmel kell lenni az üldözött keresztények és más vallási kisebbségek által létrehozott és üzemeltetett intézményekre és az általuk végzett egyéb humanitárius tevékenységre [uo., (3) bekezdés; vö. pl. uo., 3. §]. A Hhpt. 7. § (7) bekezdése szerint központi költségvetési támogatásként a) a (3) bekezdés a) pontja szerinti befizetések, adományok előző naptári

évi összegével azonos rendszeres, központi költségvetésből származó támogatás, amelynek összege megegyezik azzal az összeggel, mint amennyi az Ügynökség bevételeinek 1 milliárd forint összegre való kiegészítéséhez szükséges, b) a központi költségvetésről szóló törvényben meghatározott az a) pont alá nem tartozó támogatás illeti meg az Ügynökséget.

A Hhpt. 8. §-a alapján az Ügynökség átlátható működését, illetve működésének nyilvánosságát az Ügynökség által működtetett internetes honlap is biztosítja; a honlapon közzé kell tenni a) az Ügynökség működésére vonatkozó valamennyi jogszabályt, belső szabályozó eszközt és egyéb rendelkezést, b) az Ügynökség részére juttatott adományok, támogatások éves összegét. A Hhpt. 9. § (5)–(6) bekezdése tartalmazza, hogy a Kormánynak az üldözött keresztények megsegítéséért és a Hungary Helps Program megvalósításáért felelős tagja (miniszter) szükség szerint, de legalább évente egyszer, május 31-ig tájékoztatja a Kormányt az Ügynökség tevékenységéről és működéséről; a Kormány évente egyszer beszámol az Országgyűlésnek az Ügynökség előző évi tevékenységéről és működéséről, valamint e törvény alkalmazásának tapasztalatairól; a beszámolót a honlapon nyilvánosságra kell hozni.

A Hhpt. általános indoklásában olvasható, hogy „[a] Program eredeti funkcióján túllépve a jövőben kiterjed olyan segítségnyújtási projektekre is, amelyek célja, hogy emberi jogi alapon a fejlődő országokban élő üldözött keresztényeket támogassa, mely közösségek gyakran válnak fundamentalista vallási csoportok által elkövetett emberiségellenes bűncselekmények áldozataivá. Magyarország fontosnak tartja, hogy részt vegyen abban a nemzetközi küzdelemben, amelyet a vallás szabad gyakorlásáért és a lelkiismereti szabadságért vívnak”.⁹²

2.5. A NEFE törvény

A NEFE törvény 4. §-a akként rendelkezik, hogy Magyarország a nemzetközi humanitárius jog, a nemzetközi menekültjog és a nemzetközi

92 Vö. pl. a Hungary Helps Program megvalósításával kapcsolatos feladatokról szóló 1767/2018. (XII. 21.) Korm. határozat, a Hungary Helps Programról szóló 244/2017. (VIII. 28.) Korm. rendelet; korábban: az üldözött keresztények megsegítéséért felelős helyettes államtitkárság egyes feladatairól és az ahhoz szükséges források biztosításáról szóló 1829/2016. (XII. 23.) Korm. határozat, az üldözött keresztények segítéséért felelős helyettes államtitkár feladatellátásához szükséges intézkedésekről szóló 1513/2016. (IX. 22.) Korm. határozat. Lásd pl. AZBEJ TRISTAN – KÓRÉ ANDRÁS – TÓTH BÁLINT PÉTER, „A magyar állam szerepvállalása az üldözött keresztény közösségek védelme érdekében”, in BPJ2018 25–27., 31–32. (25–32.).

emberi jogi egyezmények alapján, az európai uniós szakpolitikával összhangban nemzetközi humanitárius segítségnyújtási tevékenységet végez. E törvény 9. § (1)–(2a) bekezdése szerint a nemzetközi humanitárius segítségnyújtás kormányzati koordinációját az üldözött keresztények megsegítéséért és a Hungary Helps Program megvalósításáért felelős látja el; ennek során kiemelt figyelmet fordít a Kormány által elfogadott nemzetközi humanitárius segítségnyújtási stratégiák és szakpolitikai koncepciók megvalósítására; a nemzetközi humanitárius segítségnyújtási felajánlással kapcsolatos döntéseket az üldözött keresztények megsegítéséért és a Hungary Helps Program megvalósításáért felelős hozza meg, figyelembe véve a nemzetközi szervezetek, valamint a Nemzetközi Vöröskereszt és Vörösféldhold Mozgalom által készített felhívásokat; az üldözött keresztények megsegítéséért és a Hungary Helps Program megvalósításáért felelős miniszter a nemzetközi humanitárius segítségnyújtás kormányzati koordinációja keretében folytatott tevékenységéről és a nemzetközi humanitárius segítségnyújtási felajánlással kapcsolatos döntéseiről folyamatosan tájékoztatja a külpolitikáért felelős minisztert. A 10. § (2) bekezdése alapján nemzetközi katasztrófa-segítéskérés esetén a katasztrófák elleni védekezésért felelős miniszter az üldözött keresztények megsegítéséért és a Hungary Helps Program megvalósításáért felelős miniszterrel együttműködve biztosítja a nemzetközi humanitárius segítségnyújtással való összhang megteremtését.

A NEFE törvény 11. § (2) bekezdése magában foglalja, hogy a külpolitikáért felelős miniszter a nemzetközi fejlesztési együttműködési, az üldözött keresztények megsegítéséért és a Hungary Helps Program megvalósításáért felelős miniszter a nemzetközi humanitárius segítségnyújtási tevékenység hatékonyságának növelése érdekében a projektalapú tevékenység ellátását elősegítő ügynökséget működtet. A 12. § alapján a külpolitikáért felelős miniszter a nemzetközi fejlesztési együttműködés, az üldözött keresztények megsegítéséért és a Hungary Helps Program megvalósításáért felelős miniszter a nemzetközi humanitárius segítségnyújtás vonatkozásában az oktatásért felelős miniszterrel együttműködnek e tevékenységek hazai társadalmi támogatottságának növelése érdekében, és ennek részeként a fiatal generáció szemléletformálásában, az önkéntesség szerepének erősítésében és a globális felelősségvállalásra nevelés előmozdításában. A nemzetközi fejlesztési együttműködés költségigényét a külpolitikáért felelős miniszter, a nemzetközi humanitárius segítségnyújtási tevékenység költségigényét az üldözött keresztények megsegítéséért és a Hungary Helps Program meg-

valósításáért felelős miniszter terjeszti elő Magyarország nemzetközi és európai uniós vállalásainak figyelembe vételével (uo., 13. §). A költségvetési támogatással megvalósuló nemzetközi fejlesztési együttműködési tevékenységekről a külpolitikáért felelős miniszter, a nemzetközi humanitárius segítségnyújtási tevékenységekről az üldözött keresztények megsegítéséért és a Hungary Helps Program megvalósításáért felelős miniszter nyilvánosan hozzáférhető adatbázist vezet (uo., 14. §). A külpolitikáért felelős miniszter a nemzetközi fejlesztési együttműködés, az üldözött keresztények megsegítéséért és a Hungary Helps Program megvalósításáért felelős miniszter a nemzetközi humanitárius segítségnyújtás vonatkozásában minden év október 31-ig jelentést készít a Kormány részére az előző évi tevékenységről; a jelentést, annak Kormány általi elfogadását követően, a külpolitikáért felelős miniszter, illetve az üldözött keresztények megsegítéséért és a Hungary Helps Program megvalósításáért felelős miniszter az általa vezetett minisztérium honlapján nyilvánosságra hozza (uo., 15. §).⁹³

A Kormány tagjainak feladat- és hatásköréről szóló 94/2018. (V. 22.) Korm. rendelet 14. § (1) bekezdés 19. pontja alapján a Miniszterelnökséget vezető miniszter a Kormány üldözött keresztények megsegítéséért és a Hungary Helps Program megvalósításáért felelős tagja; a 30/A. § értelmében a miniszter üldözött keresztények megsegítéséért és a Hungary Helps Program megvalósításáért való felelőssége keretében ellátja – a kormányzati nemzetközi humanitárius segítségnyújtás koordinációjáért és irányításáért való feladatkörében eljáró külpolitikáért felelős miniszterrel együttműködve – a keresztény vallásuk miatt üldözöttek megsegítése, valamint a Hungary Helps Program keretében egyéb humanitárius cél érdekében végzett kutatási elemző, koordinációs és nemzetközi humanitárius feladatokat.

2.6. Az üldözött keresztények anyagi támogatása

Magyarország 2020. évi központi költségvetéséről szóló 2019. évi LXXI. törvényben az üldözött keresztények segítésének feladataira 4.220,0 millió forint van előirányozva (lásd: e törvény 1. melléklet XI. Üldözött keresztények segítésének feladatai): Ösztöndíjprogram támogatása: 920,0 millió

93 Lásd továbbá pl. uo., 15/A-15/C. §, 16. § (3) bekezdés, a nemzetiségi és egyházi célú fejezeti kezelésű előirányzatok kezeléséről és felhasználásáról szóló 2/2019. (III. 19.) TNM rendelet, az Üldözött Keresztények Megsegítéséért és a Hungary Helps Program megvalósításáért felelős államtitkárság elhelyezése érdekében szükséges intézkedésekről szóló 1532/2018. (X. 25.) Korm. határozat.

Ft; Hungary Helps Program: 3.000,0 millió Ft; Hungary Helps Ügynökség Nonprofit Zrt. szakmai feladatainak ellátása: 300,0 millió Ft.

Magyarország 2021. évi központi költségvetéséről szóló 2020. évi XC. törvény 1. mellékletének XI. fejezetében a Hungary Helps Programhoz kapcsolódó támogatások 2021. évi előirányzata: 3 800,0 millió Ft működési kiadás.

Magyarország szerepvállalásához lásd például a Hungary Helps Program keretében a Jeruzsálemi Latin Patriarchátus iskoláinak támogatásáról szóló 1413/2020. (VII. 15.) Korm. határozat; az UNESCO kulturális világörökség részét képező Crac des Chevaliers keresztes lovagvár rekonstrukciójának Hungary Helps Program keretében történő megsegítéséről szóló 1321/2020. (VI. 12.) Korm. határozat; egyes egyházi célú beruházásokhoz és egyéb feladatokhoz szükséges kormányzati intézkedésekről szóló 1808/2019. (XII. 27.) Korm. határozat; a Hungary Helps Program keretében a jeruzsálemi Terra Sancta Múzeum bővítésének támogatásáról szóló 1699/2019. (XII. 10.) Korm. határozat; a központi költségvetés címrendjének a Hungary Helps Ügynökség Nonprofit Zrt. szakmai feladatainak ellátása jogcímmel történő kiegészítéséről szóló 1565/2019. (X. 4.) Korm. határozat; az iraki jezidi menekültek helyben maradását és hazatérését támogató projektek megvalósításáról és a Hungary Helps Program keretében történő támogatásáról szóló 1510/2019. (VIII. 23.) Korm. határozat; a Hungary Helps Program keretében az Etióp Ortodox Tewahido Egyház, az Etióp Katolikus Egyház és a Jézus Helye Etióp Evangéliumi Egyház projektjeinek támogatásáról szóló 1381/2019. (VI. 26.) Korm. határozat; a nigériai katolikus Sokotoi Egyházmegye és a protestáns Church of Christ in Nations egyház projektjeinek támogatásáról szóló 1352/2019. (VI. 11.) Korm. határozat; a rendkívüli kormányzati intézkedésekre szolgáló tartalékból történő előirányzat-átcsoportosításról és egyes Korm. határozatok módosításáról szóló 1104/2017. (III. 6.) Korm. határozat, valamint a libanoni templomrekonstrukciós projekt támogatásáról szóló 1459/2017. (VII. 19.) Korm. határozat módosításáról szóló 1317/2019. (V. 30.) Korm. határozat; a szíriai trappista-ciszterci nővérek projektjeinek a Hungary Helps Program keretében történő támogatásáról szóló 1306/2019. (V. 27.) Korm. határozat; a Szír Ortodox Egyház projektjeinek támogatásáról szóló 1305/2019. (V. 27.) Korm. határozat; a „II. Nemzetközi Konferencia a Keresztényüldözésről” elnevezésű rendezvény 2019. évi megtartásáról szóló 1304/2019. (V. 27.) Korm. határozat; a Hungary Helps Program

keretében a szíriai Melkita Görögkatolikus Egyház projektjeinek támogatásáról szóló 1178/2019. (IV. 3.) Korm. határozat; Richárd Testvér Kongói Betegekért Alapítvány programjának támogatásáról szóló 1664/2018. (XII. 6.) Korm. határozat; a moszuli szír katolikus és szír ortodox érsekség projektjeinek támogatásáról szóló 1663/2018. (XII. 6.) Korm. határozat; a „Nyitott Kórházak” elnevezésű szíriai humanitárius kezdeményezés támogatásáról szóló 1605/2018. (XI. 27.) Korm. határozat; a Szíria és Libanon Nemzeti Református Zsinat és a Szíriai Örmény Református Egyházak Közössége projektjeinek támogatásáról szóló 1516/2018. (X. 17.) Korm. határozat; a libanoni Antióchiai Szír Maronita Katolikus Egyház projektjei megvalósítását elősegítő kormányzati hozzájárulásról, valamint egyes kormányhatározatok módosításáról szóló 1450/2018. (IX. 21.) Korm. határozat; az Erbili Káld Katolikus Érsekség Alkos-i iskolaépítési projektjének támogatásáról szóló 1242/2018. (V. 4.) Korm. határozat; az Asszír Keleti Egyház projektjeinek támogatásáról szóló 1170/2018. (III. 27.) Korm. határozat; a Jeruzsálemi Latin Patriarchátus Jordániai Vikariátus projektjeinek támogatásáról szóló 1119/2018. (III. 19.) Korm. határozat; az Erbili Káld Katolikus Érsekség által alapított Szent József Kórház gyógyszerellátásának további támogatásáról szóló 1088/2018. (III. 13.) Korm. határozat; az Aleppói Görög Katolikus Érsekség oktatási fejlesztésének támogatásáról szóló 2147/2017. (XII. 29.) Korm. határozat; a nigériai Ma-iduguri Katolikus Egyházmegye oktatási és egészségügyi fejlesztéseinek támogatásáról szóló 1809/2017. (XI. 8.) Korm. határozat; a libanoni templomrekonstrukciós projekt támogatásáról szóló 1459/2017. (VII. 19.) Korm. határozat; a közel-keleti térségben élő üldöztetést szenvedő keresztények támogatásáról szóló 1162/2017. (III. 27.) Korm. határozat módosításáról szóló 1270/2017. (V. 29.) Korm. határozat; a közel-keleti térségben menekültként élő keresztény gyermekek oktatásának támogatásáról szóló 1157/2016. (IV. 5.) Korm. határozat.⁹⁴

94 Lásd továbbá pl. hungaryhelps.gov.hu közérdekű adatok (Támogatások és adományok 2020); miniszterelnökségi, államtitkársági honlap 2019. december 11., 2020. február 18., 20., 26., március 3., április 16., május 14., július 16., augusztus 4., 5.; AZBEJ TRISTAN, „Magyarország iraki segítségnyújtása a »Hungary Helps Program« gyakorlatában”, in BPJ2019 43–56.; KÓRÉ ANDRÁS, „Magyarország történelmi szerepvállalása az üldözött keresztények védelmében és jelenlegi erőfeszítései az afrikai keresztény közösségek támogatásaiban”, in BPJ2019 95–107. (89–109.); TARCSAY PÉTER, „Hogyan segítik a visegrádi országok az üldözött keresztényeket?”, in BPJ2019 232. (229–236.); AZBEJ – KÓRÉ – TÓTH, *i. m.*, 27–29.; JUNGEBERT (2018) *i. m.*, 273., 282.; Rétvári Bence, 2017. október 3. napján kelt, 51687-1/2017/PARL iktatószámú, országgyűlési képviselői kérdésre adott parlamenti államtitkári válasz.

Az „Ösztöndíjprogram Keresztény Fiataloknak” elnevezésű ösztöndíj-programról és a felsőoktatásban részt vevő hallgatók juttatásairól és az általuk fizetendő egyes térítésekről szóló 51/2007. (III. 26.) Korm. rendelet módosításáról szóló 120/2017. (VI. 1.) Korm. rendelet 1. §-a szerint az „Ösztöndíjprogram Keresztény Fiataloknak” program a Kormány által alapított ösztöndíj, amelynek célja, hogy a) lehetőséget biztosítson felsőfokú tanulmányok – beleértve a nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény (Nftv.) 16. §-a szerinti doktori képzést is – folytatására Magyarország államilag elismert felsőoktatási intézményeiben keresztény fiatalok számára, akiknek származási országában a keresztény közösségek vallási üldöztetésnek, fenyegetésnek vannak kitéve, vagy a szabad vallásgyakorlásban korlátozást szenvednek el, továbbá b) hozzájáruljon az a) pont szerinti keresztény közösségek szülőföldjükön való boldogulásához. E Korm. rendelet 2. § (1)–(5) bekezdése alapján az ösztöndíjprogram működtetéséért az üldözött keresztények megsegítéséért és a Hungary Helps Program megvalósításáért felelős miniszter – az oktatásért felelős miniszterrel együttműködve – felel; az ösztöndíjprogram végrehajtását a miniszter látja el azzal, hogy a 4. §-ban meghatározott feladatokat a Hungary Helps Ügynökség Nonprofit Zártkörűen Működő Részvénytársaság útján látja el. Az ösztöndíjprogram működtetésének pénzügyi fedezete a miniszter által vezetett minisztérium költségvetési fejezetében kerül tervezésre; a miniszter biztosítja az ösztöndíjprogramban részt vevő magyar felsőoktatási intézmények részére juttatandó forrást, az ösztöndíj, így a havi pénzbeli juttatás, az önköltség, a lakhatási támogatás, az egészségügyi szolgáltatásra való jogosultság biztosításának, valamint a lehetséges kiegészítő biztosítás összegét, ideértve a kapcsolódó és szükségszerűen felmerülő, idegennyelv-használatból eredő költségeket is, továbbá biztosítja az ösztöndíjprogram működtetésének a felsőoktatási intézménynél felmerülő költségeit, valamint a féléves utazási támogatás összegét. Az ösztöndíjast – az ösztöndíjszerződés időtartamára – ösztöndíjként az alábbi juttatások illetik meg: a) mentesség a képzés önköltségének megtérítése alól, b) havi pénzbeli juttatás, amelynek összege az Nftv. 114/D. § (1) bekezdés a) pontja által meghatározott éves hallgatói normatíva 100%-a, doktori képzésben részt vevők esetén az Nftv. 114/D. § (1) bekezdés b) pont ba) és bb) alpontjai által meghatározott éves támogatás tizenketted része, c) kollégiumi elhelyezés vagy lakhatási támogatás, d) intézményi könyvtár ingyenesen igénybe vehető szolgáltatásainak használata, e) egészségügyi szolgáltatás, valamint a szolgáltatás igénybevételé-

tele esetén az idegennyelv-használatból eredő, igazolt költségek megtérítése vagy az egészségügyi ellátás során szükséges idegennyelv-használatból eredő költségeket fedező kiegészítő magánbiztosítás, f) félévenkénti utazási támogatás, amelynek pontos összegét az adott évre vonatkozóan az ösztöndíjprogram működési szabályzata tartalmazza.⁹⁵

Magyarország kiállítását a keresztényüldözés és a közel-keleti és afrikai népiirtás elítéléséről és az üldözöttek támogatásáról szóló 36/2016. (XII. 19.) OGY határozat is egyértelműen jelzi.⁹⁶

Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiájáról szóló 1163/2020. (IV. 21.) Korm. határozat 1. melléklet 13. pontja azt is tartalmazza, hogy „[k]iemelt felelősséget érzünk a határon túli magyar közösségek szülőföldjükön történő boldogulásának előmozdítása és az üldözött keresztény kisebbségek védelme iránt”; a 140. pont szerint: „A védelmi relációjú együttműködési feladatok mellett növekvő fontossággal bír a humanitárius segélyek kialakításának, összeállításának és a válság régiókba történő eljuttatásának koherens rendszerben történő bonyolítása. Ez a tevékenység kulcsfontosságú abban is, hogy Magyarország segítséget tudjon nyújtani az üldözött keresztény kisebbségeknek, világszerte”.

2.7. Keresztények védelmét is szolgáló, vallásszabadsággal kapcsolatos törvényi rendelkezések

A fentiekben szereplő rendelkezések mellett a keresztények védelmét például az Alaptörvény IX. cikk (5) bekezdés, XV. cikk (2) bekezdés, a sajtószabadságról és a médiatartalmak alapvető szabályairól szóló 2010. évi CIV. törvény (Smtv.) 17. § (1)–(2) bekezdés, 20. § (5) bekezdés, a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról szóló 2010. évi CLXXXV. törvény (Mttv.) 14. §, a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (Ptk.) 2:54. § (5) bekezdés, a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi II. törvény (Szabs. tv.) 188. §, a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (Btk.) 215. § b) pont, 332. § b) pont, 371. § (3) bekezdés b) pont bb)–bc) alpont, (4) bekezdés b) pont szabályai is szolgálják.

95 Lásd továbbá pl. *uo.*, 3–9. §; AZBEJ – KÓRÉ – TÓTH, *i. m.*, 29–30; <https://ppke.hu/aktualis/aktualitasok/bucsuebed-az-okf-program-resztvevoinek>: „Az évente 100 ösztöndíjasból a 2019/2020. tanév 2. félévében közel 50 fő diplomázott az ország különböző nagy egyetemlein. [...]” (2020. július 22.).

96 Lásd KÓRÉ (2019), *i. m.*, 93–94.

2.8. Összefoglalás

Az üldözött keresztények jogi védelme, megsegítése, támogatása a mai Magyarországon az általános, minden jogalanyra kiterjedő szabályozáson túl több jogág különös, illetve speciális normái által is jelentős, kiemelkedő mértékben biztosított. E többszintű (pl. alaptörvényi, törvényi, kormányrendeleti, miniszteri rendeleti) reguláció megjelenik az alkotmányjogban, a polgári jogban, a közigazgatási jogban, a pénzügyi jogban, a szabálysértési jogban és a büntetőjogban is. Az üldözött keresztények emberi, személyes és közösségi mivoltuk, vallásszabadsághoz való joguk és – Magyarország keresztény kultúrájának alkotmányos védelmével is összefüggésben – kereszt(ény)ségük alapján részesülnek mindebben. Ehhez az Alaptörvény, az Ehtv., az Smtv., az Mttv., a Ptk., a Szabs. tv., a Btk., a Met., a Vhr., a Hhpt., a NEFE törvény, Magyarország 2018., 2019., 2020., 2021. évi központi költségvetéséről szóló törvények, valamint egyéb, említett jogszabályok, határozatok rendelkezései is jelentékeny mértékben hozzájárulnak. Kétségtelen, a menekültügy, a menedékjogi szabályozás, oltalom – és a (pl. gazdasági) (be)vándorlás, -reguláció is, a maga elméletével, magyar, európai uniós, nemzetközi bírósági és egyéb gyakorlatával, szakirodalmával,⁹⁷ olyan összetett, szerteágazó, részletes, mély, nehéz és súlyos, életbevágó terület [vö. pl. üldözöttek, menekültek – nemcsak keresztények, hanem egyetemesen (mindenki) – élethez, testi épséghez, egészséghez, emberi méltóság tiszteltetéséhez tartásához való alapvető emberi joga, terrorizmus, nemzetbiztonság, jogos védelem;⁹⁸ ellátások, támogatások, feltételek, célország, illetve tranzitország, társadalom, állam, nemzetgazdaság, közösségek, egyének teherbíróképessége, biztonságos harmadik ország, szolidaritás, arányosság, mérték(letesség), 'választóvonal' kérdése⁹⁹], amelyen belül – a jelentősen eltérő politikákból, megközelítésekből, hangsúlyokból is adódóan – rendkívül éles, markáns véleménykülönbségek, sőt, túlzó megfogalmazások, konfliktusok is sűrűn előfordulnak.¹⁰⁰ Magyarország a keresztény kultúra

97 Lásd az elmúlt évben pl. KLENNER ZOLTÁN – SZÉP ÁRPÁD – VAJKAI EDINA, *Menekültügyi ismeretek*, Budapest 2019, 235.

98 Lásd pl. HAUZINGER ZOLTÁN, *A migráció és a külföldiek büntetőjogi megjelenése*, Pécs 2018, 242; LAUFER BALÁZS, „A migráció kockázatai és nemzetbiztonsági kezelésük”, in HAUZINGER ZOLTÁN (szerk.), *Migráció és Rendészet*, Budapest 2015, 85–104.; VAJKAI EDINA ILDIKÓ, „A migrációs válság biztonságpolitikai aspektusai”, in TÁLÁS PÉTER (szerk.), *Magyarország és a 2015-ös európai migrációs válság. Tanulmányok*, Budapest 2017, 35–47.

99 Lásd pl. Vhr. 15. § (1)–(3) bekezdés, 37–37/B. §.

100 Lásd pl. KÖVES, *i. m.*, 79.; TÓTH (2015), *i. m.*, 61.

védelmét, a keresztény kultúrkörhöz tartozó veszélyeztetett, üldözött közösségek megsegítését, támogatását – a hivatkozott források tanúsága szerint, 2020-ban is – kiemelten szolgálja. „A közel-keleti üldözött keresztények tudatos, vállalt megsegítésével feléledhet az eltűnni látszó keresztény európai identitás [...]”.¹⁰¹

„Ebben a rendkívüli történelmi helyzetben Atyám egy óriási lehetőséget adott Európának azzal, hogy Európa még bizonyíthatja: az irgalmasság és a szeretet Evangéliumát ragyogtatja a világ felé”.¹⁰²

¹⁰¹ FRIVALDSZKY, *i. m.*, 167.

¹⁰² Lábady, *i. m.*, 151.

SOLTÉSZ János

Az erények teológiatörténeti vázlata a VI–XVIII. században

TARTALOM: 1. Az erények története a VI–XIII. században; 1.1. Szent Ágostontól Aquinói Szent Tamásig; 1.2. Az erények rendszere Aquinói Szent Tamásnál; 1.2.1. Szent Tamás emberképe; 1.2.2. Szent Tamás erénytana; 1.2.3. Az erények és a Szentlélek ajándékai; 1.2.4. Az erények, a „boldogságok” és a „lélek gyümölcsei”; 2. Az erények története a XIV–XVIII. században; 2.1. A nominalizmus megjelenése és hatása; 2.2. A reneszánsz humanizmusa; 2.3. A kazuisztika; 2.4. Az újkori racionalizmus; 2.5. A felvilágosodás hatása.

JÁNOS SOLTÉSZ: An Outline of Virtues in Terms of Theological History in the 6th–18th Centuries

There is no doubt that, with their philosophical and theological approach to virtues, Saint Ambrose and later Saint Augustine, in particular, would have a major impact on the authors of subsequent periods. The first main division of the present paper primarily concentrates on writers who studied virtues in the Church and the history of theology and further enriched understanding in this respect. The second main section is to address the new directions that have emerged as intellectual trends, and – albeit essentially nontheological in character – their influence on theology and thinking about virtues has proved to be significant. An at least tangential discussion of the phenomena of nominalism, the Renaissance, modern rationalism, the Enlightenment and casuistry is indispensable to a treatment of the beginnings of renewal.

I. Az erények története a VI–XIII. században

I.1. Szent Ágostontól Aquinói Szent Tamásig

Az első szerző Nagy Szent Gergely pápa (540–604), akinek művei közül kiemelkedik a Jóh könyvéhez írt magyarázata, mely erkölcstani fejtegetés. A világi tisztviselőből lett bencés szerzetes pápai követ, majd pápa, számos bibliai magyarázatot írt. Említett műve a keresztény életvezetést aszketikus jelleggel fogalmazza meg, benne Jóh személyét Krisztusra és

az Egyházra vonatkoztatja, s a teológiát és a lelkiiséget egységbe foglalva erkölcsi útmutatásokat tár az olvasó elé. Nála már rögzült a főbűnök 7-es száma, melyekkel – kézenfekvő módon – a 7 erény harcol, vagyis a teológiai és a sarkalatos erények együtt. Ettől az időtől datálható az Egyházban a 7-es szám kiemelkedő szerepe, melynek természetesen komoly bibliai alapja van: a teremtés 7 napja, a Lélek 7 ajándéka, a Miatyánk 7 kérése, s hamarosan a teológiai gondolkodásban a 7 szentség, s az irgalmassági testi és lelki cselekedet 7-es száma is következik. Ezek megalapozzák, hogy 7 fő erényről is beszélni lehet a három teológiai és a négy erkölcsi erényt összekapcsolva.

Fontos személy ebben az időszakban Sevillai Izidor (†636). Nagy műveltségű főpap, aki a kompiláció nagyszerű képviselőjének bizonyult, vagyis sok ókori szerzőt idézve, összefoglaló műveket szerkesztett. „Etymologiae” címmel 20 könyvet adott ki. Kiemelhető a „Legfőbb Jóról” írt műve, melyben a bűnök mellett a megtérést és az erényeket elemzi. Megemlíthető még Alkuin (†804), aki Szent Ágostont és Nagy Szent Gergelyt követve fejtette ki gondolatait az erényekről és a bűnös hajlamokról.

A történelmi helyzet, a népvándorlások korának zaklatottsága egészen a XII. századig talán meg is magyarázza, hogy kevés szerzőt és mértékadó művet lehet említeni ebben a hosszabb időszakban. A térítések előtérbe kerülése inkább annak kedvezett, hogy a keresztény élet erkölcsi, gyakorlati kérdéseivel foglalkozzanak, s nem nagy ívű teológiai gondolatokkal. Ugyanakkor kezd kialakulni, majd megszilárdulni az egyházi iskolarendszer, ami a tanítás és a képzések színvonalának emelkedését hozta magával. Egyes jómódú városok káptalani iskolái mindezek fölé tudtak nőni, s a középkori egyetemek kialakulását készítették elé, s így megteremtették – a XII. századtól számítva – a műveltségnek azt a fokát, melyben a szisztematizáló gondolkodás újra színre léphetett. A következő szerzők az erények szempontjából már az említett folyamat részeként tekinthetők.

Szent-Viktori Hugó (†1141) a lélek egészségének és betegségének szembenállásában tárgyalja az erények és a főbűnök kérdését. Sajátos szemléletet alakított ki az erények vonatkozásában. Alapvetően Szent Pál erénylistájának fogalmait használja, melyek a következők: alázat, szelídség, lelki bánat, az igazság szeretete, irgalom, tisztaszívűség, lelki béke. Háttérüket a Hegyi beszédben olvasható nyolc Boldogság adja. Birtoklásukra el tudunk jutni, amennyiben a három teológiai erénnyel Krisztushoz ragaszkodunk. A sarkalatos erényeknek, mint külön csoportnak, nem tulajdonít különösebb jelen-

tőséget, de véleménye szerint ezeket a teológiai erények magukban foglalják.¹ Az erények azért fontosak, mert nélkülük nem képzelhető el a lélek egészsége. Vallja ugyanis, hogy a bűn következtében az ember elveszíti lelki egészségét, és elvész a jótettekre való beállítottsága is. E betegség megszüntetését az Isten kegyelme tudja csak helyreállítani, ami után újra képes lesz jó cselekedetekre. Amennyiben állhatatossága megmarad, úgy újra egészségessé, erényessé válik.²

Halesi Sándor (†1245) a ferences iskola megalapítója volt. Nyugaton elsőként használta újra Arisztotelész műveit. Óriási anyagot gyűjtött össze, de Szent Tamáshoz hasonló, maradandó rendszert nem tudott kialakítani.³ Bizonyára ez az oka annak, hogy gondolkodását továbbra is meghatározta a Szent Ágostontól örökölt értelmezési mód. Ő az erkölcs lényegének azt tartotta, hogy a megismerésre törekvő értelem s a boldogságot kereső akarat egyaránt az Istenre irányul. Az erény lényege pedig épp az Istenre történő irányulásban keresendő, amit „recta ordinatio”-nak, vagyis a „helyes rend” megtalálásának nevez. Az erény tartalmát egyrészt abban látja, hogy az a jó erkölcs stabil készsége, „habitum bonus moralis”, másrészt indíttatás annak jó tettekre váltására – „dispositio ad bonum opus”. A ferences iskola voluntarizmusának megfelelően az erény gyökerét nem az értelemben, hanem az akaratban látja. Természetesen nem vonja kétségbe az értelem létét, de nemesebbnek tartja az akaratot, mert szerinte emögött áll jobban a szeretet, az Istent pedig csak a szeretet által birtokolhatjuk. Az erények középértékben meghatározható valóságát Arisztotelésztől különbözőbb változtatás nélkül átvesszi.

A ferences iskola tanításainak csúcán Duns Scotus (†1308) áll. Viszonylag rövid élete (42 év) alatt nem volt alkalma átfogó rendszert alkotni. Viszont a ferences iskolára jellemző „voluntarizmus”, vagyis az akarat elsőbbségét hirdető rendszer legkiemelkedőbb képviselője volt. A voluntarizmus

1 „Az erények fájának a gyökere az alázat, alacsonyabb ágai a sarkalatos erények, magasabb ágai a hit és a remény, a koronája pedig a szeretet (De fructibus carnis et spiritus)”. NYÍRI, T., *A filozófiai gondolkodás fejlődése*, Budapest 1973, 144.

2 Vö. NAGY, J., *Szentviktori Hugó és Aquinói Szent Tamás erénytana*, (Licencia dolgozat), Budapest 1946, 135.

3 Vö. KECSKÉS, P., *A bölcsélet története*, Budapest 1981, 190–192. Halesi Sándor volt az első ferences tanár a Párizsi Egyetemen. Elsőként ő foglalta össze a teológia anyagát „Summa Theologica” című művében. Szétszórtan ebben találhatók meg filozófiai nézetei. A test és a lélek kérdésében törekedett Arisztotelész és Ágoston egyeztetésére, felhasználva a hülémorfizmusból következő viszonyt, de hangsúlyozza – ágostoni hatásra – a lélek önálló szubsztanciáját a testiség formájaként.

és az értelem elsőbbségét hirdető tomista „intellektualizmus” irányzata máig vitában áll egymással, annak ellenére, hogy a skolasztikát követő századokban inkább az intellektualizmus érvényesült, s csak időnként bukkant fel a voluntarizmus. Vitájuk végérvényesen talán el sem dönthető, mert mindkettőben komoly igazságtartalommal találkozunk. Scotus sajátos egyéni utat járva az erények felosztásában, egy figyelemre méltó eredeti összeállítást tár elénk. Az ember szellemiségéből indul ki, tehát az értelemhez és az akarathoz kapcsolja az erényeket. Viszont az értelemhez csak egyet, az akarathoz viszont a többi hatot. Világosan kidomborítja tehát az akarat elsőbbségét, s ez nem más, mint Szent Ágoston gondolkodásának folytatása, aki szintén az akarat elsőbbségét hangsúlyozta, mely szerint az értelem által meglátott erkölcsi jó csak akkor valósul meg, ha az akarat mozdul és cselekvésre indít, enélkül nem. Scotus szintén Ágostonhoz hasonlóan együtt látja a három teológiai és a négy sarkalatos erényt, s összekapcsolja őket a Szentlélek hét ajándékával, mert ezek az erényeket tökéletesítik. Az említettek alapján a következő felosztást állítja elénk: az értelem egyetlen szerzett erénye az okosság, ehhez kapja az ember a hitet. Az akarat vonalán az ember önmagához való viszonyában szerzett erénye az igazságosság, ehhez kapja a remény erényét. A másokhoz való viszonyában két szerzett erény nyilvánul meg, a lelkierő és a mértékletesség. Az ehhez kapott erény pedig a szeretet. E felosztás után a 7 erényt a Szentlélek 7 ajándékával teszi még hatékonyabbá, hisz a Szentlélek előmozdítja az ember tökéletesedését, felhasználva ehhez az erényeket a következő összefüggésben: a tanács az okosságot, a lelkierő a bátorságot és a reményt, az istenfélelem a mértékletességet, az áhítat az igazságosságot, a bölcsesség a szeretetet, s végül az értelem és a tudomány a hitet teszi tökéletessé.

1.2. Az erények rendszere Aquinói Szent Tamásnál (1224–1274)

Érdemes tárgyalásunk elé bocsátani Horváth Sándor véleményét, aki jól ismerte Szent Tamás művét:

„A legtöbb művelődéstörténeti határkőnek csak részleges kortörténeti jelentősége van. Mintha csak ez lenne a felirata: itt van eltemetve sok nemzedék verejtékes munkája. Szent Tamás nem ilyen határkő. Felirata nem a halál, hanem az élet betűiből van összeállítva. Műveiben nem egy letűnt kor ma már hasznavehetetlen gondolatvilága van letéve, hanem az emberi elme örök értékei, amelyekre mindenkinek szüksége van, amelyek örökké ifjak és időszerűek maradnak. A belőlük kiáradó légkört csak akkor talál-

juk dohosnak, ha szellemi életünk légzőszervei egészen elanyagiasodtak és a finomabb, és az igazán lelki táplálék felfogására és továbbítására már nem alkalmasak”.⁴

Amit Szent Tamás az erényekről elmondott, az maradandó szintézis és koncepció a későbbi korok erkölcsi gondolkodóinak számára, akár a filozófia, akár a teológia területén kutat az erkölcsi értékek irányában.

A közfelfogás szerint Szent Tamás kizárólag Arisztotelész alapján fogalmazta meg az erényekről alkotott koncepcióját, de valójában az újplatonikus és a sztoikus tanításokat ugyanúgy felhasználta, mint a korábbi teológusok, különösen Szent Ágoston véleményét. Az alap természetesen Arisztotelész „Nikomakhoszi Etiká”-ja maradt.

1.2.1. Szent Tamás emberképe

Erényekről való gondolkodásának megértéséhez szükséges az emberről alkotott felfogásából kiindulni.⁵ Természetesen a bibliai teremtetéstörténetet vette alapul, s erre építve fogalmazta meg filozófiailag az emberképét. Az ember test és lélek, s nagyon lényeges, hogy ezek szoros kapcsolatát hangsúlyozza: a testnek forma szubsztanciálisa a lélek.⁶ E szoros kapcsolat nélkül, mely a platóni „khórizmoszt”, szakadékot a test és a lélek között feloldotta, szinte lehetetlen lenne a megismerést és az erkölcsi cselekedeteket valamelyest reálisan leírni és értelmezni. Az Istentől kapott lélek az életnek és a cselekvésnek az elve. Ebből a lélekből ered minden olyan képesség, mely az erkölcsi cselekedetekben megnyilvánul. Az ember cselekedetei négy alapterülethez tartoznak: saját testéhez, az anyagvilághoz, a létezők összességéhez mint megismerhető igazsághoz és az elérhető célokhoz. Mind a négy területhez kapcsolódik a lélek egy-egy képessége. A saját testéhez a vegetatív képesség kapcsolódik, melynek funkciói az asszimilációs és augmentatív, valamint a generatív lehetőség megvalósítása. A velük kapcsolatos folyamatok az ember tudatos irányításától függetlenül zajlanak. A lélek érzékelő képessége önmagára és az anyagvilágra irányul. Ide tartozik a klasszikus öt érzékszerv és a belső érzékek működése. Fontos megjegyez-

4 HORVÁTH, S., *Aquinói Szent Tamás világnézete*, Budapest 1924, 10.

5 Vö. AQUINÓI SZENT TAMÁS, *Summa Theologiae*, I.q.78-80.

6 A háttérben a hülémorfizmus arisztotelészi gondolata áll, mely a platonizmus kritikájaként a valósághoz közelebb álló elméletet fogalmaz meg az emberrel kapcsolatban. Vö. HIRSCHBERGER, J., *Geschichte der Philosophie*, Freiburg – Basel – Wien 1976, 192–195. és NYÍRI, T., *Filozófiatörténet*, Budapest 1983, 95–97.

ni, hogy a külső és a belső érzékelő képességek mind a test fenntartásához, mind a szellemi adottságok működéséhez szükségesek. Mivel az érzékelő képességek a szándékos irányítástól függetlenül egyszerűen belefolynak a cselekvésbe, ezért annak minőségét nem határozzák meg. A következő két képességnek viszont döntő jelentősége van az erkölcsiség szempontjából. A lélek megismerő képessége a létre mint igazságra irányul. Működésének elemei a fogalomalkotás, az ítéletalkotás és a következtetés, melyekkel három irányú megismerő aktus valósítható meg: a lét önmagában való elméleti megismerése, a lét megismerése a gyakorlati cselekvés számára és a lét erkölcsi értékének megismerése a lelkiismeret működésében.⁷ A lélek törekvő képessége őt célja elérésére képesíti. A cselekvésben ennek kétféle vonala érvényesülhet: az egyik az ösztönös, mely spontán módon reagál az ingerekre, a másik tudatos irányítás alatt áll, s ez az akarat, mely megfontolások útján választ és dönt, s ezt nevezzük szabad elhatározásnak, szabad akaratnak. Az erkölcsiség szempontjából perdöntő az igazságot megismerő értelem és a jóságra mint célra irányuló akarat, mert – Szent Tamás szerint – ezekhez kell társulniuk az erényeknek, amelyek könnyebbé teszik a következetes és jó cselekvést.

Szent Tamás emberképéből világosan kiolvasható az ember alapvető hivatása, s annak erkölcsi dimenziója. Az ember Isten képmása, aki az értelem és az akarat képességével felruházva, szabad, de felelősségteljes cselekedetekkel képes önmagát megvalósítani, felfedezni végső célját az Istennel való egyesülésben, s képes azt vele együttműködve elérni. Ugyanakkor fölfedezve képességeit, megismeri korlátait is, s mivel szabad, látja a céljától eltérítő veszélyeket is, melyeket a bűnként tudatosítani is tud, és rádöbben, hogy cselekedeteinek erkölcsösnek kell lennie ahhoz, hogy célját elérje. Erkölcsiségének alapja pedig a stabilitás, mert ez a növekedés és tökéletesedés útja. Célja irányában folytonos elkötelezettségben való életre, hűségre van szüksége, ami szilárd döntéseinek gyümölcse. Szent Tamás szerint ez a stabilitás a cselekvésben nem más, mint az erény. Ez ad az embernek minőséget, gazdagodást, karaktert. A tökéletesség az erények kiművelése nélkül nem érhető el. Ezért fordulhat elő, hogy az intel-

7 Fontos megjegyezni, hogy Szent Tamás megkülönbözteti az értelmi működésben az egyszerű belátás ténykedését (intellectus, intelligere) a következtetés útján történő (ratio, cogitare) megismeréstől, bár ennek a különbségnek a mélységeit nyitva hagyja, nem aknázza ki, amint ezt Szent Anzelm „ontológiai” istenérvének bírálatánál láthatjuk. Vö. TURAY, A., *Istent kereső filozófusok*, Budapest 1990, 26.

lektuálisan kevésbé művelt ember az erények birtoklásával a műveltebbnél tökéletesebb lehet.

1.2.2. Szent Tamás erénytana

Magát az erény fogalmát nem egyszerű Szent Tamásnál rögzíteni, mert azt tapasztaljuk, hogy többfélét használ. Fontos számára Arisztotelész meghatározása, aki szerint az erény az, ami az alanyt és a cselekedeteit jóvá teszi. Ágoston jelentősége is megmarad, aki az erényt a lélek jó minőségének tartja, melyet mindenki jóra használ, s vele senki sem tesz rosszat. Saját definíciót is használ: az erény készség a jó cselekvésre. S amennyiben az ember a jó irányában érez késztetést a cselekvésre, és azt gyakorolja, akkor maradandó készséggé fejlődik. Általa az alany új minőséget is birtokol, tehát őt egyrészt jobbá teszi, másrészt könnyedséget nyújt számára a konkrét cselekvéshez. Az ember számára feladat, hogy lehetőleg minden képességét készséggé fejlessze.

Az erények felosztása a teológiatörténetben bizonyos változatosságot mutat. Ezt látjuk a természetfeletti és természetes erények csoportosításánál a hét alapvető erény esetében. Vannak teológusok, akik csak a teológiai erényeket tartják természetfelettinak, míg a sarkalatosakat természetesnek, s vannak, akik mind a hetet a kegyelem által belénk oltottnak. E kérdés valójában máig sincs végérvényesen eldöntve. Szent Tamás a természetfeletti és a sarkalatos erényeket egységben látja és értelmezi.⁸ A természetfeletti erények segítségével az ember az Istennel élő kapcsolatba lép, Isten gyermekévé válik, részesül az isteni életben, melyhez elengedhetetlen a megszentelő kegyelem.⁹ Isten gyermekeként pedig az ember képes lesz saját képességeit is túlszárnyalni, hiszen már nem csupán teremtmény, hanem Isten fogadott fia. Életének új minőségéből, melynek a transzcendentalitásból következően vertikális alapja van, új távlat nyílik, melynek megéléséhez olyan erényekre van szüksége, melyek segítik új státuszát megvalósítani. Jézus Krisztusban Isten országa polgárává válva cselekvéséhez a stabilitást az erkölcsi vagy sarkalatosnak is nevezett erények teszik lehetővé. A teoló-

8 Vö. TARJÁNYI, *Az erkölcsi erények*, (Morálteológia III.), Budapest 2004, 42.

9 A természetfeletti erények a megszentelő kegyelem „részeiként” is értelmezhetők: „Az isteni erények ugyanis közvetlenül Istenre irányulnak. A keresztényeket fölkészítik arra, hogy bensőséges kapcsolatban éljenek a Szentháromsággal. Ezeknek az erényeknek a forrása, oka és célja a háromságos egy Isten”. *A Katolikus Egyház Katekizmusa*, (KEK), Budapest 2002, 1812. pont

giai és az erkölcsi erények tehát szervesen ki fogják egészíteni egymást, s az előbbiek az utóbbiak célra irányulását biztosítják. Szent Tamásnál egyébként is kiemelt szempont a végső célra irányulás, melyhez gyakorolni kell a sarkalatos erényeket, amelyek az Isten szeretetére történő válaszádat is szolgálják. Szent Tamásnál tehát az erkölcsi és a természetfeletti erények viszonya így foglalható össze: az erkölcsi erényeket mi szerezzük meg, ha tökéletesítjük a természetünkkel adott képességeinket, s ezzel cselekedeteinket könnyebben végezhetjük a horizontális világban. A teológiai erényeket Istentől kapjuk, melyek elsősorban vertikálisan, közvetlenül Istenzhez kapcsolják életünket, s amelyek feltételezik, hogy a gyakorlás által már megszereztük a könnyedséget cselekedeteinkhez. Ezzel meg is valósul a Szent Tamásnál alkalmazott alapelv, hogy a kegyelem a természetesre épít, azt igénybe veszi, és egyben felemeli.¹⁰

A sarkalatos erények jellemzőit a következőkben foglalhatjuk össze Szent Tamásnál. Az okosság nála az értelmi erények közé tartozik, s szinte ez az egyetlen, amelyik erkölcsi erénynek is tekinthető.¹¹ Ezt azzal indokolja, hogy a döntés a döntéshozót is szükségszerűen jobbá teszi, míg a nagy tudós vagy a zseniális művész szolgálhat rossz célt, vagy élhet erkölcsi fertőben. A többi erkölcsi erény az akarathoz és a törekvő képességünkhöz kapcsolódik. Ugyanakkor a külső, tárgyi felszólításokra ösztönös reakciók keletkeznek bennünk. Ezeket nevezi Szent Tamás szenvedélyeknek (*passiones animae*), melyek önmagukban semleges mozdulások az emberben. A mi értelmi és akarati hozzáállásunktól függ ezek erkölcsi minősítése.¹² Ha a válaszuk jó, és kitartóan, minden helyzetben ennek megfelelően tudunk dönteni, akkor a törekvő képességünk is erényeket lesz képes kialakítani, s tulajdonképpen ezek erkölcsi erényekké válnak.

Szent Tamás sok erkölcsi erényt sorol fel, melyek közül kiemelkedik a már említett okosság (*prudentia*), mert ez minden más erényt átjár. Az igazságosság (*iustitia*) erényének hordozója az akarat, melynek segítője a gyakorlati értelem. A bátorság vagy lelki erősség (*fortitudo*) a következő, melyet szintén a gyakorlati értelem segít, hogy a félelem és a vakmerőség között maradjon. A mértékletesség (*temperantia*) szintén az értelem erejével segíti elkerülni az élvezetekben rejlő veszélyeket, szélsőségeket. A

¹⁰ Vö. BÖCKLE, F., *A morálteológia alapfogalmai*, Bécs 1975, 23–28.

¹¹ Vö. KECSKÉS, *Op. cit.*, 215., „*nihil volitum, nisi prius cognitum*”, in *Summa Theologiae*, I. II. 13.1.

¹² Vö. KECSKÉS, *Op. cit.*, 218–219., *Summa Theologiae*, I. II. 24.

négy sarkalatos erény csoportja azért is fontos Szent Tamásnál, mert minden más erkölcsi erényt ezekhez sorol, valamennyit ezek részeiként értelmezve. A sarkalatos erények olyan jó cselekvési készségek, melyek mind a személyt, mind cselekedeteit jóvá teszik. Így a négy fő erény feltételezése az erkölcsiség szempontjából szükséges, de elégséges is, mert biztosítják, hogy a személy a megismert jót szándékosan tegye. A sarkalatos erényeket ezért érdemes szubjektív és objektív oldalról is összefoglalni. Szubjektíve: az ember, mivel lényege szerint értelemmel bíró lény, igényli az okosságot. Az értelemmel együttműködő akarat igényli az igazságosságot, az értelemre szoruló törekvő képesség pedig igényli a bátorságot és a mértékletességet. Objektíve: a jó felismerése feltételezi az okosságot, a tettek helyes rendje az igazságosságot, a szenvedélyek rendje pedig a mértékletességet és a bátorságot.

A sarkalatos erények Szent Tamásnál egyszerre általános és speciális erények. Általános (generális) erények, mert minden erény, mely értelmet, rendet, szabályozást igényel, valamelyikükhöz besorolható, tehát csoportok vezetőiként szolgálnak. Ugyanakkor speciális erények is, mert van saját tárgyuk, és rájuk jellemző tetteket tesznek rendszeressé és könnyebbé az ember számára.¹³

Nem hanyagolható el Szent Tamás erénytanában az arisztotelészi középértékre, az „arany középútra” történő reagálása sem. Ugyanis ez nem jelent számára valami közepszerűséget a cselekvésben. Inkább az arany színének csillogását fedezi fel az erényességben, azt a kiegyensúlyozottságot és harmóniát a viselkedésben, melyet minden kor embere áhít. Az erkölcsi erények éppen azt biztosítják az ember számára, hogy a jót jól látó értelem irányításához igazodva, következetesen és könnyedén cselekedjen. Ez az útja annak, hogy az erényes ember a túlzást és a hiányt kiküszöbölje életéből. A sztoikus és az egyházi hagyomány alapján az erkölcsi erények szoros kapcsolatát hangsúlyozza, ami azt jelenti, hogy a jót jól akkor teszi az ember, ha okosan, igazságosan, mértéktartóan és bátran igyekszik viselkedni.

1.2.3. Az erények és a Szentlélek ajándékai

Szent Tamás a három teológiai és a négy sarkalatos erényt összefüggésbe hozta a Szentlélek hét ajándékával. Véleménye szerint ezek ugyanúgy készségek (habitus), mint az erények, de eredetükben és hatásukban kü-

¹³ Vö. TARJÁNYI, *Op. cit.*, 44–45.

lőnböznek. A teológiai erényekkel közvetlenül alakul ki élő kapcsolat az Istennel, míg a sarkalatos erények által törekvő képességeink a hittel megvilágított értelemnek engedelmessé válnak. A Lélek ajándékai azt biztosítják, hogy maga az ember az Isten indításait készséggel és örömmel fogadja és kövesse.¹⁴ Szent Tamás azt tanítja, hogy a teológiai erények magasabb rendűek az ajándékoknál. Viszonyuk hasonlít az értelmi és az erkölcsi erények kapcsolatához. Amíg az értelmi erények az irányító értelmet, addig az erkölcsi erények az irányított törekvő képességet tökéletesítik. Ezzel párhuzamosan: a teológiai erények a lelki ajándékokat irányítják, mert a szeretet mint teológiai erény feltétele annak, hogy a Szentlélek ajándékai megjelenhessenek. Egy hasonlattal élve azt mondhatjuk, hogy ha vitorla van, akkor a hajó csekély emberi erőfeszítéssel, vagy akár anélkül is vagy lendülettel haladhat a cél felé. Fordított a helyzet a sarkalatos erényekkel kapcsolatban, mert velük szemben a lelki ajándékok a magasabb rendűek. Ezek az erények ugyanis az értelem alá rendelik az emberi képességeket, míg az ajándékok a Szentlélek alá vetik őket. Mivel a Lélek fölülmúlja az értelmet, úgy az ajándékok is túlszárnyalják a természetes erényeket.

1.2.4. Az erények, a „boldogságok” és a lélek gyümölcsei

Szent Tamás ezen felül összefüggésbe hozta a hét erénnyel a nyolc boldogságot és a lélek gyümölcseit is.¹⁵ Ezt a szélesebb összefüggést is magától értetődőnek tartotta rendszerében. Nagyon fontos megjegyzése, hogy a sarkalatos erények közül a legfontosabb az okosság (prudentia), mert a többi erény vezéréként látja meg helyesen a jót (bonum). Ugyanakkor az erkölcsös embernek mindegyik erényt gyakorolnia kell, mert az egyik hanyatlása a többit is gyengíteni fogja. Viszont az is igaz, hogy egy bűn nem szünteti meg az erényt, amint ez megtörténhet a főbűnök (vitium) esetében, csak meggyengíti. Okos ember csak az lehet, akiben él a helyes törekvés a végső cél, a legfőbb jó, Isten elérésére, akivel szeretetközössége az örök életben megvalósulhat. Ezért a legnagyobb és legfontosabb erény az ember számára a szeretet (caritas) lesz. Ennek fényében mondja Szent Pál is, hogy a szeretet a tökéletesség köteléke,¹⁶ melyet földi életében – Isten akarata szerint – embertársaival mindenkinek gyakorolnia kell, hogy azután az

14 Vö. *KEK*, 1830–1831. és 1845. pont, és *Iz* 11,1–2. A 7 ajándék: értelem, bölcsesség, tanács, tudomány, jámborság, lelkierő, istenfélelem.

15 Vö. *Mt* 5,3–10., *Gal* 5,22–24. és *KEK*, 1832. pont

16 *Kol* 1,3.

Istennel való elkötelezett viszonyának csúcspontját mint élete célba érkezésének boldog beteljesülését elérhesse. A szeretet így lesz az összes erény alapja és hordozója, benne függ össze mindegyik az összes többivel.

Érdemes néhány mondatban összegezni Szent Tamás erénytanát: 1. Az emberi cselekvés alapja az emberi természet (*natura humana*). 2. Ennek képességei vannak (*potentiae*). 3. A képességek az erkölcsi jóra (*bonum*) irányulnak. 4. Gyakorlással a képességeket készséggé (*habitus*) tudjuk fejleszteni, melyek az ember cselekvő természetét teljesebbé, nemesebbé teszik. 5. Ennek megvalósulásához egészséges beirányozottság szükséges (*dispositio*). 6. Az egész folyamatot pedig az a szeretet mozgatja, melyet a Szentlélek oltott belénk.¹⁷

2. Az erények a XIV–XVIII. században

2.1. A nominalizmus megjelenése és hatása

Aquinói Szent Tamás működésével megjelent egy új szemléletmód, mely a világi etika történetében betöltött szerepe mellett a teológiában is éreztette hatását. Ez a nominalizmus volt, amit *William Okham* (†1350) alapított. Rendszerének lényeges kiindulópontja volt, hogy általános fogalmak nem léteznek, mert csak elnevezések, lényegi tartalom nélkül. Azt kezdte hirdetni, hogy az erkölcsről történő gondolkodást nem lehet megalapozni metafizikai fogalmakkal, csak az ember konkrét cselekvését lehet figyelembe venni, amit ő maga hajt végre. Van tehát egy erkölcsi gondolkodás, de ennek az individuumból kell elindulnia. A cselekvés erkölcsi minősítését ma is használatos szempontokkal közelítette meg. Figyelembe kell venni a szubjektív oldalt, mely a cselekvő akaratát és szándékát mutatja. Ezt kell kiegészíteni az objektív oldallal, mely az isteni törvénnyel veti össze a cselekedetet, és erkölcsileg minősíthetővé teszi. Ebből az alaptól indult el a kötelesség-erkölcs térhódítása, mely idővel felváltotta a Szent Tamás által kialakított, erényekre épülő gondolkodást. A kötelesség-erkölcsben a két pólust egyrészt az Isten képviselte, aki teremtményének törvényeket adott, másrészt pedig az ember szabadsága, mely akarati döntéseiben mutatkozik meg. Ez utóbbihoz az okosság erénye kapcsolódik, mely közvetíti a cselekvő számára a kötelezettségeit.

¹⁷ Vö. TARJÁNYI, *Op. cit.*, 42–43.

A nominalizmus térhódítása nagyon komoly változást idézett elő az erkölcssteológiában is. Az egyik oldalon a teoretikus morálteológia erősödött meg, a másik oldalon egy gyakorlati jellegű, individuális irányultságú erkölcs kezdett kialakulni, mely egy atomizált cselekvéértelmezésen át egy kötelelsetiketikához vezetett, s a későbbi kazuisztika alapjait rakta le.¹⁸ Az elméleti erkölcssteológia vonalán a XVII. századig terjedő időszakban sok, jelentős Szent Tamás-kommentár íródott. A legfontosabb szerzők Kajetán (†1534), Medina (†1581) és Suarez (†1617) voltak. Ők amennyire lehetett, még tökéletesebbé kívánták tenni a skolasztika rendszerét, szinte már meszterkelt módon. Az erényekből összeállítottak egy klasszikusnak nevezhető felosztást, melyben Szent Tamás alapján bemutatták, hogy minden erény a négy sarkalatos erény által vezetett csoportba besorolható.¹⁹ Egészen a XVIII. század kezdetéig a teológiában a tomista gondolkodás vált uralkodóvá, mely az ember végső céljához való eljutását az erények stabilitása révén látta biztosítotttnak elérni, mely a természetes és a természetfeletti erények útját jelenti a tökéletességben növekedni szándékozó ember számára.

2.2. A reneszánsz humanizmusa

Ezekben a századokban más fontos szellemtörténeti áramlatok is jelentkeztek. Egyik ezek közül a reneszánsz humanizmusa. Újdonságának hátterében a földrajzi felfedezések álltak, melynek következtében a régi ptolemaioszi világkép elavult, s a korábban csodált tudományos ismeretek a csillagászatban, orvostudományban is idejétmúlttá váltak, új szemlélet kialakítását igényelték. Új érdeklődési irányok is megjelentek, különösen

18 Vö. PINCKAERS, S., *A keresztény erkölcssteológia forrásai*, Budapest 2001, 253–256.

19 Az erények klasszikus felosztását a következő csoportosítás mutatja: 1. Okosság (prudentia), ehhez tartozik a emlékezet (memória), a megértés (intellectus), a tanulékonyág (docilitas), a leleményesség (sollertia), a megfontolás (ratio), az előrelátás (providentia), a körültekintés (circumspectio), az óvatosság (cautio) és az okos szókimondás (gnome). 2. Az igazságosság (iustitia) erényének tartozékai: a jócselekedet (facere bonum), a tartózkodás a rossztól (declinare a malo), a vallásosság (religio), a jámbor tiszteletadás (pietas observantia), az igazmondás (veracitas), a hálaadás (gratitudo), a védelem az erőszaktól (vindictio), a kedves beszéd (affabilitas), a méltányosság (epikeia). 3. A bátorság (fortitudo) erényéhez tartozik: a nagylelkűség (magnanimitas), a nemes bőkezűség (magnificentia), a türelem (patientia), az állhatatosság (perseverantia). 4. A mértékletesség (temperantia) erényéhez a következők sorolhatók: a szemérmesség (verecundia), a becsületesség (honestas), a megtartóztatás ételtől-italtól (abstinentia), a józanság (sobrietas), a tisztaság (castitas), a szüzesség (pudititia), az önmegtartóztatás (continentia), az alázatosság (humilitas), a szerénység (modestia) és az önuralom (moderatio). Vö. TARJÁNYI, *Op. cit.*, 49–50.

a humán tudományok, a művészetek és a filozófia területén. Az akkori modern szemlélet középpontjába az önmagát sokoldalúan kiművelő ember eszménye került. A reneszánsz ember példaképe az ókori műveket eredetiben olvasni tudó, a nyilvánosság előtt ékesszólással rendelkező ember volt, aki polihisztorként a tudományok minden területén tájékozott volt, pártolta ezeket, és ő maga a művészetekben is képzett volt. Mindezt segítette a könyvnyomtatás megjelenése,²⁰ mellyel régi és új szövegek is könnyebben hozzáférhetővé váltak. A műveltség magas fokához a természet szeretete is hozzátartozott. Az ókori szellemiség újraéledése mellett az emberközpontság lett az új szemléletmód origója.

Annak ellenére, hogy a kommentárok háttérbe szorultak, s az eredeti szövegeket akarták olvasni, maga a reneszánsz nem volt vallásellenes vagy keresztényellenes. Számos főpap is átfogó műveltségre tett szert, és támogatta az új szellemi és művészeti törekvéseket. Ugyanakkor alapvetően megváltozott az emberek hozzáállása a vallásossághoz, mert már nem ez volt az elsődleges tájékozódási pont, hanem egy bizonyos sokoldalúság vette át a helyét. Mindez megmutatkozott az erkölcsi gondolkodás változásában is. Az átlagember számára nem változott az elvárás, hogy az Egyház irányításával rendezze be az életét. A szellemi elit azonban olyan egyetemes erkölcsöt kezdett hirdetni, melyben a görög filozófusok, a mitológia történetei, a Biblia és az egyházatyák tanítása mind azonos súllyal esnek latba és határozzák meg az életről vallott felfogást. A humanisták voltak az új áramlat képviselői.

A reneszánsz ember emblematikus képviselője Rotterdami Erasmus (†1535) volt.²¹ Pappá szenteltette magát, de érdekes módon sohasem végzett egyházi tevékenységet. Rendkívüli felkészültségű, szellemi és tudományos ismeretekkel magas szinten bíró egyéniség volt.²² Fő művének tekinthető az „Enchiridion militis christiani” című könyve, melyben Szent Pálhoz hasonlóan Krisztus katonájának fegyverzetével foglalkozik, amivel eredményes lehet az élet kemény harcában.²³ Krisztust minden erény beteljesí-

20 J. Gutenberg által megindult a könyvnyomtatás korszakalkotó tevékenysége az 1450-es évektől kezdve. Ekkor nyomtatta ki első könyvként a latin nyelvű Bibliát. Vö. *Révai Nagy Lexikona*, Budapest 1913, IX. köt., 91.

21 Vö. NYÍRI, *Op. cit.*, 196–197.

22 Vö. *Révai Nagy Lexikona*, Budapest 1913, VI. köt., 570. Fő műve, az „Enchiridion militis christiani”, 1504-ben jelent meg.

23 Ef 6,13–17. Isten fegyverzete a gonosz ellen: az igazság öve, a megigazulás páncélja, a béke hirdetésének saruja, a hit pajzsa, az üdvösség sisakja és a Lélek kardja.

tőjének tartja. Aki őt követni akarja, az a keresztény ember erényeit fel kell hogy használja a bűnök elleni küzdelemben. A nagy görög filozófusokat, valamint Szent Ágostont és Szent Tamást is idézi munkájában. Az ember élete legfőbb értékének az erényességet tartja. A Szentírás olvasása azért fontos, mert elmélyíti az erények ismeretét, és a tökéletesedés útját motíválja az emberben. A pogány szerzők ismerete pedig azért hasznos, mert a Szentírás megértését segíti. Egy olyan vallásosságot fogalmazott meg, mely személyesebb és bensősebb, mint csupán a parancsok és ünnepek megtartása vagy a szertartások előírások szerinti elvégzése.

2.3. A kazuisztika

Említettük már, hogy a nominalizmus hatására megerősödött egy gyakorlati jellegű erkölcsi gondolkodás, kötelességetika. Érdekes, hogy kissé más logikával a háttérben, de a protestantizmus is erre az útra lépett. Ők ugyanis a „sola scriptura” elv alapján elleneztek az erényteológiát, mivel mögötte csak a pogány szerzők gondolatait látták. Ezért az isteni parancsok megtartására helyezték a hangsúlyt, amiből logikusan a keresztény ember kötelezettségeinek fontossága lépett elő, mely aztán egy pragmatikus erkölcsi szemléletmódhoz vezetett. Tehát más indíttatásból, de végül ugyanarra az útra jutottak, mint a katolikus gondolkodás, vagyis a kazuisztika irányának útjára, mely a törvény és a szabadság összeegyeztetését próbálta megoldani.

A kazuisztika szerette volna megoldani azt a fontos kérdést, hogyan lehet minél pontosabb határt húzni a még megengedett és a már tilos cselekedetek között, vagyis mi bűn és mi nem bűn. Tulajdonképpen a Tridenti Zsinat erős motivációt nyújtott ennek tisztázásához, mivel megerősítette, hogy évente minimum egyszer a bűnöket fajuk és számuk szerint meg kell gyónni.²⁴ Igazából ennek következményeként jött létre a kazuisztika, mely nem más, mint konkrét tettet esetként elemző szemléletmód, s önmagában segítő szándékú módszer kívánt lenni. Viszont a kérdés megoldásának nehézségét jelzi, hogy létrejött az ún. „probabilista vita”, mely két évszázadon át tartott.²⁵ Valamelyest *Ligouri Szent Alfonz* (†1697) működésével jutott nyugvópontra.²⁶ Mindezek érthetővé teszik számunkra, hogy az erény alapú erkölccsant felváltotta egy praktikus jellegű erkölcsi taní-

24 Vö. *DS* 1680. és *KEK*, 1457. pont

25 Vö. PINCKAERS, *Op. cit.*, 282–286. és DEMMER, K., „Erwägungen über den Segen der Kasuistik”, in *Gregorianum*, 63 (1982) 133–140.

26 Ő maga az „aequiprobabilizmus” híve volt.

tás, ami a parancsok és az evangéliumi tanácsok megtartására koncentrált, majd pedig azt kereste, hogyan lehet helyesen minősíteni a cselekedetet, s bűn esetében megfelelő penitenciát kiszabni. Az erény-szemlélet válságba került, az erkölcsi gondolkodás a kötelesség útmutató fogalma köré rendeződött. A későbbiekben is megmaradt a régi művek használata, idézése, tehát nem merült el a múlt tengerében a skolasztikusok ténykedése, viszont az erénytan valójában összeomlott, kikerült az erkölcs fókuszából, s szinte megszűnt a közerkölcsre gyakorolt hatása. Megjelentek újabb eszmeáramlatok is, melyek viszont az erények újabb felemelkedését nem segítették elő, inkább fokozták az erények mögött lévő transzcendentális vonatkozások elcsökevényesedését.

2.3.1. Az újkori racionalizmus

Az újkori racionalizmus legjelentősebb képviselője René Descartes (†1650) volt.²⁷ Érdeklődési köre leginkább a matematikára, a természettudományokra és a filozófiára terjedt ki. Egész életében harmonikusan tudta megélni vallásosságát és tudásvágyát. Természetesen erkölcsi felfogásában is megjelent racionalitása. Véleménye szerint a bölcselkedést az erkölcsfilozófiának ki kell egészítenie. Matematikai módszerrel ugyanis alapelveket (maximákat) lehet meghatározni, melyekből levezethetők a kötelességek, melyek a helyes cselekvés kritériumai. Foglalkozott az emberben sok problémát előidéző szenvedélyekkel is. Azt tanította róluk, hogy ezek természetüknél fogva jók, de az ember túlzásokba eshet velük kapcsolatban. Szükséges úrrá lenni ezeken, amihez racionális erőfeszítésre van szükség. A rossz kívánsága szerinte tévedésből fakad, a jó kívánsága pedig az igaz ismeretből. Az erkölcsi problémákat leszűkíti megismerési problémákra. Az erényhez az igazság ismerete fog elvezetni, mert ez a helyes ítélőképesség alapja, s általa a boldogsághoz vezető útra is rátalálunk. Az igazságot felfedező és a helyes ítélőképességet megvalósító racionalitás az erény birtokosává teheti az embert, és rendezetté az életét.

Descartes halála után mintegy negyven évvel ismeretlen szerzőtől megjelent egy könyv „Karteziánus etika” címmel.²⁸ E könyvnek hosszú ideig nagy hatása volt, sokan idézték, hivatkoztak állításaira. Descartes szinte egész életén át olvasta Szent Ágoston műveit, mélyen elkötelezett katolikus

²⁷ Vö. HIRSCHBERGER, *Op. cit.*, 86–116.

²⁸ Vö. TARJÁNYI, *Op. cit.*, 54–55.

gondolkodó volt. Hangoztatója volt a maximáknak és kötelességeknek, a katolikus és a protestáns teológia mégis tiltólistára tette műveit. A katolikusok joggal féltek attól, hogy a racionalizmus térhódítását viszi a teológiába. A protestánsok pedig a Biblia megfellebbezhetetlen tekintélye miatt tiltakoztak ellene. A későbbi időben beigazolódott, hogy az egyéni belátásra alapuló gondolkodás hangsúlyozásával bizony az erkölcsi felfogást is a szubjektivizmus irányába terelte.

2.4. A felvilágosodás hatása

A felvilágosodás eszmei áramlata a XVIII. században tört előre nagy lendülettel.²⁹ A különféle tudományok korábban nem tapasztalt fejlődésnek indultak, különösen annak jeleként, hogy hirdessék a saját teljesítményére büszke ember nagyságát. Ebben is megnyilvánult, hogy az egyre szélesebb polgári réteg individualizmusa mennyire növekszik. A felvilágosodás szellemének szabadságra és önállóságra építő központi gondolata alapján egyre nagyobb nyűgnek érezte, hogy egy felülről irányított életrendnek megfelelően kell élnie. Sokkal inkább az emberi észnek és értelemnek kívántak nagyobb teret adni, hisz a tudományok fejlődését látva azt gondolták, hogy már nem is lesznek megfellebbezhetetlen kérdések, hanem hamarosan megtalálja az értelmes ember minden problémára a megfelelő és megnyugtató választ. Ez a nagy önbizalom annyira túltengett, hogy a vallási és erkölcsi élet területével kapcsolatos problémákhoz való hozzáállást gyökeresen át akarta alakítani. Úgy gondolták, hogy a folytonos fejlődés és haladás következtében minden rosszat ki lehet majd iktatni az életből. A múlt, de különösen a vallásra úgy tekintettek, mint a tudományos gondolkodás akadályára, melyből levonták a következtetést, hogy a vallás uralta felfogás helyét a tudomány és az ész kibontakoztatásának kell átvennie. Így érkezett el az enciklopédiák kora, amelyek teljes és átfogó tudást kívántak biztosítani olvasóik számára. Tudományos társaságok jöttek létre ezek összeállítására. Ugyanakkor fontos megjegyeznünk, hogy a felvilágosodás rendszere nem általában a vallás ellen irányult, hanem a kinyilatkoztatás, a természetfeletti létrend, s olykor ennek szószólója, az Egyház ellen. Ugyanis megfogalmazódott az is, hogy a vallást, amennyiben haszná van, meghatározott keretek között el lehet fogadni az élet részeként. Sőt, támogatni is lehet, ha az általános erkölcsi rend s a közérkölcsvédelemben

29 Vö. NYÍRI, *Op. cit.*, 263–267.

nélkülözhetetlennek bizonyul. A lényeg, hogy az ész uralma valósuljon meg, s azt külső, természetfölötti rend ne akadályozza, ami természetesen ugyanígy vonatkozott az emberi szabadság értelmezésére is.³⁰

A felvilágosodás rendszerének tipikus képviselője Immanuel Kant (†1804). Egész életét egy városban, Königsbergben töltötte, melyet sohasem hagyott el. Szellemisége mégis átjárta az egész európai, filozófiai gondolkodást. Erkölcsi felfogásáról épp széles körű hatása miatt szükséges e keretek között is szólni.³¹ Az egyetemi katedrán filozófiát és pedagógiát tanított. Nézete szerint az ember többlépcsős fejlődési folyamatban bontakoztatja ki önmagát. Az első lépcső az empirikus szinten élő, ösztönös ember, a második a szociális én embere, akit a közösségi élet szabályai irányítanak, amelyeket el kell sajátítania, a harmadik szint a morális én autonómiájának lépcsőjén élő ember, akit az ész belső szabályai, a maximák irányítanak.

Az ember a praktikus ész segítségével felismeri az erkölcsi kötelességét, és az ész irányítása miatt – mindenféle körülménytől függetlenül – köteles azokat teljesíteni. Ezt fogalmazza meg az ún. kategorikus imperatívuszról szóló tanításában. Olyan felszólítás ugyanis, melynek feltétel nélkül engedelmeskedni kell, szemben a feltételes parancsokkal. A kategorikus imperatívusz általános parancs, amelyet egy cél elérése érdekében feltétlenül meg kell tenni, alóla nincs kivétel, nincs „ha”, és egy értelmes ember kizárólag ennek szellemében cselekedhet. Az erkölcsiségnek tehát az lesz a lényege, hogy a gyakorlati ész önként aláveti magát a legfőbb erkölcsi normának, vagyis a kötelességnek, s ezt Kant a legszigorúbban megvalósítandónak gondolja. Akár a rokonszenv, akár a barátság befolyásolja a kötelességteljesítést, már csak „kötelességszerűnek” nevezi azt, vagyis csökken erkölcsi értéke a külső motiváció szempontja miatt. A feltétlen parancsnak csak a szabadságot feltételezve, s azt befolyásmentesen megélve van igazi felelősségtudatot jelző, eredményes megvalósulása.

Kant nem kerüli meg azt a problémát, hogy mi a parancs, mi a kötelesség, amit teljesítenie kell az embernek. A válasz valójában nem nehéz: az a követelmény, ami teremtettségünkől eredően a szívünkbe van írva.³² A

30 J.-J. Rousseau nem véletlenül nevezte a vallást a „szív érzésének”, s épp az ész mellett más forrásból kívánta jelenségét alátámasztani s elfogadni. Vö. NYÍRI, *Op. cit.*, 279.

31 Nem véletlenül terjedt el filozófiai berkekben a következő mondás: „Primus philosophus Aristoteles, deinde venit Kant”. Nyilván magyarázatot igénylő megfogalmazás, de Kant nagyságát igazolandó nem könnyű a tartalmával vitatkozni.

32 Itt a kategorikus imperatívuszra kell gondolni, amit az ember magában hordoz. Vö. NYÍRI, *Op. cit.*, 300–302.

szívbe írt követelmény pedig a lelkiismeretben egyértelműen jelentkezik, mert annak részét képezi. Így az erkölcsös ember a lelkiismeretének, vagyis bizonyos értelemben önmagának engedelmeskedik. S amennyiben az ész motivációnak megfelelően cselekszik, akkor kijelenthető, hogy rendelkezik autonóm akarattal, mert csak az ilyen akarat cselekedhet kötelességből. Az autonómia gyökere tehát abban áll, hogy a tiszta, de gyakorlativá váló ész önmagának ad törvényt, s így megvalósíthatja a szabadság talaján álló, csupán belülről fakadó okság motivációját. Az autonómia azt is jelenti, hogy erkölcsileg senki sem kötelezheti az embert olyasmire, amit nem tart kötelességének, a külső tekintélyt pedig éppen kötelessége elutasítani. Ez azonnal felveti a kérdést, hogyan vélekedhetünk az isteni törvényhozás, a teonómia elvéről, hisz úgy tűnik, szemben áll az autonómiával. Kant szerint a kettő között nincs szembenállás, mert Isten törvénye csak olyan mértékben kötelezi a lelkiismeretet, amennyire felismeri saját lelkiismeretével Isten tekintélyét és akaratát. Vagyis a gyakorlati ész bizonyossá teszi, hogy az isteni törvény nem valami idegen akarat önkényes rendelkezése, hanem a szabad akarat lényegi törvénye önmaga számára, s így természetesnek fogadja el motivációját, és engedelmeskedik neki.³³

Kant számára kiemelten fontos az ember hiteles erkölcsisége, mert annak célja van. Ez pedig a következő: törekedjünk önmagunk tökéletességére, hogy ezáltal embertársainkat szolgáljuk. Az ember önmegvalósításának is ez a kulcsa: saját magunk kibontakoztatása csak a mások iránti tisztelettel, jóindulattal, egyszerűen a szeretettel valósítható meg, ami megfelel kötelességünk teljesítésének kötelezettségével.

Meg kell jegyeznünk, hogy Kant nem beszél az Isten iránti kötelességünkről. Nem azért, mintha ellensége lenne ennek a gondolatkörnek, hanem úgy gondolja, hogy a vallás körébe tartozó dolgokról, morális elvárásokról nem neki kell beszélnie. Még akkor sem, ha a kategorikus imperatívusz mögött szükségszerűen feltételezi Isten létét mint az erkölcs megalapozóját. Ezt tisztán észbeli indokok alapján ki is jelenti. Viszont egy fordított szemlélet, egy hiány fedezhető fel ebben a logikában. Ugyanis nem azt gondolja, hogy a vallásból következik az erkölcs, hanem ellenkezőleg. Szerinte a vallás létjogosultságát a belőle fakadó erkölcs teszi fontossá és hasznossá. Ez a gondolat megfelel a felvilágosodás eszmeiségének, viszont a Biblia nézőpontját tekintve mindenképpen kiegészítésre szorul,

33 Vö. NYÍRI TAMÁS, *Alapvető etika*, Budapest 1994, 42.

még akkor is, ha megállapítja, hogy az ember erkölcsi igényeinek leginkább a keresztény vallás felel meg.

Kant erkölcsi gondolkodásáról elmondhatjuk, hogy az nem más, mint egy Istenre épülő deontológiai etika, vagyis kötelességetika. A rendszer maga eléggé rideg, melyben – az észszerűen belátott kötelesség teljesítésén túl – a szeretetnek túl sok szerepe nincs, hisz csupán a szükséges szabályok könyörtelen betartását hangsúlyozza, a feltétlen engedelmesség fényében. Viszont az is igaz, hogy egy idealisztikusan elgondolt erkölcsant hozott létre, melynek határozott célja egy olyan világ megvalósítása, melyet teljesen áthat egy észszerű erkölcsi rend. Érdekes, hogy a ráció középpontba kerülésével a kötelesség válik az erkölcs kulcsfogalmává, s még a teológiai gondolkodás körén kívül is uralkodó lesz a deontológiai szemléletmód.³⁴

Az elmondottakból tulajdonképpen következik, hogy Kant az erény fogalmával valójában nem tudott mit kezdeni. Rendszeréből ugyanis szinte teljesen kimarad, hisz az erkölcsileg jó cselekedetet szerinte nem kísérheti hajlam vagy érzés, bár nem tagadta, hogy a törvény tisztelete kapcsolatban állhat ezekkel. Megfogalmazza ugyanakkor, hogy a vidám szív a kötelességteljesítésben az erényes érzület valódiságának jele.³⁵ Az a fontos tehát, hogy a hajlam vagy az érzelem ne mozgatórugója legyen a cselekvésnek, csak az ész belátását követő jelenség. Azért tartotta szükségesnek ezt a gondolatot, mert ki akarta védeni a természeti, külső kauzalitás befolyásoló jellegét, mivel az ész nem szolgáltatthatja ki magát ezeknek, mert így veszélybe kerülhet az autonómia. Az érzelmek és a szenvedélyek megszelídítésére Kant elég kevés esélyt lát, inkább az elfojtásukat, kiirtásukat látja követendő útnak. Nem tagadja, hogy az erény készség vagy jártasság, mely megkönnyíti a cselekvést, viszont ez a könnyedség csak és kizárólag az akaratra vonatkozik, mely a belső szabadság elve szerint képes lehet hatással lenni az érzelmekre, uralkodni a szenvedélyeken, vágyakon. Ez azonban nem valami belső harmóniaként értendő, hanem az érzékiség elaltatását, semlegesítését jelenti, egy erkölcsi „érzéketlenség” megvalósítását annak érdekében, hogy az ész motiválta törvénytisztelet hatalmasabb legyen az érzések összességénél. Kant tehát nem jutott el addig, hogy az ösztönöket, érzelmeket, szenvedélyeket magasabb rendű forma befogadására alkalmasnak ítélje, hogy hozzájárulhassanak a cselekedet tökéletesítéséhez, örömeinek növeléséhez.

³⁴ Vö. TARJÁNYI, *Op. cit.*, 57–58.

³⁵ Vö. NYÍRI, *Alapvető etika*, 71.

Ennél a pontnál megállapíthatjuk, hogy a hajlamok, szenvedélyek és indulatok értékelésében Aquinói Szent Tamáshoz képest visszalépés történt, mivel Tamás szerint az érzéki vágyó képességek az erkölcsi jóhoz hozzátartozhatnak, s az önmagukban közömbös szenvedélyek az ésszel összhangban az igazi öröm forrásává válhatnak, kitágítják a lelket, tökéletesítik a cselekedetet, mint a szépség az ifjúságot.³⁶ Viszont Kant szemléletváltozása olyan szempontból érthető, hogy az angol empirizmusban felerősödött az érzéki tapasztalat irányába eltolódó, a kellemes–kellemetlenre leszűkülő normafelfogás, s ettől a naturalizmustól és utilitarizmustól³⁷ meg akarta védeni az erkölcsi rendet, egy sokkal fennköltebbnek és felelősségteljesebbnek értékelhető etika megalkotásával.³⁸

³⁶ Vö. *Summa contra gentiles*, I., 90.

³⁷ Vö. NYÍRI, *Filozófiatörténet*, 243–245, 268–269.

³⁸ Vö. NYÍRI, *Alapvető etika*, 72–74.

VINCZE Krisztián

Hiszek... – Isten iránti érzékünk és hitünk indítékai

TARTALOM: Bevezetés – Az ember mint *homo religiosus*; 1. Általános hitek az ember életében; 2. Az ember, aki értelmén keresztül nyitott Istenre; 3. Az ember, aki érzelmein, tapasztalatain keresztül nyitott Istenre; 4. Az ember, aki hitével életformát választ; 5. Az ember, aki az élet értelmét keresi.

KRISZTIÁN VINCZE: I Believe... – The Motifs Underlying the Human Sense of and Faith in God

Through five conceptual units, the present paper formulates what the human sense of God consists in, what compels humans to believe in God, and what factors motivate them to identify themselves as beings capable of faith in God. On the one hand, the everyday existence of humans is characterised by nurturing so-called ordinary or general beliefs. Faith must not and cannot be contrasted with cognition or rationality. Defined as reliance and a way of thinking, faith represents two modes of action that both have important roles in a human being's life. The second section demonstrates that humans may conceive God through their reason. The pinnacle and ultimate frontier of human cognition is that one may verbalise the Infinite and the Absolute: the One who is called God. Third section contemplates the heart and the human being 'bearing' that heart – a human being who is susceptible to being captivated by someone greater than him or her, as well as of being addressed by and committed to God, superior to him or her. In the fourth conceptual unit, the human being discovering God through reason and heart is described as someone who, in conceiving of the Infinite and in the rapture of his or her heart, makes faith in God his or her way of life. Lastly, it is discussed that human life is in need of the kind of trust and hope that may be nourished only by faith in God.

Bevezetés – Az ember mint *homo religiosus*

Jelen tanulmány annak a 2021. október 18-án elhangzott előadásnak írott formája, amely a Pázmány Péter Katolikus Egyetem „Kitárta a hit kapuját” (*ApCsel 14,27*) – *Előadások a Hitvallásról és a hit alapkérdéseiről* című előadás-sorozat első részeként hangzott el. A címben szereplő *Isten iránti érzék* kifejezés egyházi dokumentumból ered, Szent II. János Pál pápának az 1986. május 18-án megjelent *Dominum et vivificantem* kezdetű enciklikájában ta-

lálkozunk vele. Az ember *bűn iránti érzékének* elvesztését veszélyként azonosítja XII. Piusz pápa egy korábbi beszédében,¹ s a *Dominum et vivificantem* szerint ezzel a veszteséggel együtt jár az Isten iránti érzék elvesztése. Az embert a katolikus antropológiai keretek között elsősorban úgy értelmezzük, mint aki képes Istent elgondolni, képes Istent keresni, képes Vele kommunikálni, Hozzá fordulhat, imádkozhat Hozzá, s életét egészen rábízhatja. Tanulmányom esetében az emberi természet e legfőbb lényegi jegyeinek foglalataként értendő az *ember Isten iránti érzéke* kifejezés, amelynek néhány fontos aspektusát szeretném a következő oldalakon megvilágítani.

Az *Isten iránti érzékünk* végső antropológiai alapja és magyarázata az, hogy képesek vagyunk éberen figyelni és rákérdezni a lét egészére, s lényünkben nyitottságot mutatunk a végtelennel szemben. Ha az európai gondolkodásban az ember lényére adott definíciós kísérleteket végigtekinténk, igencsak nagyszámú és változatos aspektusú meghatározásokkal találkozánk. Az emberben leginkább az értelmes érzékelő lényt látjuk, az *animal rationale* kifejezés fordításaként, s szintén mérvadónak tűnnek azok a felvetések, amelyek szerint az ember a kultúrára képes vagy éppen a szépségre és esztétikára képes élőlény, illetve az ember *homo politicus*, tehát közösségi élőlény. Az ember megfogalmazható úgy is, mint a szimbólumot megalkotni képes élőlény, s talán legtöbbet emlegetett meghatározásunk szerint az ember elsősorban a *homo sapiens*, azaz értelmes, gondolkodó emberek vagyunk. Sok szerző azonban úgy is említi az embert, mint aki *homo religiosus*, azaz az ember vallásos ember, emberről akkor beszélünk, az ember attól ember, hogy képes a természetfelettire gondolni, képes az istenek, illetve Isten világára emelni tekintetét. A *homo religiosus* kifejezés megszületését az ókori római bölcsnek, Marcus Tullius Cicerónak köszönhetjük, s e kifejezés a 20. században Mircea Eliade írásai és gondolatvilága által kapott óriási figyelmet.² Eliade, a romániai származású valláskutató, vallástörténész neve sokunk számára ismert. Kutatásai, utazásai, vallásokat vizsgáló tevékenységei tükrében azt állítja, embernek lenni azt jelenti, hogy vallásos lények vagyunk. Ha felteszik a

1 Vö. RATZINGER, JOSEPH, *Krisztusra tekintve. A hit, a remény és a szeretet gyakorlása*, Budapest 1993, 19. és 87. A *Krisztusra tekintve* írás hivatkozik XII. Piusz beszédére. XII. Piusz, *Rádióüzenet a Nemzetközi Katechetikai Kongresszushoz (Discorsi e Radiomessaggi VIII)*, Boston (USA) 1946, 288. Az Isten iránti érzék elvesztése kifejezés a *Dominum et vivificantem* enciklika 47-es pontjában található. Magyarul lásd *Dominum et vivificantem, II. János Pál pápa enciklikája a Szentlélekről az Egyház és a világ életében*, 1986. május 18., <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=95>.

2 ELIADE, MIRCEA, *A szent és a profán. A vallási lényegről*, Budapest 1996.

kérdést, mikor jelent meg az ember a történelemben, akkor e kérdésre azt kell válaszolni, hogy a vallás kezdetével esik egybe az ember eredete. Ha saját őstörténetünket fejtjük fel, akkor az emberiség igazi kezdetének Eliade szerint az a pillanat számít, amikor már képes elkülöníteni a szakrális és a profán, a szent és a köznapi, az isteni és az evilági szférát egymástól. Mai, európai, több szempontból és nagymértékben szekularizált világunkban is egyértelműen ott vannak a vallási értelmezések nyomai, amelyek abból erednek s arra vezethetők vissza, hogy az ember vallási lényként a szentre fogékony, s e fogékony-sága mentén osztja fel két részre a valóságot. Világunk profán rétegét az instrumentális, a technikai megoldásokra képes eszünk határolja körbe, s ezen belül a kiszámítható, alapvetően az empirikus, az uralmunk és ellenőrzésünk alá vonható valóságok sorakoznak fel. A profán az, amit a hétköznapi rutin-nal és hétköznapi cselekvési mintákkal töltünk be. A profánon túli szakrális világ egyik belépő pontja az, hogy értelmünk horizontján megjelennek felfoghatatlan, – úgy tűnik –, az ész alá nem rendelhető valóságok, amelyekkel szemben első reakcióként a csodálkozás születik meg bennünk. Sok esetben fogalmaznak úgy keresztény szerzők, keresztény dokumentumok, hogy ezen felfoghatatlan valóságok felülmúlják az emberi értelmet. Így az ember nemcsak az a lény, aki intelligens, aki a legintelligensebb élőlényként, racionális, gondolkodó lényként mozog világában, hanem az az élőlény, aki a rajta túlmutató, aki az Őt felülmúló valóságok létével is számol. A profán és a szent elkülönítése utal arra, hogy az ember értelmén keresztül képes uralni és alakítani a világot, miközben értelme határain túlra jutva, a szentnek, az isteninek, egészen egyszerűen fogalmazva, az Őt felülmúlónak a gondolatához érkezik el. A *homo religiosus* így az a vallásos és az a hívő ember, aki tudásán keresztül a kimeríthető módon nem tudhatóig, a mindent átfogóig, a mindent megalapozóig jut el, s így gyakorolja azt a cselekvést, amit hitnek, istenhitnek, vallásos hitnek nevezünk. Ebben a cselekvésében az ember értelme nemcsak gondolkodik, megért, hanem találkozik az Őt felülmúlóval, és rácsodálkozik arra. Ha e rácsodálkozás elmélyül, ha az embert ez egzisztenciájában átjárja, akkor képessé válik Annak önmagát átadni, képes önmagát Arra rábízni is.

A *homo religiosus* fogalmának első megközelítése, e rövid bevezetés után nézzük meg, milyen emberi képességek, milyen emberi cselekvési minták mentén gondolhatjuk el annak a kijelentésnek az igazságát, hogy az embernek istenerzéke van, hogy Isten megismerésére képes lény, akit a korai keresztény irodalom *Capax Dei*-ként, *Istenre képes* lényként emlegetett. Első lépésben 1) a hétköznapi, ún. általános hiteink magától értetődéséről sze-

retnék gondolkodni, amelyen keresztül arra utalok, hogy az istenhitünk nem valami furcsa, szokatlan magatartás, hanem nagyban hasonlítható a hétköznapi rutinjainkhoz. Nemcsak az Istenben hívő ember hisz, hanem már eleve a mindennapjait megélő, a profán környezetben mozgó ember bizonyos hétköznapi hitek mentén létezik. Ezt fontos látnunk azért, hogy az istenhitnek a természetes mivolta mellett érvelhessünk. A második részben 2) az értelmére hagyatkozó, s az értelme mentén az *Isten* gondolatára eljutó embert szeretném bemutatni. Istenről az beszél, Istent az feltételezi, aki gondolkodik. Egy különös gondolkodásbeli teljesítmény az, hogy a látható és érzékelhető világon túl feltételezünk egy láthatatlan, testetlen, s sokszor kifürkészhetetlenként emlegetett Istent. Az európai kultúra és bölcsélet ismer ún. istenérveket, amelyek lényege, hogy éppen észérvek mentén állítják és bizonyítják Isten létét. Tehát kifejezetten értelmünk munkája mentén találunk rá Istenre. Harmadik gondolati egységünkben 3) az embert mint érző lényt jelenítjük meg, aki érzelmei és tapasztalatai okán válik vallásos lénnyé. Pál apostol damaszkuszi útja egy egyszeri, radikális tapasztalat volt, amely örökre elkötelezte őt Jézus Krisztus ügyének. A francia matematikus, Pascal szerint Istent igazából a szív érzi, s az elkötelezett istenkapcsolatnak a szerve maga az emberi a szív. Negyedik lépésben 4) arról gondolkodunk, mit ad hozzá az istenhit az életvezetésünkhöz, önmagunk alakításához; mit is jelent az, hogy Istenben való hitünk nemcsak egyfajta elméleti ismeret, hanem gyakorlati következményei vannak. Aki hisz, az hite szerint cselekszik, e cselekedetek pedig nemcsak egymás után kerülnek mechanikus mivoltukban végrehajtásra, hanem közben formálják, alakítják az embert. Ötödik 5) és egyben utolsó gondolategységünk azt a kérdést próbálja meg röviden kifejteni, vajon az istenhitnek milyen szerepe van abban, hogy életünket értelmesnek, s reményteljesnek tartjuk. Életünk kríziseiben, határhelyzeiteiben biztosan felvetődnek a kérdések, mi célból, milyen okból történnek létünket, lényünket terhelő események, s vajon milyen kilátásokkal tudjuk ezeket megélni, a további jövőre orientáltan felvállalni. Mindeközben, az öt pont kifejtése közben, szentek tapasztalataira, megtért, Istent megtalált híres emberekre szeretnék hivatkozni, élményeiket, gondolataikat, történeteiket fogjuk felidézni, annak a kérdésnek a megválaszolása céljából, hogy mit jelent az istenhit, s hogyhogya mi emberek erre képesek vagyunk. Miben áll Isten iránti érzékünk, milyen indítékaink vannak arra, hogy istenhívökké váljunk?

I. Általános hitek az ember életében

Ha a *homo religiosus*, a vallásos ember hívő ember, akkor nemcsak megálapít, nemcsak dolgokat beazonosít és logikusan gondolkodik, hanem feltételez olyasmit, elhisz olyasmit, amit meggyőző érvekkel, egyértelmű, kényszerítő erejű bizonyítékokkal nem lehet alátámasztani. A hit azt jelenti, hogy nem látok rá valaminek a teljes valóságára, de mégis elfogadom. Ráhagyatkozom, bizalommal odaadom magam olyan tartalmaknak, amelyek nem bizonyíthatók, melyeket a vallás mint hittartalmakat, mint hittételeket fogalmaz meg és tár elém. A hit a nem látott dolgokról való meggyőződés a Zsidókhoz írt levél szerint (Zsid 11,1). A hivatkozott teljes mondat így hangzik: *A hit pedig alapja annak, amit remélünk, bizonyítéka annak, amit nem látunk*. A hit a *Dei Filius* (1864) egyházi dokumentum, az I. Vatikáni Zsinat dokumentumának leírásában úgy tűnik fel, mint az isteni hittitkoknak az akaratum általi elfogadása. Hitünkben olyan hittitkokat fogadunk el, amelyeket nem vagyunk képesek értelmünkkel felfogni vagy bizonyítani.

Az I. Vatikáni Zsinat hittani rendelkezése úgy fogalmaz, hogy tárgyat nézve meg kell különböztetni az ismereteknek azt a részét, amelyre a természetes ész kiterjedhet, másrészt azokat az ismereteket, amelyek a hit tárgyaként adóttak. Utóbbiak az „Istenben elrejtett misztériumok”, melyeket egyedül Isten kinyilatkoztatása révén ismerhettünk meg. A természetes ész tehát a hiten keresztül megismeri a rejtett isteni bölcsesség tartalmát, azok megértése azonban nem történhet kimerítő módon. Az isteni titkok ugyanis természetüknél fogva múlják felül az emberi értelmet, s ebből következőleg a kinyilatkoztatásból nyert ismeretük, valamint a hit elnyerése mellett is „a hitnek a fátyolával” maradnak leplezettek.³

Sokan azt gondolhatják ezen mondatok tükrében, hogy valami egészen furcsa, talán természetünknek ellentmondó magatartás az, hogy fel nem fogható, racionalitásunkkal meg nem vizsgálható dolgoknak mégiscsak elkötelezzük magunkat hívő emberként. Tényleg rendben van az, hogy valamit nem tudunk értelmünkkel felfogni, megérteni, egyáltalán nem tudjuk bizonyítani, s mégis ilyen tartalmaknak alávetjük az akaratumkat? Nem attól vagyunk értelmes gondolkodó lények, *homos sapienses*, mert a gondolkodásunk, érvelő, bizonyító gondolkodásunk mentén rendezzük be az életünket? Miért kellene nem látható, evidenciát nem adó tartalmaknak elköteleződnünk?

3 A *Dei Filius* idevonatkozó legfontosabb részeit lásd DH 3015, 3016.

Keresztény szerzők gyakran hivatkoznak arra, hogy az ember, az átlagember hétköznapi, mindennapi életében is egy bizonyos hívő magatartáson keresztül mutatkozik meg. Vannak hiteink, melyek tulajdonképpen hétköznapijaink építőelemei. E hétköznapi hiteinkben, másképpen fogalmazva általános hiteinkben egyszerűen felülvizsgálatok nélkül ráhagyatkozunk más emberek véleményére, általában automatikusan megbízhatónak tartunk olyan kijelentéseket, dolgokat, amelyeket nem ellenőrzünk egyáltalán. Amikor autóba ülünk, hogy elutazzunk kijelölt úti célunkhoz, feltételezzük, hogy minden más közlekedő ember betartja a KRESZ-szabályokat, s ahogyan én például sebességhatárt jelző táblákat figyelembe veszek, ahogyan én csak a saját sávomban közlekedem, nos, feltételezem, hiszem, hogy a többiek is így tesznek. Az a feltételezés, alapvető hit és bizalom van meg tehát bennem, hogy ezen általános közlekedési szabályokat minden más közlekedő ismeri, s meg is tartja. A „hit”, a „hinni valamiben” cselekvés a hétköznapi értelemben arra utal, hogy emberi magatartásunkat állandóan befolyásolja, hogy ráhagyatkozunk adott, magától értetődő dolgokra, s megbízunk emberekben! Úgy éljük meg hétköznapijainkat, hogy bízunk az embertársainkban, bízunk például családtagjaink, munkatársaink ígéreteiben, bízunk az emberi kapcsolataink természetéből adódó általában elvárható gesztusokban. Alapvetően „hiszünk” a jövőben, hiszünk a saját jövőnkben, hiszünk saját életünk értelmében. Minden este úgy fekszünk le, hogy utolsó gondolataink már a holnapi nap tennivalóit és programjait szemlézik, miközben jól tudjuk, a holnapi napot nem mi adjuk magunknak, hanem az bizonyos értelemben megadatik, s közben mégiscsak tervezzük, tehát hiszünk a holnapi napunkban. Ilyen esetekben nem loholunk bizonyítékok után. Nem kérdeztünk minden más autóvezetőt arról, hogy ők ismerik-e és betartják-e a közlekedési szabályokat. Nem követeljük minden 10. percben például gyermekeinktől, hogy bizonyítsák be, szeretnek bennünket mint szüleiket. Egyrészt erre nem lenne idő, másrészt bizonyos dolgok vizsgálatát egészen bizonyosan teljesen feleslegesnek ítéljük meg. Nagyon gyakran egyszerűen azt állapíthatjuk meg, hogy általunk pontosan nem tudott dolgok hálójában élünk, s úgy véljük, hogy ez így mégiscsak rendjén van. Nem szoktunk szkeptikusak lenni gyógyszerek hatóanyagának összetételével kapcsolatban, ha például C-vitamint vásárlunk a gyógyszertárban, nem szoktuk otthon kémiai vizsgálatnak alávetni a C-vitamin tablettát, hogy valóban aszkorbinsav van-e benne. Felmerészkedünk liftekkel egé-

szen magas épületek legmagasabb szintjére anélkül, hogy számolgatnánk, vajon statikailag hogyan bírja az épület a terhelést, vajon nem zuhanunk-e le. Tapasztalataink alapján egyszerűen nyugodtan rábízhatjuk magunkat ilyen dolgokra. Ez a mindennapok, ez a hétköznapiok hite, úgy tűnik, alapvető emberi magatartás.

Az általános hiteinknek a hátterében az áll, hogy mi, emberek közösen részesülünk a világ megértéséből, közösen birtokoljuk a világot és annak ismeretét. Innentől fogva lehetségesek azok a kölcsönös bizalmak, amelyek emberek között állnak fenn, s innentől fogva lehetségesek azok a bizalomteljes ráhagyatkozások, amelyekkel szemben az általunk felül nem vizsgált dolgokkal szemben is megnyilvánulunk.

A hinni tudás azonban nemcsak a banális életünk egyik mozzanata, hanem bizonyos előrelépések, fejlődések hajtóereje is egyben. Kortárs tudományfilozófusok azt állítják, hogy a tudomány nem lett volna képes előrelépni, ha tudósok, kutatók nem feltételeztek volna valamit, nem hittek volna olyasvalamiben, amit eleinte nem tudtak bizonyítani. Egy-egy felfedezéshez sokszor csak úgy jutott el a tudós, hogy feltételezett valamit, amit éppen bizonyítani volt még lehetetlen, miközben több szempontból jogosnak, észszerűnek tűnt feltételezni. Gyakran hosszú évekig tartott, s csak kemény munka után vált bizonyossá, igazolhatóvá, bizonyíthatóvá az, amit eleinte csak saját tudományos elképzeléseként mondhatnánk privát hiteként ápolat gondolataiban a tudós. Ha pedig egy tudományos elmélet bizonyításra került, akkor a privát hit általános hitté, azaz minden tudós által elfogadott ismeretté vált. Polányi Mihály, magyar–brit tudományfilozófus egy helyen így fogalmaz: „A tudósok egész életüket azzal töltik el, hogy darabonként felteszik életüket az egyik személyes hitükre a másik után. Amikor a tudós egy felfedezés igényével lép fel, akkor a magányos hit nyilvánossá válik”.⁴

Albert Einstein, a relativitáselmélet megalkotója kezdetben esztelenségnek, ostobaságnak tartotta annak az Alexander Friedmann orosz matematikus és fizikusnak a publikációit, aki úttörő módon dolgozott a táguló világegyetem elméletével, s számolgatta, hogyan, milyen sebességgel tágul a tér. Max Planck, a kvantummechanika megalapítója arról panaszkodott, hogy olykor egy-egy új „tudományos igazság” „ellenfelei” végérvényesen meggyőzőhetetlenek maradnak, a „felnövekvő nemzedék” pedig egyszerű-

4 POLÁNYI MIHÁLY, „Tudományos meggyőződések”, in MOLNÁR ATTILA KÁROLY (szerk.), *Polányi Mihály*, Budapest 2002, 71.

en „hozzászokik” az igazsághoz.⁵ Ma, 2021-ben a felettünk lévő, a kozmikus világot Einstein által magyarázzuk, az alattunk lévő, a mikrofizika világát a kvantum-történetekkel magyarázzuk. Einstein relativitáselméletének részletei sokkolták a hétköznapi fizikai világ (a newtoni mechanika) törvényeihez szokott gondolkodásunkat, mint ahogyan a kvantumelmélet részletei is megbotránkoztatják a józan ész elveit. Ha csak kicsit is értjük, miről szól a relativitáselmélet, ha csak kicsit is értjük, miről szól a kvantumelmélet, akkor azt mondjuk, mindez sokkolja a józan értelmünket, felborítja, feje tetejére állítja a hétköznapi világunkról alkotott képünket. Ezek az elméletek egyszerűen hihetetlennek, esztelennek tűnhettek hosszú időn keresztül. Einstein és Max Planck olyan privát hiteket ápoltak magukban, amelyek szokatlanságaik ellenére ma már alapvető fizikai ismereteinket alkotják, általános hitek, tudományos tételek lettek belőlük.

Szent Ágoston a *De utilitate credendi* című írásában egy ponton azt állítja, hogy amikor gyermekek vagyunk, sok esetben csak hinni tudunk, nem is lehetünk képesek dolgok megvizsgálására és felülvizsgálatára. Egy gyermek, amikor a „Tiszteld a szüleidet!” parancsot kívánja teljesíteni, akkor egy férfi (azaz az apa), egy nő (azaz az anya), illetve a bába szavainak hitelt adva tudja beazonosítani, hogy kik az ő szülei. Egy gyerek tehát nem tudja megvizsgálni, ellenőrizni, bizonyítani önmaga erejéből, hogy kik az ő szülei, hanem felnőttek szavának hitelt adva igyekszik helyesen cselekedni, s az említett parancsot megtartani azokkal szemben, akiket a parancs jelöl meg.⁶ A Kr. u. 430-ban elhalálozott nyugati egyházatya továbbá az Egyházban azt az intézményt látta meg – igaz, hosszas keresgélés, a manicheus szektánál való időtöltés után –, amely tekintélyén keresztül azokat a hitigazságokat tárja elénk, amelyek a teljes igazságot, a valóságot átfogó teljes igazságot jelentik, s ezzel együtt az üdvösségre vezetnek el bennünket. Az Egyház tagjává csak úgy válhat valaki, ha hisz azoknak a kinyilatkoztatott ismereteknek, amelyeket az Egyház tekintélyének közegében közvetít.⁷ Az Egyház tagja, Krisztus követője csak úgy lehet valaki, ha képes hin-

5 PLANCK, MAX, *Wissenschaftliche Selbstbiographie*, Leipzig 1948.

6 Vö. AUGUSTINUS, *De utilitate credendi*, 12, 26. A Szent Ágoston-i gondolatot a hívó magataratás, a hit aktusának gyakorlata szempontjából világítja meg Ekkehard Mühlenberg: MÜHLENBERG, Ekkehard, „Augustinus”, in AXT-PISCALAR – RINGLEBEN, JOACHIM (Hrsg), *Denker des Christentums*, Tübingen 2004, 23–37., 31–32.

7 „Én magam nem hinnék az Evangéliumban, ha erre nem az Egyház tekintélye készítetne engem” – idézi Szent Ágostont Mühlenberg. Augustinus, C. epist. fund. 5., vö. MÜHLENBERG, „Augustinus”, 31.

ni, ha hitet ápol önmagában azzal kapcsolatban, amit hall az Egyházban. Ágoston ebben egyáltalán nem azt a veszélyt látta, hogy ezáltal elveszítjük függetlenségünket, autonómiánkat, szabadságunkat. Éppen fordítva, úgy véli, ennek köszönhetjük a megnyugtató tudatot, hogy megvan a helyes ismeretünk Istenről, sorsunkról, üdvösségünkéről. A mai európai ember rendkívül hiú szabadságát, racionalitással felövezett autonómiáját tekintve, s ha valamit nem autonóm, független lényként cselekszik, hajlamos magát azonnal rosszul érezni. Velük kapcsolatosan John Henry Newman így fogalmaz: az emberek túlfelbecsülve hajlamosak tétlenül várni, hogy házhoz jöjjenek a kinyilatkoztatás valódiságát igazoló bizonyítékok, mintha csak a döntőbíró, nem pedig a rászoruló szerepét játszanánk. „Elhatározták, hogy vizsgálatnak vetik alá a Mindenhatót – szenvedélyesen, józanul, teljesen elfogulatlanul és higgadtan”. Newman szerint az ember téved, ha az igazság urává teszi magát. Az igazság elrejtőzik az önhitt embertől, s csak annak tárul föl, aki hódolattal, tiszteletteljes alázattal és mindenekelőtt hittel közeledik hozzá.⁸

Pascal, a francia gondolkodó, a nagy matematikus szerint istenhitünk olyan, mint egy elmélet, mint egy hipotézis, egészen pontosan olyan, mint egy fogadás, amely legkésőbb halálunk pillanatában bizonyítást vagy cáfolatot nyer. 234-es gondolatöregedése így fogalmaz: „Ha csak a bizonyosságért kellene fáradoznunk, akkor a vallásért semmit sem kellene tennünk, hiszen a vallás nem bizonyos. Ám mennyi mindent megteszünk a bizonytalanságért, tengerre szálunk, csatákra kelünk. Én tehát azt mondom, [...] hogy a vallásban több a bizonyosság, mint abban, hogy megérjük a holnapot, mert az nem bizonyos, hogy megérjük, az azonban bizonyára lehetséges, hogy nem érjük meg”.⁹

Természetesen a vallásos hitünk nem mosható egybe hétköznapi hiteinkkel, s az előbb említett, a tudományokat mozgató hittel sem keverendő össze. Mindenesetre egészen bizonyos, hogy a hinni tudás valamiben és a hinni tudás valakiben nem természetellenes magatartás, hanem emberi létünk velejárója, „az ember értelmes természetének sajátossága”.¹⁰ Min-

8 Vö. NEWMAN, JOHN HENRY, *Grammar of Assent*, London 1892, 425. Az angol szövegre hivatkozik RATZINGER, *Krisztusra tekintve*, 17.

9 PASCAL, BLAISE, *Gondolatok*, Budapest 1983.

10 GYURKOVICS MIKLÓS, „Az antik »hit« bölcseleti fogalmának újraértelmezése Alexandriai Kelemen teológiájában”, in *Athanasiana* 49 (2019) 32–57., 38. A tanulmány részletesen tárgyalja Alexandriai Kelemen hitfogalmának bölcseleti hátterét, az emberi szabad akarat, az értelem és a hit viszonyát.

dennap gyakoroljuk azt, hogy hiszünk valamiben vagy hiszünk valakiben. Ilyenkor nincs lehetőségünk vagy teljesen feleslegesnek tartjuk, hogy vizsgálódjunk és bizonyítsunk. A hit természetesen nem azt jelenti, hogy nem tartok igényt a felülvizsgált biztos tudásra, s csak egyfajta, mások által közvetített kijelentések, tartalmak mentén rendezem be életem! A hit nem tehető egyenlővé azzal, hogy, hiszékeny, naiv lények lennénk! A hit arra utal, hogy életünk egy része szükségszerűen hitek, feltételezések keretein belül kerül megélésre. Másodsorban azonban azt is kijelenthetjük, hogy sikereket, nagy teljesítményeket sokszor úgy és éppen csak amiatt érthetünk el, mert hittünk olyasmiben, ami nem járt evidenciával. Ha nem lennének általános, hétköznapi hiteink, ha nem éltek volna tudósok a múltban szokatlan feltételezésekkel és ún. tudományos hitekkel, akkor létünk sok szempontból ellehetetlenülne, s fejlődésünk, előrehaladásunk kerülne blokkolásra. A hinni valamiben, a hinni valakiben cselekvéseink a természetünkől fakadnak. Aki ember, az attól és úgy ember, hogy képes hinni – képes hinni valamiben és képes hinni valakiben – s nyilvánvalóan ebből fakad az istenhitünk lehetősége.

2. Az ember, aki értelmén keresztül nyitott Istenre

Karl Rahner, a 20. század kiváló teológusa az egyik legismertebb művében arról gondolkodik, mit jelent e szó, mit jelent e kifejezés: *Isten*. Honnan jön, mivégre, hogyhogy egyáltalán használjuk? E kifejezés nem mutatoujj, amivel rámutathatnánk bármire is, mint ahogyan a tárgyakra szokás rámutatni.¹¹ Pont az a lényege, hogy olyasmit akarunk általa megragadni, ami kimondhatatlan és név nélküli! A német teológus szerint Isten fogalma által lesz az ember képes arra, hogy a valóság egésze, a létezés teljessége elé állhasson, s hogy arra rákérdezzen. Ez az a szó, ami az embert emberré teszi, s e szó hiányában, e szó eltűntével tulajdonképpen az ember megszűnne ember lenni. Az ember ugyanis nemcsak technikai racionális lény, hanem az, aki a világ egészére, s önmaga mivoltára képes rákérdezni; az ember képes önmagával a teljes világot, s önmaga tárgyiasított lényét is szembeállítani.

Az európai keresztény hagyomány több ún. istenérvet ismer. Az isten-érvek olyan gondolati utak, amelyek racionális érvek mentén próbálják

11 RAHNER, KARL, *A hit alapjai. Bevezetés a kereszténység fogalmába*, Szeged 1998, 51.

meg Isten létét bizonyítani. Canterbury Szent Anzelm *Isten* fogalmából kiindulva és az emberi vallásos tapasztalatra reflektálva alkotja meg istenérvét, amit ontológiai istenérvként ismerünk. Istent úgy fogalmazza meg, úgy definiálja, hogy *Ő az, akinél nagyobb nem lehet elgondolni*. Az ember tehát gondolkodásában képes a nagy után a nagyobbat, majd a még nagyobbat, s még az annál nagyobbat is elképzelni, majd egyszer csak észreveszi, egy határon túl elszakadunk a fogalmilag megragadhatótól, elszakadunk attól, ami tárgyasítható, elszakadunk attól, amit képzetekkel visszaadhatunk, s elérjük azt, ami mindent átfogva és mindent felülmúlva. Az, aminél nagyobb nem lehet elképzelni. Szent Anzelm mellett más középkori szerzők is felhívják arra a figyelmet, hogy az emberi értelem megismerési folyamataiban a véges dolgokkal találkozva, a véges dolgok véges mivoltát megismerve egyúttal a végtelen is megsejti, a végesen túlról, a transzcendensről nyer benyomást. Gondolkodásunkban ilyenkor a legszűkebb határokig terjeszkedünk. Gondolkodásunk képes a teljes, az átfogó, a totális elképzelésére; s gondolkodásunk így képes a végtelen fogalmának megalkotására. Amennyiben értelmünk képes vég nélkül kiterjeszkedni, képes bármilyen be nem fejezett sorozatot, például bármilyen számsorozatot maga előtt megjeleníteni, képes bármilyen adott mennyiségnél még nagyobbat elképzelni, akkor ezt a végtelenre való nyitottsága, a végtelennel szembeni sejtése alapján teheti meg. Emberi gondolkodásunknak ez a képessége teszi lehetővé, hogy megmutatkozhat számunkra a végtelen szubsztancia, az, akit végtelen, örök, tökéletes lényként Istennek nevezünk.

Nagyon sokan ismerik Aquinói Szent Tamásnak az ún. öt útját, amely öt gondolati út, melyek a világ szemléléséből kiindulva, majd annak magyarázatát keresve jutnak el ahhoz a kijelentéshez, hogy Isten létezik; Isten a világ magyarázata. A kortárs Szent Tamás-i szakirodalom nem fél úgy fogalmazni, hogy Aquinói egy óriási, egy hatalmas kiterjedésű gépezetnek tekinti a világegyetemet, s ennek a hatalmas mindenségnek az okát keresi. Világegyetemünk tele van mozgó valóságokkal, dolgok mozognak, s egymást mozgatják – Szent Tamás szerint kell egy első Mozgató, aki ezen mozgásokat elindítja és meghatározza. A világegyetem egészében folyamatos alakulás, keletkezés van, égitestek, Földünkön élőlények keletkeznek, – kell Az, aki elsőként ajándékozza a létet, hogy az továbbadható, továbbkövetíthető legyen. A világmindenségünkben célra irányultan működnek a dolgok, kell Valaki, aki a kozmosz e célra irányultságát meghatározta. Végül világunkat tökéletesedésre, beteljesedésre való törekvés is jellemzi,

kell, aki a tökéletesedés, a beteljesedés magyarázata. A középkori gondolkodó öt útjának végén minden esetben azzal találkozunk, aki világunknak Oka, Alapja, s egyben Átfogója. Szent Tamás öt útjának lényege, hogy a mindenségre adható magyarázatot fogalmazza meg, s a rahneri kijelentés, miszerint e kifejezéssel, Isten, képesek vagyunk a valóság egésze elé állni, s arra rákérdezni, nos, ez így teljesül Szent Tamás öt útjában.

Ha egyszerre tekintünk vissza Szent Anzelmre és Szent Tamásra, bármelyikükkel is gondolkodjunk együtt, érezzük, hogy amint használjuk e kifejezést, *Isten*, akkor tényleg az egészet, az ún. végtelent, az abszolútumot tesszük szóvá. Persze Róla beszélni mindig azt jelenti, hogy végtelensége okán nem úgy tesszük szóvá, mint az egyes tárgyakat, hiszen mindent felülmúl és átfog. De ilyen gondolatutak végén legalább észleljük, Azt tettük szóvá, aki „aki nem jelenik meg a megnevezett világban annak egyik mozzanataként”; Azt tettük szóvá, „aki mindig jelen van, de mindig észrevétlen marad [...]”. Isten szavunk tulajdonképpen „a végső szó, mielőtt teljesen elnémulunk, mivel magával az alapok alapjával”, a világmindenség alapjával, önmagunk alapjával, a mindent átfogóval szembesít bennünket.¹² A végtelent, a mindent átfogót elgondolni csak az ember képes.

Miközben figyelmünket arra a két középkori szentre, arra a két nagy teológusra irányítottuk, akik a végtelent, s a mindent átfogót pillantották meg, észrevehettük, hogy nyilvánvalóan racionalitásuk, gondolkodási képességük közegében találják meg Istent. Szent Tamás szerint racionalitásunk egyértelműen be tudja látni, hogy van Isten, aki világunknak oka és forrása. Szent Tamás olyan emberi gondolkodást képvisel, amely igenis képes logikus gondolati utakat bejárva addig a megállapításig eljutni, hogy van Isten. E középkori teológus szemléletében logikus, értelmes, intelligens cselekvés Isten létét feltételezni és azt észérvek mentén megpróbálni bizonyítani. Amikor Pál apostol Római levelének (Róm 1,20) egy sokat idézett mondatára gondolunk vissza, akkor e mondat éppen az értelmét használó embert támogatja abban a fáradozásában, hogy Isten létét értelme által bizonyítsa, értelme által érveljen mellette. Pál apostol szerint ugyanis *Istennek láthatatlan örök ereje és titokzatos isteni mivolta, ugyanakkor ezeket kiolvashatjuk a világ teremtett műveiből*. A gondolkodó, az értelmes, az értelmét használó ember az, aki a világot szemlélve és annak okát keresve jut el arra a következtetésre, hogy Isten létezik.

12 RAHNER, *A hit alapjai*, 52.

Értelmünk Istenre való nyitottságának egy utolsó vonására szeretném felhívni figyelmünket! Az újkortól fogva Európában azt tekintették az emberi gondolkodás ideális formájának, amely képes a dolgokat teljesen megismerni, megmagyarázni, megérteni és képes a dolgokat bebizonyítani. A vallást tulajdonképpen azért vethették el, azért vetették meg ateista álláspontokban, mert úgy vélték, a nem bizonyítható tudás, az értelemmel át nem világítható ismeretek csak haszontalanok vagy egyenesen károsak a gondolkodó, a racionális ember számára. Az ideális tudás az a tudás lett, amely analizál, alaposan és kimerítően megvizsgál, részleteire szétszed és felboncol, és bizonyítékokon keresztül igazol.

Ma már nagyon jól tudjuk, hogy ennek az ismeretmódnak milyen nagy hátrányai és veszélyei vannak. Tudniillik az ember nemcsak az, aki a dolgokat és részleteiket tudhatja, hanem az ember az, aki egyedüli módon a dolgok nagy összefüggésére is rá tud kérdezni. Az előbbi rahneri gondolatok szerint az ember az, aki a világra mint egészre, s önmagára mint önmagát látni, tárgyasítani képes lényre tud rákérdezni. Amikor kimondjuk, hogy Isten, arra utalunk, ami az Egészet jelenti, ami a teljes valóságot átfogja. Hiába is tudnánk a részleteket még apróbb részleteikben is elemezni, ha éppen analitikus gondolkodásunkba belefeledkezve e részleteknek az Egészben, a nagy Teljes Egészben betöltött szerepére nem tudunk már rákérdezni. Edmund Husserl azt állapítja meg már a 20. század első felében, hogy a tudományok válságban vannak, tudniillik eltűntek belőlük a legfőbb és legvégső kérdések. Elveszett belőlük az Egésznek a szemlélete, elveszett az átfogó szemléletmód. A tudományok ugyanis úgy fejlődnek radikálisan, hogy közben semmit nem tudnak már arra a kérdésre válaszolni – mondja ezt így Edmund Husserl – vajon *van-e emberi életünknek értelme*.¹³ Az emberi élet értelmének kérdését, úgy vélem, csak akkor lehet megválaszolni, ha az embert az Egészbe, a teljes valóság összefüggésébe állítjuk be. Az emberről, a tudományokban, pszichológiában, orvostudományban, szociológiában, örökléstanban kutatott emberről igazi tudásunk csak akkor adódhat, ha azok saját területük részleteit kutatva és kimerítve, a kutatott embert valahogyan mégiscsak az egészbe beágyazva keresik. Ha

13 „Életünk nehézségei közepette – mondják – ennek a tudománynak (‘ténytudomány’ a 19. század 2. felétől) nincs semmi mondanivalója számunkra. A tudomány elvileg éppen azon kérdések felvetését zárja ki, amelyek boldogtalan korunkban a legvégtetesebb változásoknak kiszolgáltatott emberek számára a legégetőbbek: mert egész emberi létezésünk értelmes vagy értelmetlen mivoltára vonatkoznak”. HUSSERL, EDMUND, *Az európai tudományok válsága* I., I. 2. §.

Isten az egész, akkor értjük, miért fogalmaz így Luis F. Ladaria: *Az emberre vonatkozó kérdés egybe esik az Istenre vonatkozó kérdéssel.*¹⁴

3. Az ember, aki érzelmein, tapasztalatain keresztül nyitott Istenre

Mi, emberek nem csak racionálisan cselekvő lényként tekintünk magunkra, mint aki mindig mindent intellektusán keresztül akar érteni, elgondolni és egyáltalán megélni. Fontosnak tartjuk érzelmeinket, amelyek színes palettát kínálva alkotják életünk fontos részét s töltik ki lényünket. Az érzelmeink tulajdonképpen a tapasztalt dolgokkal szembeni reakcióink. Az általunk észlelt valóságok ugyanis egészen különböző érzelmeket váltanak ki belőlünk, egészen különböző lelkiállapotokról beszélünk sokszor, amikor életünk fontos eseményeit éljük át és éljük meg. Az érzelmek fontosak az interszubjektív kapcsolatainkban, azokat nemcsak működtetik, hanem sokszor továbblendítik. Egyáltalán intenzív érzelmek által keletkeznek és intenzív érzelmektől övezetten élnek fontos kapcsolataink. Érzelmek, emócióink kapcsolataink fontos kötőanyagaként ismertek.

Teológusok, filozófusok, vallásos szerzők gyakran szenteltek nagy figyelmet a vallásos ember érzésvilágának, az istenhívő, illetve az Istent megtapasztaló ember lélekállapotának. Friedrich Schleiermacher, a német evangélikus szerző úgy véli, hogy az ember „érzéssel és átéléssel” válhat istenhívővé.¹⁵ Pascalt már említettük, s érdekes módon éppen a matematika zsenije az, akitől nagyon sokszor idézzük a következő mondatokat is: „A szívnek vannak érvei, miket nem ismer érvelő eszünk; ezt ezer dologból tudjuk. Állítom, hogy a szív természettől fogva szereti a mindenhatót is, önmagát is, aszerint, hogy melyik mellé áll; és tőle függ, melyikkel szemben keményíti meg önmagát. [...] Istent a szív érzi, nem az ész. Íme, ez a hit, a szívünkkel, nem pedig az értelmünkkel érezhető Isten”. Így hangza-

14 „The question of God cannot be separated from the question of humanity, because, in reality, the response to the first question determines – or at least conditions to a great extent – the response to the second”. LADARIA, LUIS F., *Christian Faith in God*, in BECKER, KARL JOSEF – MORALI ILARIA (Ed.), *Catholic Engagement with World Religions. A Comprehensive Study*, New York 2010, 153–178., 153.

15 Vö. SCHLEIERMACHER, FRIEDRICH, *A vallásról. Beszéd a vallást megvető művelt közönséghez*, Budapest 2000. Konceptióját összefoglalva állítja Ricken, hogy tulajdonképpen az érzelmek intenzitása határozza meg az egyedi ember vallásosságának mértékét. Vö. RICKEN, FRIEDO, *Religionsphilosophie* (Grundkurs Philosophie 17), Stuttgart 2003, 175.

nak a 277 és 278-as gondolattöredékek. Ha most érzelmekről, szívről beszélünk, természetesen nem azokra a kósza és kiszámíthatatlan affekciókra gondolunk, amelyeknek az a lényege, hogy teljesen spontán keletkeznek bennünk, és aztán esetleg nyom nélkül eltűnnek. Ezen említett szerzők – Pascal és Schleiermacher – inkább arra gondolnak, bizonyos érzelmek oly mélyen átjárhatnak és oly radikálisan belénk vésődhetnek, hogy azok aztán egész lényünket meghatározzák. Tehát nem ide-oda repkedő és bennünket szeszélyessé tevő érzelmekről van szó, hanem lényünket átjáró és lényünket átalakító érzésekről és átélésekről. A szív kifejezés a Bibliában az ember benső lényére utal, az ember benső, személyes, egyedi valóságát fedi le. A szív a bibliai és a pascali értelemben így válik azzá a szervünké, amely érzi Istent.

Ebből a kiindulópontból továbblépve szeretnék hivatkozni Rudolf Otto vallásfilozófusra, aki úgy véli, az embernek van egy különleges érzéke, vannak különleges lélekállapotai, amelyek kifejezetten a szentnek, a *numinózusnak* a megtapasztalásában lépnek fel.¹⁶ Ha a szentet tapasztaljuk meg, akkor Istent, illetve Istenből tapasztalunk meg valamit, ami egyértelműen emocionálisan is megragad bennünket. A szent e tapasztalata magában hordhatja az embernek saját teremtményi mivoltára való ráeszmélését. Ez azt jelenti, hogy amikor a szentet megtapasztalja, átérzi vagy átéli az ember, eljut arra a felismerésre, hogy léte olyasvalamitől függ, ami felülemelkedik minden más teremtményen. A szent megtapasztalása magában hordhatja a félelmet is, amely leginkább azon istenfélelemmel esik egybe, amely tudatában van Isten szentségének, s az ezzel szemben álló emberi méltatlanságnak. Amikor Mózes a *Kivonulás könyve* szerint meg akarja közelről nézni, mitől lehetséges az, hogy a látott csipkebokor ég, lángol, de nem ég el, közeledtében Isten rászól: „Mózes! Ne közelíts! Vedd le sarudat a lábadról, mert a hely, ahol állasz, szent föld... Ekkor Mózes eltakarta arcát – olvassuk a továbbiakban –, mert félt Istenre tekinteni” (Kiv 3,4–6). A profánból, a hétköznapi világból a szent terébe belépve megijed az ember, megijed az isteni valóságtól, s ezt nevezzük *tremendumnak*, félelemnek, istenfélelemnek. A félelem mellett azonban ott van az a legyőzhetetlen vonzerő, amely az embert úgy vonzza Isten felé, mint létének beteljesedése és beteljesítője. Isten az a vonzerő számunkra, akitől maximális boldogságunkat várjuk

¹⁶ A szent Rudolf Otto szerint a *numinózus*, amely a *tremendumon* túl a *fascinans* és a *majestas* jegyeit is magában hordja. A *numinózus* az egészen más, abban nincs semmi világi, semmi emberi. Vö. R. OTTO, *A szent*, Budapest 1997.

el, és azt meg is kapjuk, ezért lesz számunkra ellenállhatatlan vonzerejű. Ez a vonzerő a latin *fascinans* kifejezés, amely érdekes módon gyakran együttesen áll fenn a *tremendum*, azaz az istenfélelem érzelmével. A szent megtapasztalásakor tehát egyszerre félünk és ugyanakkor ellenállhatatlanul érezzük vonzottnak magunkat. Félünk, mert Isten hatalmas, végtelenül felülmúl bennünket; s egyidejűleg legyőzhetetlenül, ellenállhatatlanul vonzódunk hozzá, hiszen betölti és beteljesíti lényünket. A szentnek a tapasztalata negyedikként végül mint az Egészen Másnak a tapasztalata írható le. Ez az Egészen Más a magyarázata annak, hogy szentek misztikus tapasztalataik elbeszélésekor arra panaszkodnak, az emberi szavak képtelenek visszaadni pontosan a történeteket, a tapasztaltakat. Az Egészen Más kifejezés arra utal, hogy nem e világi dolgot, nem e világ egy valóságát tapasztalja az ember, amikor Istent tapasztalja. Az Istent kereső és az Istenre rátaláló szív, amely emberi lényünk teljességére utal, megérintettje, megtapasztalója lehet a félelemnek, a vonzerőnek, az Egészen Másnak. Szívünk tapasztalatában juthatunk arra a belátásra, hogy létünk, teremtettség, véges létünk attól függ, aki mindennek felett áll.

Megtérők, Istent keresők nagyon gyakran misztikus élményeken keresztül találhatnak rá Istenre. A misztikus élmény pontos definíciója nehéz, de mindenképpen egy megrázó, megrendítő, az ember lényét teljesen átható élménynek tekintjük, amelyben a természetfeletti érintését Istennel való személyes találkozásnak éljük meg az erről beszámoló emberek. Egy ilyen misztikus élmény hatóereje általában egész életre kitart, általában meggyőzőbb, mint bármilyen Isten létét racionálisan alátámasztó érv. Ilyen élmények, ilyen misztikus tapasztalatok gyakran forgatták fel korábban hitetlen vagy kifejezetten eltökélt ateisták életét. Ennek egyik megrendítő példája André Frossard (1915–1995) publicista története, aki tökéletesen ateista környezetben nőtt fel, ahol fel sem vetődött Isten létezésének a kérdése. A metafizikai kérdések felvetését Frossard egyenesen időpocsékolásnak tartotta fiatal korában, semmiféle érdeklődést nem mutatott a vallásos dolgok iránt. Húszévesen, egészen váratlanul találkozott egy misztikus élménnyel keresztül a személyes, jelenlévő szeretettel, Istennel. Egész hátralévő életét e misztikus találkozás határozta meg, s Istennel való találkozása után könyvei, cikkei által válhatott a francia lelkiismeret egyik éber őrévé. Írói munkásságával a francia vallási irodalom fontos képviselőjévé lett, Szent II. János Pál pápának szellemi barátja. Idézzük fel Frossard Istennel való találkozásának élményét. Egy júliusi napon, nyugodt lelkiállapotban várakozott egyik ba-

rátjára, aki egy kis kápolnába tért be imádságra. A hosszabb várakozást megunt, s elindult a kis kápolnához vezető vaskapu irányába, majd kinyitotta azt, s belépett a helyiségbe, ahol az Engesztelő Örökimádás nővérei imádkoztak a szent ostyát tartó monstrancia előtt, s énekelték a *Gloria Patri et Filio* formulát. Így emlékszik vissza a publicista az ott történetekre:

„Tekintetem a homályból a fény felé siklik. [...] S ekkor szabadul el hirtelen a csodák áradata. Egy szempillantás alatt lerombolja abszurd lényemet, és világra hozza azt a csodálkozó gyermeket, aki sohasem voltam. Mindenekelőtt ezek a szavak hangzottak felém: lelki élet. Nem kiejtett szavak voltak, nem is én formáltam meg őket, hanem úgy hallottam, mintha olyan valaki suttogta volna mellettem, aki látja, amit én még nem látok. [...] A világegyetemben van egy másik rend, és annak csúcán, a ragyogó ködfátyolon túl: Isten nyilvánvalósága, annak a jelenléte és személyé lett evidenciája, akit egy perccel ezelőtt még tagadtam, s akit a keresztények Mi Atyánk-nak neveznek. Megtapasztalom, hogy szelíd, semmihez sem hasonlíthatóan szelíd. Szelídsége nem az a passzív szelídség, amit az ember olykor e névvel jelez, hanem cselekvő, megindító, minden erőszakon túllépő gyöngéd szelídség, ami képes arra, hogy a legkeményebb követ is szétrobbantsa, sőt, a kőnél is keményebbet: az emberi szívet”.¹⁷

André Frossard július 8-a után kíváncsi barátainak csak annyit mondott, 1) hogy katolikus lett, 2) Isten biztosan létezik, hiszen találkozott vele, 3) az Egyházban új családot kapott. Ezt követően egész munkássága, cikkei, könyvei a kereszténységet mutatták be, s azt mint az emberi élet beteljesülését írták körül. 4) Végül így összegez a történetekkel kapcsolatosan Frossard: „Számomra csak Isten létezik, minden más csak hipotézis”.¹⁸

Hasonló, pillanatok alatt lezajló, de egész életet meghatározó misztikus élményekről sokan számolnak be. Paul Claudel (1868–1955) francia író és költő, korábban hitetlen ember a Notre Dame-ban a hívők *Magnificat*-énekklése idején érezte azt, hogy „megérintette valami”, s „onnantól fogva hitt”. Egyik pillanatról a másikra lett elkötelezett hívő átélt tapasztalata következtében. Johannes Jørgensen (1866–1956) dán író, aki a svájci Luzern egyik templomába véletlenszerűen tért be, s amikor a pap az Ol-táriszentséggel áldást adott, a következőt tapasztalta: abban a pillanatban

17 Vö. ANDRÉ FROSSARD, *Dieu en questions*, Stock/Laurendce Pernoud, 1990, 101–103., idézi a magyarkurir.hu – lásd <https://www.magyarkurir.hu/hirek/andre-frossard-isten-letezik-talalkoztam-vele>)

18 Uo., 23–29.

„ellenállhatatlan hatalom kényszerített engem arra, hogy letérdeljek, s attól az estétől fogva „Krisztus tüze égett már bennem”. Simone Weil, fiatal korában agnosztikus gondolkodó több misztikus élményét is emlegeti írásaiban, amelyek egyike Assisiben történt: Szent Ferenc nyomdokain járva kezdett el imádkozni, amit egyébként előtte egyetlen egyszer sem próbált. Ott viszont Assisiben – így fogalmaz – „valami nálam erősebb erő arra kényszerített, hogy először az életemben térdre boruljak”. A térdre borulás mozzanatával találkozhatunk még például Francois Mauriac megtérésének elbeszélésében is, ahol ezt olvassuk: „Hirtelen térdre zuhantam, mintegy ismeretlen erőtől kényszerítve, és valamiféle heves boldogság kerített hatalmába. Sírtam, anélkül, hogy letöröltem volna könnyeimet”. Mauriac úgy véli, Isten kegyelmet ad ilyen esetekben az embernek, s az ilyen emberek olyanok, mint Nikodémus, amikor Jézussal beszélhetett az éjszaka leple alatt: egyetlen találkozás meghatározza egész életüket.¹⁹

Ezen személyek elbeszélte történeteik szerint Isten megragadhatja az embert olyan élményeken, tapasztalatokon keresztül, amelyek Isten létét, szentségét,²⁰ az ember teremtményi mivoltának tudatát ébreszthetik fel. Hirtelen jutnak a belátásra, hogy Isten létezik, s olyan mélyen járja át őket e tapasztalat, hogy életük végéig elkötelezik magukat Istennek, s az Ő ügyének. Holger Zaborowski kortárs német filozófus szerint a vallásilag közömbös emberek is szerezhetnek tapasztalatot a szentről. A szent így megmutatkozhat korunk „szekularizált és varázstalanított világában is”.²¹ Ezeket a szent tapasztalatokat a katolikus hagyomány úgy értelmezi, hogy Isten különleges kegyelmén keresztül válik valaki istenhívővé. Isten felébredtheti a hitet úgy, hogy az ember értelmébe észokokat ad, vagy pedig úgy, hogy az ember szívében kegyelmével ülteti el a vallást. Az előbbi említett személyek megtérésüket a kegyelem pillanataival magyarázzák. A szívük került a szent fogságába, a szívükön keresztül ejtette őket Isten fogságba.

19 E megtérőről lásd a következő mű meghatározott fejezeteit, amelyekből az idézetek is származnak: SZABÓ FERENC, *Istenkeresők és megtérők. A XX. század konvertitái*, Budapest 2014. Simone Weil esetében lásd VINCZE KRISZTIÁN, „Simone Weil az emberi lélek figyelméről és az imádságról”, in VINCZE KRISZTIÁN (szerk.) *Ars longa vita brevis: A hetvenéves Rokay Zoltán köszöntése*, Budapest 2017, 298–313.

20 A szent Istennek kizárólagos tulajdonsága, s a bibliai *kabod* kifejezés tulajdonképpen nem engedi meg hogy pontos, kimerítő fogalmat adjunk róla.

21 ZABOROWSKI, HOLGER, „Die Heiligkeit der Person und der heilige Gott. Anmerkungen zu einer Hermeneutik des Heiligen”, in LANGTHALER, R. – HOFER, M. (Hrsg.), *Das Heilige. Eine grundlegende Kategorie der Religionsphilosophie*, (Wiener Jahrbuch für Philosophie XLIX), Wien – Hamburg, 2017, 58–72., 59.

Az eddigiek tükrében – úgy vélem – megfogalmazható, hogy az ilyen tapasztalatokban valahogyan véges létünknek a végtelennel való egybeszövődöttségét értjük meg. Ezek a tapasztalatok éppen ezen tulajdonságuk miatt az emberi élet megváltoztatását, az élet orientációjának megváltoztatását is megkövetelik, mégpedig az emberi szívből kiindulva. Az ember nemcsak értelem, hanem szív is. A szív nem pusztán érzelmeink helye és forrása, a szív kifejezéssel sokkal inkább lényünk legbensejére, Énünk középpontjára utalunk. Szívvel élni azt jelenti, hogy átjárhat, áthathat bennünket olyan élmény és olyan tapasztalat, amelyben megragadottá, elragadtatottá válunk. Isten nagyságában, szelíd, de egyidejűleg ellenállhatatlan szeretetének hatalmában képes bennünket magához kötni, s képes bennünket – éppen szívünk szervén keresztül – örökre foglyul ejteni.

4. Az ember, aki hitével életformát választ

Az ember nyitott Istenre, a természetfelettire, s e nyitottsága adódik értelmén, tapasztalatain és szívéen keresztül. Ha nyitottsága találkozik Istennel, akkor cselekedeteinek jellege, mindennapi életének motiváltsága, egész cselekvő habitusa képes átalakulni. Ezen átalakulásokban tükröződik az Istennel való személyes kapcsolata. A hit, az istenhit tehát nemcsak egyfajta intellektuális magatartás, nem csak annak az elméleti ismerete, hogy van Isten. Az istenhit sokkal inkább átfogja és bevonja az emberi érzelmeket, az emberi akaratot is, s magát az embert cselekvő mivoltában határozza meg. A hit tehát minden esetben gyakorlati következménnyel jár együtt. A *Jakab levél* egy ponton (Jak 2,26) úgy fogalmaz, hogy a tettek nélküli hit halott. Hitvalló Maximosz a keleti kereszténység VII. században élt híres teológusa, akinek gyakori gondolata, hogy egész spiritualitásunk, erényeink, erkölcsös életvitelünk azt az egy célt szolgálják, hogy ahhoz az ideálhoz emelkedjünk fel, önmagunk azon ideáljához, amely Istenben nyugszik.²² A krisztusi megváltás eredménye, hogy helyreállításhoz kerülhetünk, meggyógyulhatunk, felemelkedhetünk ahhoz az Énünkhöz, amely Isten elképzelésének felel meg. A helyesen megélt élet önmagunk helyes alakítását, önmagunk helyes megformálását jelenti. Ez pedig pra-

²² „Krisztus helyreállított, meggyógyított engem, magamhoz igazított csodás módon, s Istenhez, akitől létet kaptam, s akihez rendelve vagyok”. TOLLEFSEN, T., „Christocentric Cosmology”, in BRONWEN ALLEN – NEIL PAULINE (Ed.), *The Oxford Handbook of Maximus the Confessor*, Oxford 2015, 307–321.

xist, gyakorlatot, mindennapi gyakorlatot, elvégzendő feladatokat követel meg! Ez a napról napra zajló fáradozás magába foglalja minden erényes tettünket, szeretetben való fáradozásunkat, küzdelmeinket, bűneinkkel szembeni bukásainkat és újbóli nekifutásainkat. A gyakorolt, a praxisra váltott hitünkhöz tartozik, hogy kiállunk és szükség esetén harcolunk az igazságért, hogy értékek miatt bonyolódunk konfliktusba másokkal és olykor már rögtön önmagunkkal is. Istenben hinni vagy nem hinni, e két lehetőség közül választani nem azt jelenti, hogy két eltérő hipotézis mellett foglalhatunk állást. Isten létének kérdése ugyanis nem maradhat meg a pusztán hipotetikus, absztrakt kérdéseknek a szintjén, hanem kifejezetten gyakorlati jellege adódik. Gyakorlati, hiszen egészen másképpen él az, aki hisz, s egészen másképp él az, aki nem hisz. A hiteles istenhitünk mércéje a tetteink jellege. Aki valóban hisz, cselekedetein keresztül éli meg, s cselekedetein keresztül mutatja meg másoknak a hitét.

XVI. Benedek pápa egy fiatalkori írásában kijelenti, hogy a hit a helyes élet művészete.²³ Az istenhívő ember ugyanis kilép önmagából, találkozik Istennel, találkozik az egészen Mással, aki őt megszólítja és szeretetre hívja meg. Ennek a meghívásnak az elfogadásában az lesz a legfőbb célunk, hogy olyanná alakítsuk magunkat, amilyennek Isten elképzel bennünket, s ami Krisztushoz tesz bennünket hasonlóvá. Innentől fogva sikerülhet az, hogy Isten eszközeként működünk a világban. A hit tette önmagunk átalakítása abból a célból is, hogy Isten általunk mint eszközök által is alakíthassa a világot.

5. Az ember, aki az élet értelmét keresi

A keresztény hit üdvösséget kínál. Amikor az üdvösség kifejezést használjuk, akkor tulajdonképpen életünk beteljesedésének vágya kerül kimondásra. A Bibliában az üdvösség a túlvilági boldogságot, a mennyországba jutottak állapotát fejezi ki. A bibliai gondolatok továbbá az üdvösséghez kapcsolódóan emlegetik a megszabadulás élményét, a meggyógyulást és megmenekülést, az ellenséges hatalomból való kiszabadulást.

Az üdvösség nem valamiféle elvont, megfoghatatlan valóságra utaló fogalom. Tévednénk, ha úgy gondolnánk, tartalmat csak annak közvetít ez a fogalom, aki otthonosan mozog a biblikus szöveggörnyezetben és vallá-

²³ RATZINGER, *Krisztusra tekintve*, 9.

sos gondolkodásmódban. Az üdvösség fogalma az ember beteljesült létállapotára utal. Minden ember magában hord egy bizonyos feszültséget azzal kapcsolatosan, hogyan látja önmaga valós, tényszerű létét, s közben mire vágyik, és hogyan képzei el létét egésznek, teljesnek és épnek. Tulajdonképpen azért cselekszünk napról napra, hogy tényszerű létállapotunkból közeledjünk elképzelt, ideális, törekvéseinkben célként rejlő beteljesült létünkhöz. Ha csak picivel is elégedettebbek, boldogabbak vagyunk egy-egy nap lezártaival, akkor az sikeres napnak könyvelhető el. Tulajdonképpen az abból adódó állandó feszültség mozgat bennünket, hogy eltérés van az aktuális és az általunk vágyott létünk között. Ami alapvetően a legtöbb gondot okozza számunkra ebben az összefüggésben, az nem más, mint a halál, a szenvedés és a bűn ténye világunkban. E jelenségek akadályoznak abban a leginkább, hogy vágyott létállapotunkra eljussunk. Létünk addig nem tud beteljesedni, ép, egész létté válni, amíg e jelenségek veszélyeztetnek bennünket. A halál, a szenvedés és a bűn által keltett félelmek egyenesen a létezés értelmetlenségének veszélyével fenyegetik a szorongó embert. Köztünk, emberek között gyakran óriási különbségek, egyenlőtlenségek állnak fenn, de a szenvedés lehetőségének való kitettségünkben, a halálnak való kiszolgáltatottságunkban, a bűnnel szembeni esendőségünkben és a mások bűnének elszenvedő anyaiává válásban teljesen egyenlők vagyunk. Ez a három veszély univerzális veszély, ezek alól egy ember sem vonhatja ki magát. Ha az életünkben jelen lévő szenvedés, halál és bűn terebélyesednek el, akkor az élet egészét, a lét egészét tűnhetnek értelmetlenné tenni. Ezekkel a jelenségekkel, e jelenségek túlerejével szembesülve a világ értelmes berendezettsége, a világ egészének pozitív értékeltsége válhat számunkra kérdésessé. *Van-e értelme az életnek?*, *Mi értelme az életnek?* – tesszük fel a kérdést, amikor túl nagy a feszültség a vágyott és a bennünket éppen jellemző létállapotunk között.

Istenhitünk sokszor – úgy gondolom – az emberi élet olyan válaszájaként szület meg vagy szület meg újjá, amelyben két szélsőséges lehetőség, vagy a kétségbeesés, vagy az Istennel szembeni hit és bizalom lehetősége adódik. Talán szélsőséges gondolkodásmódnak tűnhet ez, azonban tagadhatatlan az olyan helyzetek fennállása s az olyan emberi életek tényszerűsége, amikor az ember léte értelmének kérdésével szemben csak e szélsőségeket élheti meg. A hitetlenség és kétségbeesés állíthatja azt, hogy a természet olyan értelmetlen vágyakozást helyezett az emberi lénybe, a boldogság, és beteljesedés utáni olyan vágyat, amit tulajdonképpen semmi és senki be nem válthat. Ha azonban létezik az a valóság, amit a keresztények az Isten

szón, és a Tőle felajánlott üdvösségen értenek, akkor megvan a jogosultsága annak a reménynek, amely szerint az élet nem végződik be a halállal, az értelmetlen események nem számítanak végérvényesnek, a bűnök okozta sebek pedig gyógyíthatók.

Amikor a kétségbeesés gravitációs ereje erősen ragad meg bennünket, akkor félelmeink hitünket kezdik el fenyegetni, azt a hitet, amit magunkban hordunk önmagunkkal, a világgal és Istennel szemben. *Márk evangéliumának* 9. fejezete bemutatja azt a kétségbeesett édesapát, akinek a beteg fián senki sem tud segíteni. Jézus kéri őt, hogy a megtapasztalt nehézség, a tehetetlenség ellenére legyen hite. Erre azt mondja az apa: „Hiszek! Segíts a hitetlenségemen!” Ez az apa hezitál, ingadozik a kétségbeesés és a hit között. Életünkben sokszor hasonlíthatunk ehhez az édesapához, sokszor ingadozhatunk mi is a két szélsőséges lehetőség között.

A Bibliában 365-ször szerepel a „Ne félj!” felszólítás. Mintha az év minden napjára kiosztott terápia lenne ez a kétségbeesésre hajlamos ember számára. Szenteknek, Isten embereinek gyakori tapasztalata, hogy a legnehezebb helyzetekben, kétségbeesésük idején lép hozzájuk közel Isten, s feloldja félelmüket. Isten éppúgy, mint a kétségbeesett apához, odalép s beavatkozik. Ha a bibliai csodákat olvassuk, azokat a történeteket, amelyekben Jézus beavatkozik csodás módon eseményekbe, folyamatokba, akkor e történeteknek az örömhíre abban áll, hogy a legkétségbeejtőbb helyzetekben is az istenhívő ember a pozitív kimenetel lehetőségével számolhat. Mikor már éppen a kétségbeesés nyelné el az embert, Isten megszabadító erejét tapasztalja meg. Simone Weil használ egy megragadó képet a *Jegyzeteiben*: van egy gyerek, aki azt a hangyát nézegeti, amely egy csúszós, sima, függőleges felszínen igyekszik felmászni. A sima, szinte tükörfelületű anyagon azonban folyton visszacsúszik. Akárhányszor is indul felfelé, mindig visszacsúszik. A gyerek 10 percig jót derül a jelenségen, majd fog egy szalmaszálat, megengedi a hangyának, hogy arra felkapaszkodjék, s áttemeli a szalmaszállal oda, ahová a hangya önmaga erejéből akar eljutni. Weil e képet akkor fogalmazza meg, miután kijelenti, Isten megmentheti az embert. Sőt egyenesen úgy fogalmaz, „Isten azt menti meg, aki akarja, hogy Általa megmentésre kerüljön”.²⁴

Embernek lenni azt jelenti, hogy életünk értelmének a garanciáját – akárhogyan is szeretnénk – nem tudjuk átfogóan biztosítani. Embernek

24 WEIL, SIMONE, *Cahiers*, IV., (Aufzeichnungen, Bd. 1–4), München – Wien 1998, 75.

lenni azt jelenti, hogy határhelyzeteket nem tudunk úgy feloldani, megszüntetni, mintha mindenhatók lennénk. Hiszen mi nem az életek abszolút alkotói és elrendezői vagyunk, hanem az életnek a megélői. Ugyanakkor azok az emberek, akik hitüket megélik, akik Istent megtalálták értelmükben és szívükben, azok gyakran megtapasztalták, hogy Isten a kilátástalan helyzetekben, Isten a kétségbeejtő helyzetekben is képes életünk értelméért kezkeskedni. Isten gyakran felemel, Isten gyakran átemel bennünket. Ilyen fel- és átemelések okán hordjuk magunkban azt az isteni erényt is, amelyet reménynek nevezünk.

Összefoglalás

A fentebbi öt gondolategységen keresztül próbáltuk meg megfogalmazni, mit jelent az emberi istenérzék, mi indít bennünket arra, hogy Istenben higgyünk, milyen indítékok mentén azonosítjuk magunkat istenhitre képes lényekként. Az első pontban arról szóltunk, emberi létünknek mindennapjait az jellemzi, hogy ún. hétköznapi, illetve általános hiteket hordunk magunkban. A hitet nem szabad és nem lehet szembeállítani a gondolkodással és racionalitással. A hit mint ráhagyatkozás, valamint a gondolkodás két olyan cselekvési elv, melyeknek egyaránt megvan az életünkben betöltött fontos szerepe. Mindkettő szorosan tartozik hozzánk, s mindkettő természetünknek megfelelő. A második pontban azt láttuk, Istent az értelmünk ragadhatja meg. Gondolkodásunk csúcса, másképpen fogalmazva gondolkodásunk legszélső határa, hogy szóvá tehetjük a végtelent, az abszolútumot, azt, akit Istennek nevezünk. Ilyenkor általában a világ egészét ragadjuk meg, s Isten szavunkkal egyúttal azt a kérdést is feltesszük, milyen szerepünk van nekünk a világegészben, mi az értelme a létünknek. A harmadik pontban a szívről, arról a szívet hordó emberről gondolkodtunk, aki képes a tőle nagyobbak foglyául esni, képes az őt felülmúló Istennek megszólítottja és elkötelezettje lenni. Az értelmével és szívével Istent megtaláló embert úgy emlegettük a negyedik gondolategységben, mint aki a Végtelen elgondolásában és szíve elragadottságában az istenhitet életformájává tette. Legvégül azt láttuk, életünkhöz olyan bizonyság és reményre van szükségünk, amelyet csak az istenhit képes táplálni.

IVANCSÓ István

A szentek testi, lelki, szellemi hősies és példamutató küzdelme a görögkatolikus egyház liturgikus szövegei alapján

TARTALOM: 1. Bevezetés: a fogalmak tisztázása; 2. Testi küzdelem; 1/ Harc a külső támadás ellen; 2/ Belső harc: önlegyőzés; 3. Lelki küzdelem; 4. Szellemi harc; 5. Hősiesség és példamutatás; 6. Kitekintés; 7. Összegzés.

István Ivancsó: The Heroic and Exemplary Battles of the Saints Fought with Body, Soul and the Intellect as Represented in the Liturgical Texts of the Greek Catholic Church

The hymn book in general use in the Hungarian Greek Catholic Church contains a liturgical calendar in its appendix. Therein the veneration of a saint is prescribed for each day, with even multiple saints indicated for a single day in a number of cases. As the hymn book is a compilation – by virtue of its character – it may provide more detailed (though incomplete) liturgical texts for the Vespers, Matins and the Divine Liturgy only for the days of the feasts and major saints. For the veneration of the saint(s) of the day, the book supplies a selection under the title ‘Énekek a közös Ménéából a szentek tisztelésére’ [Chants from the General Menaion for the veneration of the saints]. By drawing on this source – aiming for completeness – the present paper attempts to provide a description and overview of the heroic and exemplary battles of various saints fought with body, soul and the intellect. The texts cited reveal that it was not only martyrs who had to fight to keep their faith but saints of all ‘other categories’ as well. In addition, they needed to combat not only the enemy without but also themselves: Selfovercoming enabled them to remain victorious in the face of external attacks and attackers. This inner spiritual and intellectual fight is often presented by the respective liturgical texts in an almost dualistic form: To ensure victory, the body was to be subjected to the spirit in all. With some caution, however, even these liturgical texts may be interpreted properly. In conclusion, it is worth quoting Saint Paul, who shows a good example to the saints and to us as well: ‘I have fought the good fight, I have finished the race, I have kept the faith. Henceforth there is laid up for me the crown of righteousness, which the Lord, the righteous judge, will award to me on that day, and not only to me but also to all who have loved his appearing’ (2Tim 4,7-8).

I. Bevezetés: a fogalmak tisztázása

Az emberek jelentős része abba a hibába esik, hogy nagyon távolinak tartja magától a szenteket. Még az is megtörténik, hogy egy távoli, másik világban képzei el őket. Nem vesz tudomást arról, vagy nincs tudomása arról, hogy a szentek – divatos megfogalmazással mondva: más dimenzióban, de – itt vannak velünk.¹ Így érvényes rájuk a meghatározás, amely arról szól, hogy kik a szentek: „tág értelemben az összes hívő, akik a keresztség által részesülnek Isten életében és szentségében (vö. Róm 15,16; 2Tesz 2,13). Szoros értelemben azok, akiket az Egyház hivatalosan szentté avatott és a liturgiában, ünnepnapjukon megemlékezik róluk... A szentek Isten kiválasztása és kegyelme révén a szentség ajándékát elfogadták és hősiek fokon valósították meg. Ők a keresztyén élet példaképei, akiket tisztelni kell és segítségül hívni lehet”.² A szentek tehát példaképek, ám nem távoli, hanem nagyon is közeli példaképeink, akikkel szoros kapcsolatban lehetünk. S miközben őket követjük, magunk is többé válunk. A szentség állapota ugyanis „sokféleképpen mutatkozik meg azokban, akik mások szolgálata közben saját állapotukban a szeretet tökéletességére törekszenek”.³ Ez pedig nemcsak az egyénre, hanem az egész közösségre is érvényes.⁴ Ezt a gondolatot erősíti a zsinati dokumentum, mikor azt mondja, hogy a szenteket „nemcsak a jó példájuk miatt tiszteljük, hanem még inkább azért, hogy megerősödjék az egész Egyház egysége a Lélekben a testvéri szeretet gyakorlása által”.⁵

Az isteni kinyilatkoztatás alapján mindenki szent életre, szentségre, szent életállapatra hivatott. A Szentírás egyértelmű és egyetemes tanítást ad erről mind az Ó-, mind az Újszövetségben. Már Mózes által ezt üzeni az Úr a népének: „Szentek legyetek, mert én, az Úr, a ti Istenetek, szent vagyok” (Kiv 11,44). Ezt ismétli Szent Péter apostol a keresztyényeknek: „Írva van: »Szentek legyetek, mert én szent vagyok«” (1Pt 1,16). Szent Máté evangélista pedig hasonlóképpen, bár más szót használva örökíti meg számunkra Jézus Krisztus tanítását: „Ti tehát legyetek tökéletesek, mint ahogy a ti mennyei Atyátok

1 Ezen igyekezett és tudott segíteni az elnyomatás éveiben külföldön megjelenni kényszerült, frappáns címet viselő könyv: MAROSI LÁSZLÓ (szerk.), *Testvéreink a szentek*, Eisenstadt 1977. Sikerére való tekintettel – mivel hiánypótló mű volt abban az időben – újra kiadták 1980-ban.

2 RUZSICZKY ÉVA, „szentek”, in DIÓS ISTVÁN (szerk.), *Magyar Katolikus Lexikon*, Budapest 2007, XII. köt., 937.

3 DV 39.

4 Itt gondolni lehet a különböző egyházi és világi karitatív szervezetekre, a karitás különböző szinteken működő közösségeire, a lovagrendekre, illetve a Vitézi Rendre is.

5 DV 50.

tökéletes” (Mt 5,48). – Mindezek ismét azt igazolják, hogy a szentek, a szent életállapot nem lehet tőlünk távoli.

A szentek közelségét mindennap átélhetjük a liturgikus közösségben. Ugyanis az egyházi naptárban nincs olyan nap, amelyre ne lenne előírva legalább egy szentről való megemlékezés. A görögkatolikus egyház naptára pedig „zsúfolt” a szentektől; alig található benne olyan nap, amelyen ne szerepelne egyszerre több szentnek is a tisztelete.⁶ Mindenesetre nemcsak a nagy ünnepeken emlékezünk meg a szentekről, hanem minden hétköznapi nap is. A katekizmus a következőket írja velük kapcsolatban a liturgikus év feladatáról szóló részben: „A liturgikus évben az Egyház... megemlékezik a szentekről is, akik Krisztusért éltek, vele szenvedtek és vele együtt dicsőültek meg”.⁷ Ezt fejt ki bővebben a II. Vatikáni Zsinat liturgikus konstitúciója: „Az év körforgásába beillesztette az Egyház a vértanúk és más szentek emléknapjait, mert ők Isten sokféle kegyelmével eljutottak a tökéletességre, már elnyerték az örök üdvösséget és így az égben Istennek tökéletes dicséretet zengenek, érettünk pedig közbenjárnak. Az Egyház a szentek égi születésnapján a Krisztussal együtt szenvedő és vele együtt megdicsőült szentekben a húsvéti misztériumot hirdeti, és a hívők szeme elé állítja a mindenkit Krisztus által az Atyához vonzó példájukat, s az ő érdemeikre hivatkozva esdi ki Isten áldását”.⁸ Mindezek alapján könnyű megfogalmazni a szentek tiszteletének hármas megokolását. Egyrészt azért tiszteljük őket, mert ők már Jézus Krisztus húsvéti misztériumának teljes részesei; vagyis a megdicsőült állapotban vannak az üdvösségben, ahová mi még csak törekszünk eljutni. Másrészt azért, mert példát mutatnak nekünk Jézus Krisztus iránti elkötelezett életünkkel; s azzal, hogy megmutatják: érdemes a földi élet küzdelmeit testi-lelki-szellemi szinten vállalni – ami a jelen írás címében is szerepel –, mert a vége a célbajutás. Harmadrészt azért irányul a szentek felé a tiszteletünk, mert ők közbenjáróink: segítenek abban, hogy mi is eljuthassunk oda, ahol már ők vannak, a megdicsőült állapotba, az üdvösségbe. Ők Krisztussal együtt éltek, vele együtt haltak meg, és így vele együtt támadnak fel az utolsó napon. Íme, ez a mi életutunk is, amely nemcsak mutat az üdvösség felé, ha-

6 Ehhez lásd GÖRÖGKATOLIKUS METROPÓLIA (kiad.), *Görögkatolikus szertartási útmutató a szent szolgálatok végzéséhez a 2021/2022. egyházi évre a görögkatolikus metropólia eparchiái részére*, Debrecen 2021, 7–21.

7 *A Katolikus Egyház Katekizmusának Kompendiuma* 242., Budapest 2006, 92. – *A Katolikus Egyház Katekizmusának* 1168–1173. és 1194–1195. pontjait foglalja össze.

8 SC 104.

nem ténylegesen oda is vezet!⁹

A görögkatolikus egyház az általánosan elterjedt és tényleges használatban lévő énekeskönyve alapján tizennégy kategóriába csoportosítja a liturgikus naptárban lévő, illetve szertartásainkban tisztelt szenteket.¹⁰ Ezek a következők: 1. próféta, 2. egy apostol, 3. több apostol, 4. főpap, 5. több főpap, 6. hitvalló főpap, 7. szentéletű atya, 8. remete, 9. csodatevő ingyenes orvosok, 10. vértanú, 11. több vértanú, 12. felszentelt vértanú, 13. szentasszony, szűz, 14. vértanúnő. – A továbbiakban az ő tiszteletükre írt és szertartásokban használt szövegeiket elemezzük az énekeskönyvből, hogy bemutassuk testi, lelki, szellemi hősie és példamutató küzdelmüket.

2. Testi küzdelem

A „küzdelem” fogalma elsődlegesen és közvetlenül a testi küzdelmet jelenti a közgondolkodásban. Ez helyesnek fogadható el, hiszen az élet sok területén mutatja a tapasztalat.¹¹ Mindazonáltal az is igaz, hogy az Egyház

9 Ezt próbáltuk meg felvázolni és bemutatni néhány szent életpéldáján keresztül. Lásd „Antiochiai Szent Ignác a liturgikus szövegeinkben”, in *Athanasiana* 17 (2003) 19–37.; „Ignazio di Antiochia nei testi liturgici bizantini”, in *ibid.*, 193–194. – „Nagy Szent Atanáz a bizánci egyház liturgikus szövegeiben”, in BAÁN ISTVÁN (szerk.), *A szent atyák nyomdokait követve. In memoriam Vanyó László*, Budapest 2003, 143–153. – „Aranyszájú Szent János, a boldog férfiú, a bizánci egyház liturgikus tiszteletében”, in *Athanasiana* 19 (2004) 23–38.; „San Giovanni Crisostomo il «beatus vir» nel culto liturgico della Chiesa bizantina”, in *ibid.*, 216–217. – „San Giovanni Crisostomo il «beatus vir» nel culto liturgico della Chiesa bizantina”, in *Folia Athanasiana* 7 (2005) 156–157. – „Az aprószentek a bizánci egyház liturgikus szövegeiben”, in *Magyar Egyházzene* 4 (2004/2005) 377–385. – „Fülöp apostol a bizánci egyház liturgikus szövegeiben”, in *Athanasiana* 28 (2008) 13–26.; „Apostolo Filippo nei testi liturgici della Chiesa bizantina”, in *ibid.*, 169–170. – „Szent Pál jelzői liturgikus szövegeinkben”, in *Görög Katolikus Szemle Kalendáriuma*, Nyíregyháza 2008, 43–46. – „Szent Pál alakja a bizánci egyház liturgikus szövegeiben”, in IVANCSÓ ISTVÁN (szerk.), *Liturgikus örökségünk IX. A Szent Pál évben a Nemzetetek Apostolának görög katolikus egyházunkban való tiszteletéről 2009. május 7-én rendezett szimpózium anyaga*, (Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék 21.), Nyíregyháza 2009, 5–11. – „Nagy Szent Bazil alakja a bizánci egyház liturgikus szövegeiben”, in IVANCSÓ ISTVÁN (szerk.), *A rendalapítókrol a „megszentelt élet évében” 2015. október 29-én rendezett szimpózium anyaga*, (Liturgikus Örökségünk XVI.), Nyíregyháza 2015, 95–112.

10 „Énekek a közös méneából a szentek tiszteletére”, in *Dicsérjétek az Ura! Görögszertartású lat énekeskönyv. Vasár- és ünnepnapok szolgálatok és énekei*, Nyíregyháza 1994, 847–892. (A továbbiakban: *Énekeskönyv*.) Az elemzett szövegeket innen merítjük, mivel egyrészt itt található az említett kategorizálás, másrészt a teljes ménea-kötetek (amelyek egyébként nem mindenki számára érhetőek el) nem is tartalmazznak ilyen csoportosítást.

11 Legyen elég itt utalni a „küzdősportokra”.

által kanonizált, vagyis szentté avatott személyek túlnyomó része vértanú, olyan személy, akiről jogosan énekeljük a szertartásban: „utolsó csepp véredig küzdöttél a hitért”.¹² Olyan vitézek és hősök ők, akikről a liturgikus szöveg elmondja: „fényes győzelmet arattál”.¹³ A vértanú esetében ez a győzelem elsősorban az önlegyőzést jelenti: annyira le tudta győzni magát, hogy nem adta fel a hitét, élete árán is Krisztushoz ragaszkodott, és így tudott győzni a gonosz hatalma felett is.¹⁴ Tehát belső és külső küzdelemről egyformán szó van a vértanúk esetében, mint egyébként minden más szent,¹⁵ sőt, minden keresztény ember életében. A szentek összességét tekintve csak kisebb mértékben érvényes az, amit a szentéletű atya tiszteletére szoktunk énekelni: „Testi sajkádban helyezkedtél el, szelíd lelked csendes evezés közt haladta át az élet háborgó hullámain”.¹⁶ Ebben az esetben nyilvánvalóan az „apatheia-ról”, a szenvedélymentességről van szó, ami a lelki élet nagy célkitűzése.¹⁷ Ám nyilvánvaló, hogy ezt is csak nagy küzdelem, lelki harc, önlegyőzés által lehet elérni.

A liturgikus szövegekből kitűnik, hogy a szentek – bármely csoportba tartoztak is földi életükben – nem fegyverrel harcolva keresték az igazukat. Amikor testi harcról beszélhetünk az esetükben, akkor egyrészt a hitükért vállalt szenvedések türelmes elviseléséről van szó, másrészt pedig az önlegyőzésükről. S ez utóbbi is van olyan nagy harc és küzdelem, mint az előbbi. – A következőkben a kettős csoportosítás alapján próbáljuk végezni a vizsgálódásunkat.

12 Tropár a főltszentelt vértanú tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. lábj.), 885.

13 Uram, tehozzád utáni harmadik sztihiara a főpap tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. lábj.), 854.

14 A róluk szóló beszámolóok sokasága igazolja ezt. Lásd VANYÓ LÁSZLÓ (szerk.), *Vértanúakták és szenvedéstörténetek*, (Ókeresztény Írók 7.), Budapest 1984.

15 Az Egyházban mintegy 150-ig azokat is vértanúknak nevezték, akiket ténylegesen nem ölték meg Krisztusért, de börtönben, kínzásban, számkivetésben, bányamunkában vallották meg őt. Csak 178-ban tűnik föl a világos különbség a Krisztusért meghalt „vértanúk” és a hitüket halállal nem járó próbatétben megvalló „hitvallók” között. Vö. DIÓS ISTVÁN, „hitvalló”, in DIÓS ISTVÁN (szerk.), *Magyar Katolikus Lexikon*, Budapest 1998, IV. köt., 889. Alexandriai Szent Kelemen tesz először különbséget közöttük: *Strom* IV,72,1, in *Sources Chretiennes* 463, 174.

16 Uram, tehozzád utáni harmadik sztihiara a szentéletű atya tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. lábj.), 865.

17 Az *apatheia* már a pogány görög filozófusoknak is ideálja volt. A kereszténységben pedig úgy jelentkezett – a szerzetesek körében –, hogy az „angyalokhoz hasonló” életmódot jelenti. Mindenesetre nem a szenvedés vagy az érzéketlenség hiányáról van szó. Nem is a „rosszindulatú gondolatok” hiányáról. Hanem olyan belső erőt jelent, amely képes ellenállni a szenvedélyeknek. Még tovább menve: szeretetet, tiszta tudást, bünnélküliséget jelent. Lásd TOMÁŠ ŠPIDLÍK, *La spiritualità dell'Oriente cristiano. Manuale sistematico*, Milano 1995, 248–257.

2.1. Harc a külső támadás ellen

A szentek közül jellemző példaként lehet említeni a vértanúkat, akikről így szól a liturgikus ének: „Krisztusért harcolván, a földi szépségeket elhagyatottak és kereszteteket vállatokra vevén, sokféle szenvedéseitek által őt követettek, meg nem tagadtátok őt a királyok és hóhérok előtt sem”.¹⁸ Állhatatosan küzdöttek mind a hitüket, mind a személyüket ért külső támadások ellen, mégpedig eredményesen: „Igazságnak nemes tanúi, titeket sem a zsarnoki erőszak, sem tagjaitok megcsonkítása, sem a halállal való fenyegetés el nem tudott téríteni Isten szeretetétől”.¹⁹ Ez vezette őket oda, hogy az üdvösségbe jussanak, ahol nekünk is közbenjáróink. A szentek tehát nem tagadták meg hitüket, ezért szólhat róluk így az ének: „Krisztusért a saját véretek árját kiontottátok”.²⁰ A szentek között az ingyenes orvos vértanú is ezt tette: „vértanúi vére ontásával dicsőítette Krisztust”.²¹ Nemkülönben a fölszentelt vértanú, akiről így szól a himnusz: „önvéredet áldoztad Krisztus Istenünkért, és magadat ajánlottad föl kedvesen fogadott áldozatul”.²²

Mindenesetre a küzdelmükben odafentről is kértek és kaptak segítséget a szentek. Egyrészt saját erejükhez a Szentlélekét társították a győzelem érdekében, amint énekeljük róluk: „a világ megrontója ellen fegyverkeztetek fel és ármánykodásait férfiasan legyőztétek, Isten segítsége mellett küzdvén ellene”.²³ Másrészt az Úrtól merítve erőt a vértanú, „kínzóit megszégyenítette, és az ördögök tehetetlen vakmerőségét megtörte”.²⁴ Ámde mindehhez kellett a saját elszántság, küzdelem, erőfeszítés is, amint a vértanúnő tiszteletére írt liturgikus szöveg megfogalmazza: „magadat átadtad a mérhetetlen szenvedéseknek, az ellenség hatalmát megtörted, s győzelmi koronát nyertél”.²⁵ A külső támadások elviselésében, illetve legyőzésében tehát nem földi szempontok, hanem sokkal inkább az üdvösség elnyerése irányította vértanúkat. Erről így szól az egyik énekünk: „Mint jó harcot harcolók, az erők Királyának áldoz-

18 Uram, tehozzád utáni sztihira, Dicsőség, a vértanúk tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. láb.), 880.

19 Uram, tehozzád utáni sztihira, Dicsőség, a vértanúk tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. láb.), 882.

20 Előverses első sztihira a csodatevő ingyenes orvosok tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. láb.), 874.

21 Előverses harmadik sztihira a csodatevő ingyenes orvosok tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. láb.), 874.

22 Uram, tehozzád utáni sztihira, Dicsőség, a fölszentelt vértanú tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. láb.), 884.

23 Uram, tehozzád utáni első sztihira a vértanúk tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. láb.), 879–880.

24 Tropár a vértanú tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. láb.), 878.

25 Uram, tehozzád utáni első sztihira a vértanúnő tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. láb.), 889.

tátok fel magatokat, ó nagyhírűek, készen lévén az ostorokra, és a földi halált elszenvetvén²⁶ – azok lettek, akik elnyerték a vértanúi koszorút, „diadalra jutottak”, és érettünk is imádkoznak. Sőt, egy másik ének ezt mondja a vértanúról: „legyőzhetetlen vértanú voltál, ki érettünk szenvedéseket túrtél”.²⁷ – Mint látható, megvalósul a szentek közössége.

Hogyan harcoltak a vértanúk az ellenség ellen? Ezt is bemutatják a liturgikus szövegeink, amelyek megéneklék, hogy vállalták a küzdelmet, mégpedig úgy, hogy közben rendíthetetlenek voltak. Íme: „Sebeknek és kínzásoknak engedvén át magatokat, ó szent vértanúk, bölcsességek által megingathatatlanok maradtatok”.²⁸ Ezt vállalta és ezt tette a vértanúnő is, akiről így szól az ének: „Sem kard, sem tűz, sem sebek, sem kínzások, sem éhség, sem egyéb gyötrelmek le nem lankasztották az Úr után való vágyakozásodat”.²⁹ Így tudott eljutni a mennyek országába, ahol végérvényesen és mindörökre Krisztus jegyesévé válhatott. A hitvalló főpap tiszteletére is éppen ezért szólhat így a liturgikus szöveg: „az Istent szidalmazó gonoszok törekvéseinek megghiúsítója voltál”.³⁰

A vértanú kiérdemelte a földi küzdelme alapján, hogy a liturgikus énekek szent szerzői ilyen szövegeket fogalmazzanak meg róla: „a te szent küzdelmeidet és harcaidat dicsőítjük”,³¹ mert érvényesek a további énekek szövegei is, hogy igazi vértanúként „drága véreddel megszentelted a földet”,³² illetve amikor „a szörny ítélőszéke elé állítottak, s testedet a sebzéseknek bátran átengedted”,³³ akkor sem tagadta meg a hitét a vértanúnő, és így győzelmi koronát szerzett.³⁴

26 Előverses első sztihira a vértanúk tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. láb.), 881.

27 Előverses sztihira, Dicsőség, a fölszentelt vértanú tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. láb.), 885.

28 Uram, tehozzád utáni második sztihira a vértanúk tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. láb.), 880.

29 Uram, tehozzád utáni második sztihira a vértanúnő tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. láb.), 889.

30 Uram, tehozzád utáni második sztihira a hitvalló főpap tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. láb.), 863.

31 Uram, tehozzád utáni harmadik sztihira a vértanú tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. láb.), 876.

32 Uram, tehozzád utáni második sztihira a vértanú tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. láb.), 876.

33 Uram, tehozzád utáni második sztihira a vértanúnő tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. láb.), 889.

34 A koszorú, a babérkoszorú ősi idők óta fogva a győztesnek kijáró jutalom. A Szentírás is bőséges megalapozást ad ehhez. Az Úr ezt üzeni: „Légy hű mindhalálig, és neked adom az élet koszorúját” (Jel 2,10). Ehhez kitartó küzdelem kell: „A versenyző csak akkor nyeri el a babérkoszorút, ha szabályszerűen küzd” (2Tim 2,5). A vértanúk ezt tették, nem tagadták meg hitüket: a „hervadhatatlan koszorúért” futottak (1Kor 9,25), mégpedig annak tudatában, amit Szent Pál apostol így fogalmaz meg: „Készen vár az igazság győzelmi koszorúja, amelyet azon a napon megad nekem az Úr, az igazságos bíró, de nemcsak nekem, hanem mindenkinek, aki örömmel várja eljövételét” (2Tim 4,8). A végső jutalom reményében érdemes vállalni a vértanúságot, amint Szent Péter apostol írja: „elnyeritek a dicsőség hervadhatatlan koszorúját”,

Hogy mi mindent kellett kiállniuk az Istenhez, Krisztushoz, a hitükhöz hű különféle szenteknek, azt is megéneklük liturgikus himnuszaink. Szinte horrorisztikusan hangzanak ezek a szövegek. „Kegyetlenül megsebeztenve és a tűz által gyötörtetve, talpatok megnyúztatva, az utakon hurcoltatva, tömlőbe vettetve, máglyán felégettetve, mint tiszta áldozatot mutattátok be magatokat”.³⁵ De mindezt vállalták az örök élet és boldogság reményében, amint egy másik szöveg kifejezésre juttatja: „Kezeitek megcsonkíttatva, lábaitoktól megfosztatva, fejetelek levágatva, kínpadra vonatva s minden egyéb büntetésnek alávetetve, eljutottatok Krisztushoz”.³⁶ Akárhogy is volt, a vértanúk Krisztustól merítve erőt, „kínzóikat megszegényítették”.³⁷ És érvényes az is, amit egy további ének fogalmaz meg a vértanúról: Istenbe vetett szilárd hittel, „a szenvedéseket türelemmel elviselte”.³⁸ Így tette méltóvá magát az örök boldogság elnyerésére. Ennek fényében a vértanúnőről is jogosan szól az ének, amelyben mennyei Vőlegénye, vagyis Krisztus felé ő maga mondja: „szenvedek érted, hogy veled uralkodhassam, meghalok érted, hogy benned éljek”.³⁹

A vértanúság nagy dicsőség, mert nemcsak méltóvá teszi az emberiségért kínhalált szenvedő Krisztushoz, hanem egészen hozzá is kapcsolja az érte, illetve a benne való hitéért szenvedőt. Különösen látszik ezt a fölszentelt vértanú tiszteletére írt énekből: „Előbb vérnélküli áldozatot mutattál be Istennek, mint törvény szerint fölszentelt pap, majd pedig önmagadat áldoztad fel véresen összterményű kedves áldozatul Krisztusnak”.⁴⁰ A Krisztushoz való méltóság is megjelenik egy következő énekben: „a szent hitért kiontott pirosuló véreddel ékesítetted a te isteni szolgálatra fölszentelt ruházatot”.⁴¹

A szentekről szóló énekekben nagyon gyakran előfordul, hogy mennyire közbenjárnak értünk Istennél, hogy mi is célba juthassunk, hogy mi is Jézus Krisztus húsvéti misztériumának teljes részesei lehessünk az üdvösségben.

illetve amint Szent Jakab apostol írja: „miután kiállja a próbát, megkapja az élet koszorúját” (Jak 1,12), az, aki mindvégig kitartott, akár vértanú, akár hitvalló volt. Lásd KERESZTES SZILÁRD, *A Biblia lelkipásztori Konkordanciája. A Biblia lelkipásztori szempontból fontos szavainak és fogalmainak elemző és összehasonlító szótára*, Budapest 2013, 739.

35 Előverses második sztihi a vértanú tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. lábj.), 881.

36 Előverses harmadik sztihi a vértanú tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. lábj.), 882.

37 Tropár a vértanú tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. lábj.), 883.

38 Uram, tehozzád utáni első sztihi a vértanú tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. lábj.), 876.

39 Tropár a vértanúnő tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. lábj.), 891.

40 Uram, tehozzád utáni második sztihi a fölszentelt vértanú tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. lábj.), 884.

41 Uram, tehozzád utáni első sztihi a fölszentelt vértanú tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. lábj.), 883.

Egy ének pedig azt is kifejezésre juttatja, hogy – történetesen – az apostol harcol is értünk. Így szól ez az ének: „Valóban Krisztustól küldettél isteni szózatú Szent apostol, mint a tüzes nyíl, hogy megsebezđ ellenségeinket”.⁴²

Összefoglalóan azt lehet mondani, hogy nemcsak a vértanú, hanem minden más szent is, „mint küzdő bajnok, a mennyei hadseregbe íratott be”.⁴³ Ugyanis a mennyek országába, az üdvösségbe való eljutás nem megy harc nélkül.⁴⁴

2.2. Belső harc: önlegyőzés

A szentek nemcsak külső harcot folytattak hitük megérzése érdekében, illetve azért, hogy a Krisztushoz való végletekig, akár a halálíg elmenő ragaszkodásuknak kifejezést adjanak, hanem ugyanolyan fontos volt életükben a belső harc is, az önlegyőzés. Ugyanis ez alapozta meg az előbbit. Ha nem lett volna jelen az életükben háttérként, valóságos alapként ez a belső elszántság és napról napra tartó küzdelem, akkor a hitükért való harcot sem tudták volna végbevinni. Az egyik legszebb példát nyújtja számunkra a remete tiszteletére írt egyik liturgikus ének, amit érdemes teljes egészében idézni: „Minden testi gyönyört elfojtván magadban, ó jámboréletű szent atya, önként lemondta a földi élet örömeiről s megtagadván önmagadat, minden kísértést, nélkülözést és viszontagságot békés türelemmel, sőt örömmel viseltél el; miértis végtelen élvezetet s kimondhatatlan örömet nyertél a mennyei boldogság örök hazájában”.⁴⁵ Fontos hangsúlyozni, hogy a szentek – közöttük a remeték – nem öncélúan végezték az önmegtagadásukat. Vagyis nem „életidegenek”, „élettagadók”, „fakírok” vagy „mazochisták” voltak. Magasabb célra tudták beállítani az életüket: a mennyek országának elnyerésére. Ez akkor is így van, ha a liturgikus szövegek olykor – nem is ritkán – olyan színben tüntetik fel őket, hogy „manicheizmusba”, illetve „dualizmusba” estek, a test teljes megvetésével és háttérbe szorításával. Ám ilyen esetekben is oda kell figyelni az ének befejezésére, amely mindig tartalmazza az említett magasabb célt: a meny-

42 Uram, tehozzád utáni harmadik sztihiara az apostol tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. lábj.), 850.

43 Előverses harmadik sztihiara a csodatevő ingyenes orvosok tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. lábj.), 874.

44 Elegendő csak az evangéliumi tanítást idézni: „A mennyek országa Keresztelő János idejétől mindmáig erőszakot szenved, az erőszakosok szerzik meg” (Mt 11,12). – Ámde Jézus nem fegyverrel való harcról tanított, hanem az önlegyőzésről!

45 Uram, tehozzád utáni első sztihiara a remete tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. lábj.), 869.

nyek országába való eljutást. Sőt, még ennél is többet! Azt, hogy a szent nemcsak magáért, hanem másokért is, értünk is, az egész világ üdvösségéért is végzi az önmegtagadásait. Így válik teljessé a belső harcuk, az önelgyőzésük, amely soha nem öncélú!

A főpap tiszteletére egyszerűen úgy szól a fő ének, hogy ő „az önmegtagadásnak tanítója”⁴⁶ volt, mert így ajándékozta őt az Egyháznak a mi Istenünk. Tehát nem mellőzhetjük azt a gondolatot, hogy nem csupán emberi erőfeszítésről van szó, hanem isteni kezdeményezésről! Ezt erősíti egy másik liturgikus szöveg, amely a szentéletű atyáról elmondja: „a zabolátlan testet a tanulás küzdelmei és a Szentlélek ereje által az értelemnek rendelve alá”⁴⁷ tett tanúságot a hitéről. Íme, az együtt munkálkodásnak, az együttes erőfeszítésnek a fontossága! A Szentlélek segítő ereje egy másik, a vértanúnő tiszteletére írt énekben is fontos tényezőként jelenik meg az eredményes belső harc végbevitelének érdekében: „a test ösztöneit és a bűnös lángokat magadban az isteni Lélek harmatával eloltottad”.⁴⁸

Világos a belső küzdelmek, az önmegtagadások célja. Sőt, többről is szó esik a szövegekben. A legfontosabb az Istenhez való eljutás. Íme, egy ének így fogalmazza ezt meg: „Testedet böjtöléssel gyengítvén, virrasztással és imádsággal közeledtél az Alkotóhoz”.⁴⁹ Ugyancsak fontos cél a hit megőrzése, annak növelése, ami egy másik énekben a következőképpen jelenik meg: „Önmegtartóztatásban találván kedvedet és a testi kívánságokat magadból kiölvén, a hitben való gyarapodás példáját mutattad”.⁵⁰ Egy további liturgikus szöveg is szól a hit fontosságáról: „A szigorú életmód küzdelmeit kitartással bevégezted, ó szent atya, és a hitet megtartottad”.⁵¹ Illetve a „mennyország dicsőségébe” való eljutás is ugyanilyen fontos célkitűzés, amit állandóan szemük előtt tartottak a szentek. Ezért szól így az egyik ének: „Istennek tetsző munkálkodásban fáradoztál, nem tekintvén hátra”.⁵² Ennek révén megvalósulhatott a végső cél: „böjttel, virrasztással és imádsággal mennyei ajándékokat érdemeltél magadnak”,⁵³ vagyis az üdvösségbe való eljutás.

46 Tropár a főpap tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. lábj.), 95.

47 Előverses harmadik sztihira a szentéletű atya tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. lábj.), 868.

48 Uram, tehozzád utáni első sztihira a vértanúnő tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. lábj.), 889.

49 Konták szentasszony és szűz tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. lábj.), 888.

50 Konták a hitvalló főpap tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. lábj.), 864.

51 Uram, tehozzád utáni harmadik sztihira a remete tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. lábj.), 870.

52 Uram, tehozzád utáni második sztihira a szentéletű atya tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. lábj.), 865.

53 Tropár a remete tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. lábj.), 871.

Hogyan folytatták a belső harcot a szentek? Szép példát nyújt erre a következő liturgikus szöveg: „a testi szenvedélyeket leküzdözted, az ördögöket önmegtartóztatás által letiportad”.⁵⁴ Még világosabban megmondja ezt a szentéletű atya tiszteletére megfogalmazott ének: „a természet fölött férfiasan győzedelmeskedve, a gonosznak győzelmét megakadályoztad és a testet a lélek szolgálatára kényszerítetted”.⁵⁵ S itt megjelenhet – ha szövegösszefüggésből kiszakítjuk – az említett manicheizmus is: a test és a lélek szembeállítása, illetve a test alárendelése a léleknek. Hasonló gondolatot sugallhat egy másik ének szövege is: „a gyönyöröktől elfordulván testedet mindennemű sanyargatásoknak adtad át”.⁵⁶ Ám, ha a szövegeket teljességükben vizsgáljuk, akkor láthatóvá válik számunkra, hogy mindezt magasabb cél, az üdvösség elnyerésének céljába állították be a szentek. Azonban egyszerű megfogalmazást is találunk a liturgikus szövegeink között a belső harcra: „a test ösztöneit magadban elfojtottad”.⁵⁷

A belső harc folyamán fontos a böjt és az imádság, mert ezek szolgálatják az eredményéhez a biztosítékot.⁵⁸ Világosan megmondja ezt a remete tiszteletére írt liturgikus himnusz: „A testi vágyakat állandó böjtölés[sel] és imádkozással megfékezvén, a csábító kígyót könnyeid özönébe fullasztottad”.⁵⁹ A megtisztító könnyek is hozzájárulnak a küzdelem sikeréhez. Ugyanis a szentek a bűneiket siratják. Megtisztulást adnak, amely az Istennel való kiengesztelődést eredményezi, illetve megkoronázza a szeretettel. A következőképpen foglalja ezt össze a szentéletű atya tiszteletére írt egyik ének: „könnyeid patakjával megtisztítván lelkedet és éjjeli virrasztásaiddal megengesztelvén az Istent, felbuzdultál az ő szeretetére”.⁶⁰

Költői megfogalmazással, de lényegre törően mutatja be a belső lelki harcot a remete tiszteletére írt egyik ének: „A testi kísértéseket és gonosz indulatokat a megtartóztatás pallosával ketté metszted, és a bűnös gondolatokat a böjtölés hallgatagságával magadban elfojtottad”.⁶¹ Figyelemre méltó, hogy

54 Uram, tehozzád utáni sztihiara, Dicsőség, a szentasszony és szűz tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. láb.), 887.

55 Uram, tehozzád, Dicsőség, a szentéletű atya tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. láb.), 866.

56 Uram, tehozzád utáni első sztihiara a szentasszony és szűz tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. láb.), 886.

57 Előverses sztihiara a szentéletű atya tiszteletére, Dicsőség, in *Énekeskönyv* (10. láb.), 868.

58 Nem véletlen, hogy Jézus is így fogalmazott a gonosz lélekről (ördögről): „ezt a fajtát nem lehet másképp kiűzni, csak imádsággal és böjttel” (Mt 17,21).

59 Uram, tehozzád utáni második sztihiara a remete tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. láb.), 870.

60 Előverses második sztihiara a szentéletű atya tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. láb.), 867.

61 Uram, tehozzád utáni sztihiara, Dicsőség, a remete tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. láb.), 870.

ennek az éneknek a végén is ott szerepel, hogy a remete a mi érdekünkben is végezte küzdelmét.

Mindenesetre szép záróakkordként állíthatjuk ide a vértanú tiszteletére írt ének részletét: „Örvendezésül szolgál ma minékünk a te küzdelmeidnek ünnepe, ó győzelmes”.⁶² Ugyanis miközben a szentet ünnepeljük, egyúttal „a magasságban lakozó Krisztust” dicsőítjük.

3. Lelki küzdelem

A szenteknek a testi küzdelem külső és belső formája mellett volt lelki küzdelmük is. Nem mást jelent ez, mint egyrészt az igaz hit megtartását, másrészt pedig annak terjesztését. Az utóbbi feltételezi az előbbi. Ugyanis, ha nincs sziklaszilárd hitük a szenteknek, akkor nem maradtak volna Krisztus szeretetében, de nem is adták volna tovább a hitet. Olykor részletesebben, máskor rövidebben beszélnek erről a tiszteletükre készített liturgikus szövegek.

Érdekes módon már a prófétáról megfogalmazza az egyik ének: „minden népek előtt hirdetted Krisztus országát”.⁶³ Igaz, az is olvasható itt, hogy ezt a Szentlélek tolmácsaként és az ő sugalmazására tette.⁶⁴ Ezzel együtt érthető és értendő a szöveg. Tehát nincs szó anakronizmusról. Arról viszont annál inkább szó lehet, hogy lelki harcra volt szüksége a prófétának a működése folyamán.⁶⁵ Az apostol esetében pedig minden bizonnyal költői kérdésként szerepel az egyik énekben, hogy minek lehet nevezni őt, hiszen – amint az ének mondja – „az Isten dicsőségét hirdeted”.⁶⁶

Hogyan végezték a lelki küzdelmüket a szentek? Elsősorban úgy, ahogy a vértanúnő tiszteletére megfogalmazza az egyik ének: „e földön a bálványozás hiúságát megalázta”.⁶⁷ Ezzel együtt a rá támadó ellenséget is lábai alá vetette, és így eljuthatott az örömteljes örök hajlékba, ahol az örvendezők lakoznak.

62 Konták a vértanúnő tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. lábj.), 891.

63 Uram, tehozzád utáni első sztihira a próféta tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. lábj.), 847.

64 Ugyanis a próféták az Ószövetség idején működtek, s az utolsó és legnagyobb próféta, Keresztelő Szent János – akiről Jézus így szólt: „asszonyok szülöttei közt nem született nagyobb Keresztelő Jánosnál” (Mt 11,11) – Jézus előtt hat hónappal született.

65 Jézus is megmondta az evangélium hirdetése folyamán: „a prófétának nincs becsülete a saját hazájában” (Jn 4,44).

66 Uram, tehozzád utáni első sztihira az apostol tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. lábj.), 850.

67 Uram, tehozzád utáni sztihira, Dicsőség, a vértanúnő tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. lábj.), 890.

Az apostol is hasonlóképpen cselekedett, amint a liturgikus szövege mondja: „az evangélium hirdetésének útjain sikeresen fáradoztál és az istenes bölcsesség hatalmával a gonoszok útjait megszorítottad”.⁶⁸ Ugyanakkor az apostol „a bölcselők hangoskodását és a szónokok szóáradatát zavarba hozta, mikor világosan kijelentette az isteni bölcsességű tanokat”.⁶⁹ Az apostoli munka nem kevés erőfeszítéssel járt, melynek jelentős része volt a belső küzdelem, hiszen a hit továbbadása és terjesztése mindig erőfeszítést kívánt és kíván. A legfontosabb része pedig az, ami a lélek mélyén történik. Mert, ha nem válna meggyőződésé a hit, akkor nem lenne hiteles. Ám így érvényes a főpap tiszteletére megfogalmazott ének szövege: „másoknak is világító szövétnek gyanánt szolgáltál, halandó testben a halhatatlanságról bölcsen gondoskodván”.⁷⁰ Hasonlóképpen cselekedtek az apostolok is, amint énekeljük róluk: „a bálványozás tévelyét, mint az avart, fölégettétek. Tanításaitok által a pogányok a tudatlanság örvényéből az istenismeret világosságára vezéreltetvén, megszabadultak”.⁷¹

A szentek belső küzdelmeinek leírásában nagy szerepet kap a fénynek, illetve a világosságnak a motívuma. Talán azért is fontosnak tartották a liturgikus szövegek szent szerzői ennek a szempontnak a megfogalmazását, illetve kidomborítását, mert egyrészt Jézus saját magát nevezte „a világ világosságának”, másrészt pedig ugyanezt mondta a tanítványairól is.⁷²

A vértanúk tiszteletében így fogalmaz egy ének: „minden teremtményt megvilágosítottatok, üdvözítőnk vértanúi”.⁷³ Ezt azért tudták tenni, mert ők maguk is részesedtek a fényben – Krisztusban –, és ezt a világosságot adták tovább. Íme: „a hitigazságokat napsugarakként a föld véghatáráig sugároztátok”.⁷⁴ A főpapokról pedig kifejezetten azt írja egy másik, tiszteletükre kötött ének, hogy az Egyházban is így működtek: „Mint az egyház szellemi

68 Uram, tehozzád utáni második sztihiara az apostol tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. lábj.), 850.

69 Uram, tehozzád utáni harmadik sztihiara az apostolok tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. lábj.), 854.

70 Uram, tehozzád utáni harmadik sztihiara a főpap tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. lábj.), 854.

71 Uram, tehozzád után, Dicsőség az apostolok tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. lábj.), 854.

72 Jézus egyszer így fogalmaz: „Én vagyok a világ világossága: aki engem követ, nem jár sötét-ségben, hanem övé lesz az élet világossága” (Jn 8,12). Máskor pedig így: „Ti vagytok a világ világossága. A hegyen épült várost nem lehet elrejteni. S ha világot gyújtának, nem rejtik a véka alá, hanem a tartóra teszik, hogy mindenkinek világítson a házban. Ugyanígy a ti világosságotok is világítson az embereknek, hogy jótetteiteket látva dicsőítsék mennyei Atyátokat” (Mt 5,14–16).

73 Uram, tehozzád utáni harmadik sztihiara a vértanúk tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. lábj.), 880.

74 Uram, tehozzád utáni második sztihiara a főpapok tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. lábj.), 859.

égboltjának örökfényű csillagai, a hitigazságok fénysugaraival beragyogtatók azt... és a tévtanítások homályát eloszlattatók”.⁷⁵ Csillagok tehát, akik továbbadják a fényt. Íme, Krisztus a Nap, az ő fényét továbbsugárzó személyek az apostolok! Szerepet kap azonban a Szentlélek is a lelki küzdelem terén, amikor közvetítőként jelenik meg az egyik énekben. A hitvalló főpapról így szól az ének: „tanításoddal, mint a Szentlélek élő szócsöve, mindeneket megvilágosítottál”.⁷⁶

Részletesebben fejti ki az apostolok tiszteletére készített ének a megvilágosítás gondolatát: „ők hallgattatták el az istentagadók beszédeit s hirdették mindnyájunknak a legbölcsebb hittételeket, mindenkor megvilágítván az igazhitű jámborok előtt a hitnek nagy misztériumait”.⁷⁷ De még példaként is megjelenik a világosság gondolatköre. A szentasszony és szűz tiszteletére írt liturgikus szöveg ugyanis ezt mondja: „Angyali életed által megvilágosítottad a bőjtölők seregét, szövétnekként ragyogva valamenyüik előtt”.⁷⁸

Mindezek összefoglalására érvényes a szentéletű atya éneke: „jóságos cselekedetek által újabb mennyei kincseket szereztél magadnak, melyet lelkedben meg is őriztél”.⁷⁹ A jóságos cselekedetek közé tartoztak azok a lelki küzdelmek, amelyeket önmagukért folytattak a szentek, illetve azok, amelyeket az emberekért, az Egyház tagjaiért és az egész emberiségért végeztek.

4. Szellemi harc

A szenteknek – hogy elérjék azt az életállapotot, amelyet célul tűztek ki: a hitükhöz való töretlen és következetes ragaszkodást – nemcsak a külső támadókkal és támadásokkal szemben kellett védekezniük, valamint önmagukat kellett legyőzniük; illetve nemcsak lelki harcot kellett folytatniuk, hanem a szellemi harcot is meg kellett vívniuk.

Hogyan folytatták ezt a szellemi harcot? Két szinten. Egyrészt saját érdekükben, másrészt pedig a többi embernek, az Egyház tagjainak érdekében. A következőkben eme kettős csoportosításban tekintjük át a szellemi harcukat, ami gyakran hasonló a lelki küzdelemhez is.

75 Uram, tehozzád utáni első sztihira a főpapok tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. lábj.), 859.

76 Tropár a hitvalló főpap tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. lábj.), 864.

77 Konták a főpapok tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. lábj.), 858.

78 Uram, tehozzád utáni harmadik sztihira a szentasszony és szűz tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. lábj.), 886.

79 Uram, tehozzád harmadik sztihira a szentéletű atya tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. lábj.), 866.

A szenteknek mindig fontos feladata volt, hogy a Jézus Krisztus által a világba hozott hitet és annak tanítását megtartsák,⁸⁰ terjesszék és védelmezzék. Természetesen ehhez a felülről jövő segítséget is igénybe vették, amint az az apostol tiszteletére írt énekben is található: „a mennyekből le szállott tüzes nyelvek által lelked is átizzítódott, s a pogányok bálványainak haszontalanságait elégetted”.⁸¹ Krisztus követője így tudta a hitet megvédeni, s ez előremutat az eretnokségek leküzdésének irányába is. – Fontos volt ezen a téren az értelem tisztasága, és íme, erről is szól egy ének: „elmédet az ártalmas szenvedélyektől böjtölés által megtisztítván, az Uralkodónak ajánlottad föl”.⁸² A vértanúnőről azt mondja a liturgikus szövege, hogy a legnagyobb jót választotta, mert mennyei Vőlegényének, Krisztusnak ajánlotta az életét. A jövődő javakra tekintvén kellett szellemileg is harcolnia, amint írva van: „az önmegtartóztatás szenvedéseivel ékesítetted föl magadat”.⁸³ A fölszentelt vértanú is hasonlóan tett: „Lelkedet a szenvedélyektől megtisztítván, a Szentlélek edényévé váltál, ó fölszentelt”.⁸⁴ Küzdelme révén tehát „választott edény” lett, mint maga Szent Pál apostol.⁸⁵ A szentek a Szentlélek erejéből merítve tudták folytatni a szellemi küzdelmüket, ami a szenvedélyek legyőzésében is megnyilvánult. Az ingyenes orvos vértanúkról mondja az egyik liturgikus szöveg: „a lélekemésztő szenvedélyeket kiszárítottátok”.⁸⁶ Egy másik ének pedig hangsúlyozza a saját erőfeszítésüket is: „a háborgó szenvedélyeket legyőzván, ó szentek, lelketek erejével”.⁸⁷ Így tudták végezni gyógyító munkájukat nemcsak az emberek, hanem az állatok életében is.

A szentek nemcsak saját érdekükben folytatták a szellemi harcot, hanem az Egyház, illetve az Egyház tagjainak érdekében is. A főpap tiszteletére készített liturgikus szöveg érzékletesen mutatja ezt be: „Krisztus Egyházá-

80 A szentté avatási eljárásban fontos szempont annak megvizsgálása, hogy „Isten szolgájának” mindig igazi és tiszta volt-e a hite.

81 Előverses harmadik sztihira, Dicsőség, az apostol tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. lábj.), 852.

82 Uram, tehozzád, Dicsőség, a szentéletű atya tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. lábj.), 866.

83 Uram, tehozzád utáni második sztihira a szentasszony és szűz tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. lábj.), 886.

84 Előverses sztihira, Dicsőség, a fölszentelt vértanú tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. lábj.), 885.

85 „Választott edényem ő, hogy nevemet hordozza a pogány népek, a királyok és Izrael fiai között” (ApCsel 9,15).

86 Uram, tehozzád utáni első sztihira a csodatevő ingyenes orvosok tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. lábj.), 872.

87 Uram, tehozzád utáni második sztihira a csodatevő ingyenes orvosok tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. lábj.), 872.

tól, szentéletűek, a hitgázások pásztorbotjával a szellemi farkasokat távol tartjátok, s az igék kőfalaival veszitek azt körül, hogy Krisztusnak teljesen és épségben adhassátok át”.⁸⁸ Minden időben – mint korunkban is – nagy volt az eretnokségek és tévtanítások veszedelme. Különböző formákban jelentettek és jelentenek veszedelmet Krisztus követőinek számára. Ezért jogos, hogy az apostol tiszteletére írt liturgikus énekekben így imádkozunk hozzá: „az ő imái által kimentve egyházadat az ellenségek kezéből, őrizd meg népedet”.⁸⁹ Közvetlenül is kérjük azonban egy másik énekekben: „Az ördög minden csábításától és támadásától, a gonosznak fogságából mentsd ki a téged hittel magasztalókat, Istennek boldog apostola”.⁹⁰ Tesszük, tehetjük ezt annak tudatában, hogy egy további ének szerint segítőtárs találunk benne, amikor így éneklünk: „Nagy oltalmunk, lelkünk védője s a gonosz lelkek elűzője vagy”.⁹¹

A szentek szellemi küzdelmének eredményét ragyogóan foglalja össze a hitvalló főpap tiszteletére készített liturgikus szöveg: „Krisztus egyházának egyik bajnoka és fenntartója voltál”.⁹² Ez érvényes mind egyénileg, mind közösségileg.

5. Hősiesség és példamutatás

Az eddig vizsgált és elemzett liturgikus szövegek folyton szemünk elé állították a szentek hősiességét, bemutatva, hogy testi, lelki és szellemi harcot kellett folytatniuk a hitükért, a Krisztushoz való ragaszkodásukért. Mindennek külső és belső jegyei is voltak az életükben. Ennek ellenére magát a „hős” szót egy esetben sem használták a liturgikus szövegek szerzői. A „hősi bajnok” kifejezés viszont kétszer is megjelenik az énekekben.⁹³ Az egyik alkalommal a vértanúkról van szó, akik a legkülönbözőbb kínzásokat állták ki a földi életük folyamán, amivel megingathatatlan hitüket igazolták,⁹⁴ és a Krisztushoz való töretlen ragaszkodásuknak kifejezését adták. S ennek megkoronázása-

88 Uram, tehozzád utáni harmadik sztihiara a főpapok tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. l.áb.), 859–860.

89 Konták az apostol tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. l.áb.), 853.

90 Előverses harmadik sztihiara az apostol tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. l.áb.), 852.

91 Előverses második sztihiara az apostol tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. l.áb.), 852.

92 Uram, tehozzád utáni első sztihiara a hitvalló főpap tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. l.áb.), 862.

93 Természetesen itt is csupán az általánosan elterjedt és most is közhasználatban lévő énekeskönyvünket (10. l.áb.) vesszük figyelembe, ugyanis ez van a híveink kezében.

94 Lásd a 35. és 36. l.áb.-et.

ként mondja róluk a himnusz: „Most pedig, ó hősi bajnokok, az örök életben örvendeztek a mennyei és isteni dicsőségnek”.⁹⁵ A másik esetben is ugyanez a kifejezés, jelzős szerkezet fordul elő a szent szövegben. A fölszentelt vértanúról leírja a szent szerző, hogy testi, lelki, szellemi küzdelmet folytatott, s azzal fejezi be, hogy ezt értünk is tette: „értünk szenvedéseket tűrtél és ránk halhatatlanságot árasztottál, hősi bajnok”.⁹⁶ Ugyanis ezzel közbenjár értünk Istennél.

Ugyancsak a vizsgált szövegekben találunk három olyan esetet, amikor a szenteket példaképként állítják elénk a liturgikus himnuszok szent szerzői. Láttuk, hogy a szentek tiszteletének hármas megokolásában fontos helyet kap a szentek példamutatása. Ha az ő nyomdokain haladunk életünkben, akkor eljuthatunk oda, hogy Krisztus húsvéti misztériumának teljes részesei lehetünk, vagyis földi életünk végén az üdvösségbe érkezhetünk. A főpap három területen is példakép számunkra a tiszteletére írt liturgikus szöveg szerint: a hit, a béketűrés és az önmegtagadás terén. Így kezdődik ez a szövegünk: „A hitnek szabálya, a béketűrésnek példányképe és az önmegtagadásnak tanítója gyanánt adott téged maga nyájának az örök Igazság”.⁹⁷ Ám ő nem csupán példát ad nekünk ezekben, hanem könyörög is az üdvösségünkért Istenhez. A hitvalló főpapot szintén példaként állítja elénk az egyik éneke. Előbb elmondja róla, hogy az apostolok utódként, a vértanúk sorstársaként tisztelhetjük őt, „ki a hittanítók példányképe”⁹⁸ volt. S bár a szöveg múlt időben fogalmaz, a jelenben is érvényes a példamutatása! Aztán egy másik éneke ismét a hitet hangsúlyozza. Amellett, hogy önmegtartóztatást gyakorolt és a testi kívánságokat kiölte magából a hitvalló főpap, „a hitben való gyarapodás példáját”⁹⁹ is mutatta az embereknek. Nekünk is.

A bemutatott idézetek alapján is látható, ami a teljes szövegekből még inkább kiderül – bár ezeket a szavakat nem használják, de körülírják őket –, a szentek hősiessége és példamutatása, egyszerűen: az ő vitézségük.

95 Előverses harmadik sztihira a vértanúk tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. láb.), 882.

96 Előverses sztihira, Dicsőség, a fölszentelt vértanú tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. láb.), 885.

97 Tropár a főpap tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. láb.), 95.

98 Uram, tehozzád utáni második sztihira a hitvalló főpap tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. láb.), 863.

99 Konták a hitvalló főpap tiszteletére, in *Énekeskönyv* (10. láb.), 864.

6. Kitekintés

Ha túllépnénk a jelen kereteinken, és nem csak „közös méneát” vennénk figyelembe a szentek vitézségének, hősiek küzdelmének feltárásához, sokkal gazdagabbá válna az eddig bemutatott anyagunk. Ugyanis a liturgikus naptár alapján nyilvános ünneppel megtisztelt szentjeinknek az énekei még ennél is bőségebb kincstárat jelentenek. Közülük is kiemelkedik Szent György nagyvértné.¹⁰⁰ De lehet említeni Keresztelő Szent Jánost is a fejevételek ünnepeére írt liturgikus szövegekkel,¹⁰¹ vagy Szent István főszerep, első vértanú,¹⁰² illetve Szent Péter és Pál főapostolokat is.¹⁰³ Érdekes megfigyelni, hogy leveleiben Pál apostol saját maga is ír a szenvedéseiről; igaz, hogy ezt nem dicsekvésből teszi, amint meg is írja: „nem akarok mással dicsekedni, mint Urunk, Jézus Krisztus keresztyével” (Gal 6,14). Megrendítő a leghoszszabb önvallomása a szenvedéseiről.¹⁰⁴

Külön tárgyalást érdemelne – mert a hősiek küzdelem terén kiemelkedően fontos – Szent Magyar Mózes (995–1043), aki az egyetemes Egyház szentje,¹⁰⁵ ugyanis még az 1054-es nagy egyházszakadás előtt tevékenykedett. Magyar volt, bizánci szertartású volt,¹⁰⁶ szerzetes volt. Magyar földről (éppen a szertartása miatt) kiszorulva Borisz herceg szolgálatába állt. Urának meggyilkolásából megmenekült, de fogságba esett, és egy fiatal lengyel özvegyaszonyhoz került. Mózes itt mutatta meg lelki nagyságát. Hősiek küzdelemmel

100 Április 23-án: *Énekeskönyv* (10. láb.), 740–751.

101 Augusztus 29-én: *Énekeskönyv* (10. láb.), 836–845.

102 December 27-én: *Énekeskönyv* (10. láb.), 634–642.

103 Június 29-én: *Énekeskönyv* (10. láb.), 764–780.

104 „Többször voltam börtönben. Mődfellett sok verésben volt részem, sokszor forogtam halálveszélyben. A zsidóktól öt ízben kaptam egy híján negyvenet, háromszor megbotoztak, egyszer megköveztek. Háromszor szenvedtem hajótörést, egy nap és egy éjjel a nyílt tengeren hanyódtam. Sokszor voltam vándorúton. Veszélyben forogtam folyóvizeken, veszélyben rablók miatt; veszélyben népem körében, veszélyben a pogányok között; veszélyben a városokban, veszélyben a pusztaságban; veszélyben a tengeren, veszélyben az áltestvėrek közt. Fáradtam és győtrőrdtem, sokat virrasztottam, éheztem és szomjaztam, sőt koplaltam, fagyoskodtam és nem volt mit fölvennem. Nem tekintve az egyebeket, naponként a zaklatásokat, az ősszes egyház rám nehezėdő gondját” (2Kor 11,23–28).

105 Ünnepe – a bizánci egyház egyházban szokásos módon – a halála, vagyis a mennyei születésnapján van mind az ortodox, mind a görėgkatolikus naptárban. A magyar görėgkatolikus egyház liturgikus naptárába 2009-ben került be. Vő. HAJDÚDOROGI PŐSPŐKI HÍVATAL (kiad.), *Görėg katolikus szertartási utasítás a Hajdúdorogi Egyházmegye és a Miskolci Apostoli Exarchátus részére a 2009. esztendőre*, Nyíregyháza 2008, 11. és 77.

106 Mondhatnánk görėgkatolikusnak is, de az 1054-es szakadás előtt még nincs jelentősége ennek az elnevezésnek.

megőrizte lelkének és testének tisztaságát. Ellenállt a nő minden szándékának, amivel magáévá akarta tenni. Sok és különféle szenvedést vállalt, de nem engedett elhatározásából. Végül a nő megcsonkíttatta (férfiatlanította), hogy ha az övé nem akar lenni, akkor másé se lehessen. Sebéből felgyógyulva Kijevbe jutott el, s ott szerzetesként Antallal és Teodózzal ásta ki a barlangkolostort, amelyben ma is nyugszik és látható – 119 szerzetestársával együtt – a mumifikálódott holtteste.¹⁰⁷

7. Összegzés

A magyar görögkatolikus egyházunkban általános használatban lévő énekeskönyvünk függelékben tartalmazza a liturgikus naptárat. Ebben minden napra elő van írva valamely szentnek a tisztelete, sőt, gyakran egy napra többé is. Mivel gyűjteményes énekeskönyvről van szó, jellegénél fogva csak az ünnepek és a nagy szentek napjaira tud bővebb (bár nem teljes) liturgikus szövegeket közölni az alkonyati istentiszteletre, a reggeli istentiszteletre, illetve a Szent Liturgiára. A napi szentek tiszteletére pedig válogatást ad a könyvünk „Énekek a közös Méneából a szentek tiszteletére” címmel. Jelen írásunkban

¹⁰⁷ Magyar Mózesről magunk készítettük az első magyar nyelvű könyvet: *Magyar Mózes – liturgikus tiszteletének tükrében*, Nyíregyháza 1997, 138 p. Ennek eredetije a római licenciátusi dolgozatunk: ISTVÁN IVANCSÓ, *Moisej Ugrin – nello specchio del suo culto liturgico*, Roma 1997, 113 p. Itthon könyv formájában is kiadtuk az előbbi, magyar címmel. A későbbiekben pedig számos tanulmányt és cikket írtunk szentünkről: „Magyar Mózes”, in *Görögkatolikus Szemle* 7 (1997) 2.; „Magyar Mózes és ikonográfiai ábrázolásai”, in *A Magyar Tudományos Akadémia Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete 1997. évi tudományos ülésén elhangzott előadások összefoglalói*, Nyíregyháza 1997, 145.; „Magyar Mózes – liturgikus tiszteletének tükrében”, in VASS L.-NÉ (szerk.), *Az 1991-1997. évi megyei pályázat díjnyertes munkáinak bemutatása*, (Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Tudományos Közalapítvány Füzetei 10.), Nyíregyháza 1998, 33.; „A bizánci szertartású magyar szent, Magyar Mózes történetisége”, in VASS L.-NÉ (szerk.), *Tudomány és Társadalom. A „Magyar Tudomány Napja 1997” alkalmából rendezett Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Tudományos Konferencia anyagának bemutatása*, (Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Tudományos Közalapítvány Füzetei 10.), Nyíregyháza 1998, 146–147.; „Magyar Mózes”, in *Keresztény Élet* V, 51 (1997) 4.; „Моисей Угринъ és ikonográfiai ábrázolásai”, in *Posztbizánci Közlemények* III (1997) 181–197.; „Akathisztosz Magyar Szent Mózeshez”, in *Athanasiana* 7 (1998) 133–142.; „Magyar Mózes és akathisztosza”, in *Athanasiana* 10 (2000) 23–45.; „Moisej Ugrin e il suo acatisto”, in *Folia Athanasiana* 1 (1999) 77–98.; „Moisej Ugrin e il suo acatisto”, in *Athanasiana* 10 (2000) 141–142.; „La vita di Moisej Ugrin secondo il Paterikon”, in *Folia Athanasiana* 4 (2002) 55–71.; „Magyar Mózes”, in KÖSZEGHY, P., (főszerk.), *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon középkor és kora újkor*, Budapest 2007, VII. köt., 171–172.; IVANCSÓ ISTVÁN, *Magyar Mózes – liturgikus tiszteletének tükrében*, Nyíregyháza 2013, 180 p. (második, bővített kiadás).

ennek alapján igyekeztünk – a teljesség igényével – a különböző szentek testi, lelki, szellemi hősie és példamutató küzdelmét bemutatni és összegezni. Szövegeinkből világossá válik, hogy nemcsak a vértanúknak kellett harcolniuk a hitük megőrzéséért, hanem minden „egyéb típusba” tartozó szentnek is. Sőt nem is csak a külső ellenséggel kellett megvívniuk a harcot, hanem saját magukkal is: az önlegyőzés szolgáltatta az alapot ahhoz, hogy a kívülről jövő támadások és támadók ellen győztesek maradjanak. A belső, lelki és szellemi harcot liturgikus szövegeink nem is ritkán szinte dualisztikus formában mutatják be. Vagyis úgy, hogy a győzelem érdekében a testet mindenben alá kell vetni a léleknek. Azonban óvatos eljárással ezeket a liturgikus szövegeket is helyesen lehet értelmezni. Összegzésképpen érdemes Szent Pált idézni, aki a szenteknek és nekünk is példát ad: „A jó harcot megharcoltam, a pályát végigfutottam, hitemet megtartottam. Készen vár az igazság győzelmi koszorúja, amelyet azon a napon megad nekem az Úr, az igazságos bíró, de nemcsak nekem, hanem mindenkinek, aki örömmel várja eljövetelét” (2Tim 4,7–8).

RUZSA György

Az Istenszülő Pocsajivi ikonjának másolata egy budapesti magángyűjteményben

GYÖRGY RUZSA: A Replica of the Icon of the Theotokos of Pochayiv in a Budapest Private Collection

The icon of the Theotokos of Pochayiv is highly venerated in the Orthodox and Catholic Church alike. This ancient icon is kept in the Pochayiv Monastery of the Dormition of the Most Holy Theotokos, a Greek Catholic monastery from 1713 to the early 1830s. Before the icon, the Akathist is chanted every day. The author analyses two peculiar icon replicas – located thousands of miles apart – explaining the particularly close stylistic and technical links between the two. Both were made by Ukrainian icon painters. One of them emerged at an auction in Budapest, while the other is held at the Irkutsk Regional Art Museum. The author also answers the question how Ukrainian icon painters and Ukrainian icons could find their way to Irkutsk and the surrounding area. In this relation – among other things – he describes the activities and icon painting of Bishop Saint Innocent Kulchinsky (1680?/1682?–1731) of Ukrainian birth and education. In analysing the Ukrainian connections of the icon painting of the Lake Baikal region, as well as the ancient icon of Pochayiv and its replicas, the author concludes that the icon of the Theotokos of Pochayiv and its replicas represent a felicitous convergence and the highest standards of Greek Catholic and Orthodox icon painting.

Az Istenszülő Pocsajivi (Pocsajevi) ikonját (ukránul Почаївська Ікона Божої Матері, oroszul Почаевская икона Божией Матери, lengyelül Poczajowska Ikona Matki Bożej) az ortodox és a katolikus egyházban egyaránt nagy tisztelet övezi. Az Eleusza ikonográfiai típus egyik változata.

Ezt az ősi ikont a Szentséges Istenszülő Elszenderedése Pocsajivi kolostorban (ukránul Свято-Успенська Почаївська лавра, oroszul Свято-Успенская Почаевская лавра) őrzik. A kolostort valószínű, hogy a 13. században alapították, de az évkönyv (krónika) először 1527-ben említi.¹

1 AMBROSIIJ (ЛОТОЦКИЙ), АРХИМ, *Сказание о Почаевской Успенской лавре*, Почаев 1878.; Т. П ТЕОДОРОВИЧ, ПРОТ., *Почаевская Успенская лавра и ее святыни: Ист. очерк.*, Варшава 1930., І. ОГІЄНКО (МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН), *Свята Почаївська лавра*, Київ 2004., *Свято-Успенская Почаевская лавра: Взгляд через века*, Почаев 2008., В. А. ДУДАР, *Громадсько-політичний та культурний вплив Почаївського монастиря на населення Волині (XIX – поч. XX ст.)*, АКД, Переяслав-Хмельницький 2008.

A kolostor első virágkora a 17. század első felében alakult ki, és Szent Iov Pocsajevszkij (világi nevén Ioann Zselezo) (Hiob Poczajowski, Jan Źelezo) igumen nevéhez kötődik, aki 1551 körül született, és mintegy százéves korában 1651-halt meg.²

A század második felének nevezetes eseménye a Pocsajiv elleni 1675-ös török–tatár támadás volt. A lakosság nagy része a kolostorba menekült. Bármi hőiesen is védték a kolostort a szerzetesek és a világiak, a helyzet egyre veszélyesebbé vált. Sokan akathisztoszt énekeltek az Istenszülő Pocsajivi ikonja előtt. Ekkor – egy legenda szerint – az égen angyalokkal körülvéve, nagy fényességben megjelent az Istenszülő Szent Jov Pocsajevszkijjel. A török–tatár seregek azonnal nyílzáport zúdítottak az Istenszülőre és Szent Jov Pocsajevszkijre, ám a nyílvevők csodálatos módon visszajutottak azokhoz, akik kilőtték. A kolostor védői sok foglyot ejtettek. Közülük néhányan keresztény hitre tértek.

A legjelentősebb fejlesztések a kolostort görögkatolikus korszakában (1713–1830-as évek eleje) érik, amikor felépítették az épületegyüttes több ma is használatos részét. E korszakban épült a húszas-harmincas években a szerzetesi cellák kétszintes korpusza, melyhez kolostori étkező is kapcsolódott. 1771 és 1791 között építették a kolostor főtemplomát az igen nagyméretű Istenszülő Elszenderedése-székesegyházat. Tervezője a sziléziai építész Jan Gottfried Hoffman volt, aki egyébként az 1753 és 1770 között épült buczaczi görögkatolikus kolostornak is tervezője volt. A székesegyház homlokzatához kapcsolódó két torony az európai katolikus barokk építészetet idézi, míg a székesegyház nyolcszögletű kupoladobon lévő nagyméretű arany kupolája a bizánci hagyományokra emlékeztet. E korszak kiemelkedő éve volt az 1773-as esztendő. Ekkor XIV. Kelemen római pápa arany koronát küldött a Pocsajivi Istenszülő ikon számára, a kis Jézusnak és az Istenszülőnek. A görögkatolikus

2 Irodalom: А. Н. Муравьев, *Житие блж. Иова (Железа), игумена лавры Почаевской*, Почаев 1860., А. Ф. Хойнацкий, прот., *Прп. Иов, игумен почаевский, его жизнь и прославление*, Каменец-Подольский 1871., Н. И. Петров, Прп. „Иов (Железо), игум. почаевский, как духовный писатель”, in *Странник* 9 (1883) 3–22., № 10, 179–204., № 11, 373–381., В. Левицкий, „Жизнь и деятельность прп. Иова (Железа) на пользу Почаевской лавры”, in *Волинские Ев.* 13 (1914) 205–208., К. Зноско, прот., *Житие прп. Иова, игумена и чудотворца почаевского*, Варшава 1932., Онуфрий (Березовский), митр., *Пастырское служение прп. Иова, игумена почаевского*, Киев, 2007., С. М. Гуменюк, „Вплив творчості Іова Железа (Почаївського) на формування морально-релігійного образу вітчизняної ренесансної культури”, in *Дні науки філос. факту*, 2010. Міжнар. наук. конф. (21–22 квітня 2010 р.), *Матли доповіді та виступів*, Київ 2010, 144–145., В. Г. Пидгайко – Я. Э. Зеленина, „Иов”, in *Православная энциклопедия М.*, XXV (2011) 267–280.

korszakban számos szoborral díszítették a székesegyházat. 1730-ban megalapították a Pacsajivi Nyomdat, mely 187 könyvet adott ki, ahonnan hazánk területére is eljutottak az ott nyomtatott liturgikus könyvek, pl. Máriapócsra.

A kolostor történetének következő korszaka az 1830-as évek elején kezdődik. Ekkor I. Miklós cár ukáza alapján a kolostort átadták az Orosz Pravoszláv Egyháznak. A bazilita szerzetesek nagy része kénytelen volt elhagyni a kolostort. 1833-ban a kolostor lavra (vagyis nagy kolostor) státuszt kapott.

1842-ben a kolostorban nagyméretű, baldachinos ezüst szarkofágot avattak fel Szent Jov Pocsajevszkij hamvai számára. Tervezője Fjodor Andrejevics Verhovcev (1804–1867), a híres pétervári ötvösmester volt.³

1859-ben a főtemplomban ikonosztázt építettek, melynek kivitelezését – látogatásának emlékére – II. Sándor cár támogatta. Hamarosán királyi kapuja fölé helyezték el az Istenszülő Pocsajivi ikonját.

Ötvösművészeti vonatkozásban még két nagy eseményt kell megemlíteni. Az Istenszülő Pocsajevi ikonjához 1861-ben ugyancsak Fjodor Andrejevics Verhovcev drágakövekkel díszített, ezüstből és aranyból készült, sugárdíszekkel ellátott kiotot (ikonszekrényt), 1866-ban pedig a hódolat és a tisztelet jeléül arany rizát (borítót) készített.

Az e korszakban emelt épületek közt meg kell emlékeznünk az 1861 és 1869 között épült hatvanöt méter magas reprezentatív harangtoronyról, továbbá az 1906 és 1912 között készült Szentháromság-templomról. Ez utóbbit az óoroszl építészeti stílus ihlette, s tervezője a kitűnő, híres építész, Alekszej Viktorovics Scsuszev (1873–1949), aki egyébként a moszkvai Vörös-téren álló kubisztikus art deco jellegű Lenin-mauzóleum tervezője is volt.

1939-ben a kolostor életében új korszak kezdődött, melyet szovjet korszaknak neveznek. A vallásellenes kampány keretében a kolostort teljesen kifosztották, a fiatal szerzeteseket és a novíciusokat elűzték. 2018-ban azonban a kolostorban már kétszáz szerzetes és ötven novícius szolgált, a Moszkvai Patriarchátushoz tartozó Ukrán ortodox egyház kolostora.

* * *

Az Istenszülő Pocsajivi ikonja előtt mindennap akathisztoszt énekelnek. Az ikon története szorosan összekapcsolódik a kolostor történetével.

3 Лилия Константиновна Кузнецова, *Петербургские ювелиры XIX – начала XX в. Династии знаменитых мастеров императорской России*, Москва 2017, 510–518.

A Pocsajevtől nem messze élő Anna (Hanna) Hojszka (Gojszkaja) nemes asszony 1559-ben ajándékba kapta ezt az ősi ikont Neofit (Neophütosz) metropolitától, aki később konstantinápolyi pátriárka lett (1602–1603 és 1607–1612). Anna Hojszka hosszabb időre vendégül látta a metropolitát. A metropolita a konstantinápolyból hozott ikonját ajándékozta áldással a vendéglátójának. Ezt az ikont, melyet később pocsajivinek neveztek, nagy tiszteletben őrizték Anna Hojszka házában, mindig égett előtte mécses. Amikor pedig az ikon meggyógyította Filipp nevű sánta testvérét, 1597-ben az ikont a Pocsajiv-hegyen élő szerzeteseknek ajándékozta, és épülő kolostorukat is nagylelkűen támogatta.

Az ikon történetéhez kapcsolódik az is, hogy számos másolat készült az ikonról, mint például a Kijevi Barlangkolostor múzeumában lévő nagyméretű, kiemelkedő kvalitású ikon, melyet a kolostor görögkatolikus korszakában festettek,⁴ de jelentősek az ikon metszetábrázolásai is.⁵ Ezek közül is különösen említésre méltó Teodor Sztrilbickij (18. sz. második fele – 19. sz. eleje) rézmetszőnek 1780-as rézmetszete a Pocsajivi kolostorról és fölötte az Istenszülő Pocsajivi ikonjának részletes ábrázolásával.

Az Istenszülő Pocsajivi ikonjához számos csoda kapcsolódott. Jevgenyij Poszeljanyin,⁶ az Istenszülő-ikonok avatott kutatója, részletesen beszámol ezekről a csodákról. 1832-ben egy Anna Akimcsuhova nevű vak kislány igen messziről hetvenéves nagyanyjával a kolostorba ment, és buzgón imádkozott az Istenszülő Pocsajivi ikonja előtt. Az Istenszülő lábnyomában maradt vízzel megmosta szemét, és azonnal megszűnt vakága. Nagyanyja, aki buzgó görögkatolikus volt, a csoda hatására azonnal áttért

4 Volhínai ukrán ikonfestő, Az Istenszülő Pocsajivi ikonja. 18. sz. utolsó negyede. Fa, olaj, 112 x 79 cm. Kijevi Barlangkolostor. Ltsz.: KPL ж-1624. RUZSA GY., *Az ikonfestészet lexikona*, Budapest 2014, 219., ill. 122.

5 І. ФІЛЬВАРКІВ, „Облога Почаївського монастиря турками 1675 р. і коронація ікони Почаївської Богородиці на гравюрах у відділі мистецтва ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України”, in *Зан. ЛНБ*, Львів 2003. Вип. 11., 381–394.

6 Eredeti neve Jevgenyij Nyikolajevics Pogozsev (Евгений Николаевич Порогев) (Moszkva, 1870. április 21. – Leningrád, 1931. február 13.), írói álneve Jevgenyij Poszeljanyin volt (Евгений Поселянин). Igen nagy hatással volt rá a jámbor és bölcs Szent Amvroszj Optyinszkij (1812–1891) szerzetes, akinek különleges személyisége egyébként sokban inspirálta Dosztojevszkijt *Karamazov testvérek* regényének megírásakor Zoszima sztarec alakjának megformálásában. E kitűnő kutatót a sztálinizmus hisztérikus egyházellenes kampánya során 1930. december 26-án letartóztatták azzal vádolva, hogy ellenforradalmi szemléletű összejöveteleken vesz részt. Bíróságon kívüli tárgyalásra utalták ügyét, és kérvényezték, hogy „a társadalomvédelem legmagasabb fokát kell alkalmazni, vagyis a golyó általi halált”. Az ítéletet február 13-án végrehajtották.

a pravoszláv hitre.⁷ Poszeljanyin – többek között – megemlíti azt is, hogy a szibériai Tobolszk várostól nem messze lévő Ioanno-Vvegyenszkij női kolostorban az ősi ikonnak egy másolata 1848-ban kolerában szenvedő betegeket gyógyított meg.⁸

Ha figyelmünket erre az ősi ikonra fordítjuk, akkor azonnal megragadnak a finoman megfestett arcok és a már említett nemesfém ötvösmunka. A kisméretű ikont (29 x 24 cm) olajfestékkel festették, bár bizánci jellegű, ez alapján inkább a korai posztbizánci ikonok köréhez sorolhatjuk. Hordozója hársfatábla.

Az ikon főbb ikonográfiai jegyei a következők: az Istenszüllőt félalakban ábrázolják, jobbában tartja az áldást osztó Gyermeke Jézust, akinek bal keze édesanyja vállán helyezkedik el. Az Istenszüllő bal kezében kendőt látunk, mellyel gyermekét kissé betakarja. A másolatokon mindkettőjük fején zárt korona látható, melyet az 1773-as koronázás után gyakran megfestenek. Az ikonmásolatokon sokszor ábrázolják az Istenszüllő lábnyomát is annak emlékére, hogy járt a kolostorban, és többször megsegítette azt.

Az ősi ikonon görög feliratokat látunk és kétoldalt két-két szent alakját, nevezetesen Illés prófétát (Kr. e. 9. sz. első fele), Szent Ménász konstantinápolyi pátriárkát († 552 augusztus 25.), Szent István Protomártírt († 33–36), és egy Ábrahám nevű szent szerzetes vértanút. Lent három női szentet festettek meg. Baloldalt Iconiumi Szent Paraszkevát (3. század) vagy Balkáni Szent Paraszkevát (II. század), akit Szent Bolgár Paraszkevának is neveznek. (Talán ezért is lehet feltételezni – igen óvatosan –, hogy az ikon bolgár régióban készült.) Mellette Alexandriai Szent Katalin (282 körül – 305) alakja helyezkedik el. Jobb szélén pedig Makedonai Szent Irénét († 1. sz. vége, 2. sz. eleje) ábrázolták.

* * *

Bemutatásra kerülő ikonunk,⁹ mely ukrán ikonfestő munkája, az Istenszüllő ősi Pocsajivi ikonjának gondos mása. Még mérete is szinte azonos (30,7 x 25,3 cm). Ezt is fára olajjal festették. Ikonográfiai vonatkozásban a fő jegyek itt is azonosak. Az ikonon különösen az arcok megfestése jelentős.

7 E. ПОСЕЛЯНИН, Богоматерь, *Полное иллюстрированное описание Ее земной жизни и посвященных Ее жизни чудотворных икон*, Санкт-Петербург 1914, 585. (Москва 2002.)

8 E. ПОСЕЛЯНИН, *Богоматерь*, *op. cit.*, 586.

9 Az Istenszüllő Pocsajivi ikonja. Ukrán ikonfestő, 1800 körül. Fa, olaj. 30,7 x 25,3 cm. Magángyűjtemény, Budapest. Ltsz.: 81.

Megkapóak az érzelmes tekintetek. Technikai vonatkozásban figyelemre méltó a rendkívül vékony leukosz (gipsz alapozás), mely nem terjed ki az ikontábla egész felületére. Miként a népi ikonoknál oly gyakran, kovcséget (mélyített középmézőt) itt sem találunk. A hátlapon egy sponkát (keresztlécet, hevedert) látunk, mely mélyített sínben helyezkedik el, s rövidebb az ikontábla szélességénél.

Legközelebbi analógiáját – első hallásra meglepő módon – kétségkívül Kelet-Szibériában találjuk meg. Ezt a 19. századhoz köthető ikont az Irkutszki Regionális Múzeum őrzi.¹⁰ Ez az ikon is, miként az említett rokona, szintén a népművészet köréhez sorolható. Az arcokból – bár itt egy kicsit hosszúkásabbak – ugyanaz a megkapó és érzelmes tekintet sugárzik. Az alapozás itt is rendkívül vékony, olyannyira, hogy a fatábla függőleges szálirányai észrevehetőek a vékony olajfesték alatt. A hátlapon két, ellentétes irányból, mélyített sínben bevezetett sponkát találunk, és mindegyik, miként társánál, rövidebb az ikontábla szélességénél.

Az ukrán ikonfestészethez tartozását nemcsak az ikonográfia, a technika, hanem a háttér színes díszítő motívumai, melyek az ukrán színes népi hímzésekre emlékeztetnek, és nem utolsósorban az Istenszülő nimbuszának jobb oldalán olvasható ukrán cirill „I” betű is bizonyítják. Származási helye is megerősíti az ukrán ikonfestészethez való tartozását. Az ikon az Irkutszktól nem messze, északra lévő Volcsij Brod faluból származik, mely az Irkutszki-területi nyizseudinszki járásban található. A nyizsnyeudinszki járásban számos ukrán élt. Említésre méltó az is, hogy Nyizsnyeudinszokban volt egy Akheipopietosz ikon, melyet a hagyomány szerint az ukrán származású Szent Innokentyij Kulcsinszkij – akiről még később lesz szó – ikonfestő püspök festett.

Felmerül a kérdés, a messzi Ukrajnából hogyan kerülhettek nagyobb számban ukrán ikonok, illetve ikonfestők Kelet-Szibériába, hiszen Kijev és Irkutszk távolsága közel ötezer kilométer. Válaszként nemcsak a sok ukrán telepesre és száműzöttre kell gondolnunk, hanem elsősorban arra, hogy a 18. században Irkutszknak több ukrainai származású püspöke volt, nevezetesen Innokentyij Kulcsickij, Innokentyij Nyerunovics, Szofronyij Kriszsaljovszkij, Mihail Mitkevics és Venyiamin Bagrjanszkij.

¹⁰ Ltsz.: И -238. Т. А. Крючкова/Т. Крючкова: Иркутские иконы/The Irkutsk Icons. (Иркутский областной художественный музей/Irkutsk Regional Arts Museum.) Каталог/Catalogue. Москва/Moscow, 1991, 91., ill. 52.

Közülük is ki kell emelni Innokentyij Kulcsickijt, aki Csernyigov (ma Csernyihiv, Черни́в) úgynevezett katonai régiójában született 1680-ban vagy 1682-ben, és 1731. november 27-én (december 8-án) hunyt el. Tanulmányait Kijevben végezte. 1708-ban szentelték szerzetessé a Kijevi Barlangkolostorban. A kelet-szibériai Burjátföldön a Troice-Szelenginszkij-kolostornak három évig volt lakója. Itt diakónusával számos nagyméretű ikont is festett a kolostor számára. Szelenginszkben egyházi iskolát is alapított.

Szelenginszk lakói számára ikonokat ajándékozott, pontosabban „két, kisorosz [ukrán] stílusban festett kisméretű ikont, melyek a szenvedő Megváltót és a sirató Istenanyát ábrázolják, a hagyomány szerint ezeket maga a szent vagy diakónusa festette”.¹¹ A források szerint Nyizsnyeudinszkban volt egy Akheiropoietosz-ikon, melyet a hagyomány szerint maga a szent festett.¹²

Életének utolsó négy évében az irkutszki egyházmegye vezetője volt, és az Irkutszk melletti Krisztus Mennybemenetele-kolostorban élt. 1804-ben szentté avatták, így ő lett az első irkutszki szent.

Így tehát világosabbak a Bajkál-tó vidéke ikonfestészetének ukrán kapcsolatai. Hozzátehetjük, hogy e vidéken az ikonokat gyakran hímzett kendőkkel díszítették, úgy, ahogy ez Ukrajnában szokás volt. Példaként megemlíthetjük az Irkutszktól nem messze lévő Talci skanzen ikonsarkát.¹³

Végezetül elmondhatjuk, hogy az Istenszülő Pocsajivi ikonja és annak másolatai a görögkatolikus és a pravoszláv ikonfestészet nemes összefonódását és magas értékeit képviselik.

11 Т. А. Крючкова/Т. КРЮЧКОВА, *op. cit.*, 99. Lásd még „Жизнь и подвиги св. Иннокентия Чудотворца, первого епископа иркутского”, in *Прибавления к Иркутским еперхиальным ведомостям* 28 (1883) 360–362., „Прибавления к Иркутским еперхиальным ведомостям”, in 50 (1872) 659.

12 Т. А. Крючкова/Т. КРЮЧКОВА, *op. cit.*, 99. Lásd még Жизнь... *op. cit.*, Прибавления... *op. cit.*

13 RUZSA GY., *Az ikonfestészet lexikona*, 224., ill. 181. (fotó: Ruzsa György). Itt mondok hálás köszönetet Tamara Krjucskova és Irina Buhancova muzeológusoknak, akik nagyban segítettek kelet-szibériai ikonkutatásomat.

*Volhínai ukrán ikonfestő: Az Istenszülő Pocsajivi ikonja. 18. sz. utolsó negyede.
Kijevi Barlangkolostor*

Ukrán ikonfestő: Az Istenszülő Pocsjivi ikonja. 19. sz. Irkutszki Regionális Múzeum

Ukrán ikonfestő: Az Istenszülő Pocsajivi ikonja. 1800 körül. Magángyűjtemény, Budapest (fotó: Spitzer Fruzsina)

PUSKÁS Bernadett

A késő középkori Kárpát-vidéki ikonosztázion tituláris ikonjai: Szent Mihály arkangyal

TARTALOM: Bevezetés; 1. Az angyalok és Szent Mihály ikonográfiájának alapjai; 2. Szent Mihály arkangyal bizánci ikonográfiája; 3. A Kárpát-vidék hagiografikus Szent Mihály-ikonjai; 4. Szent Mihály egyalakos ábrázolása; 5. Szent Mihály arkangyal gyülekezete ábrázolás; Összegzés.

BERNADETT PUSKÁS: Titular Icons in Late-Medieval Iconostases from the Carpathian Region: The Archangel Saint Michael

As part of an iconographic series on the titular icons of Carpathian icon painting, the present publication describes the iconography of the Archangel Saint Michael through a few highlights. Following a brief overview of the Byzantine foundations, the major features and meanings of the three main compositions represented by 15th- and 16th-century icons surviving in the North-Eastern Carpathian region are discussed: a fullfigure depiction of Saint Michael, Saint Michael with his acts and the Assembly of Archangels. The largest number of hagiographic compositions were painted of the Archangel Michael, accentuating the role of the character shown in the central area through several scenes: Saint Michael appears as the herald of God's will and the executor of His intentions. The article also addresses late-medieval specimens preserved in the Eparchy of Mukachevo (Munkács).

Bevezetés

A Kárpát-vidéken a 15–16. századtól nagy számban maradtak fenn a Szent Mihály arkangyalt ábrázoló ikonok. A szenteket ábrázoló többi korai ikonhoz hasonlóan ábrázolásai egész alakosak, ezek között elsősorban a hagiografikus ikonok vannak többségben. Az ikontáblák nagy mérete és az ábrázolás kompozíciója arra enged következtetni, hogy ezek az ikonok egykor alapképekként szolgáltak az azonos titulusú középkori templomokban. Az ikonográfia ebben az esetben különösen is arra irányult, hogy minél hangsúlyosabban idézze fel a tituláris szent alakját és történetét. A Szent Mihály-ikonográfia kontextusaként, bevezetesképp utalni kell arra is, hogy

a helyi ikonok az angyalok és az arkangyalok jól kidolgozott és kanonizált bizánci képtípusait vették alapul. Az ikonok, ahogy ez a helyi ikonfestészetnek e korai időszakában jellemző, ezt a régebbi képi hagyományt követik, azonban azt a helyi stílus szerint átdolgozzák néhány igen népszerűvé vált változatban, melyeknek ikonográfiai jellemzőit tekintjük át néhány 15–16. századi ikon példáján keresztül, kitekintve az előzményekre.

I. Az angyalok és Szent Mihály ikonográfiájának alapjai

A kárpáti régió angyal-ábrázolásainak alapjául szolgáló bizánci előképek mintegy képi módon összefoglalják az angyali rendekről szóló patrisztikus tanítást, melynek legjelentősebb összefoglalása *Pszeudo-Dionüsziosz Areopagitész* a 6. század elején kidolgozott rendszerén keresztül ismerhető meg. „Az égi hierarchiáról” című művében, részben az angyalokkal kapcsolatos ó- és újszövetségi említésekre, emellett a neoplatonista emanáció elvére és a kozmosz hierarchikus felépítésének koncepciójára támaszkodva, Pszeudo-Dionüsziosz az égi erőket három, hierarchikusan felépülő, ugyanakkor egymás között, illetve végső soron Isten és ember között közvetítő triádra osztotta fel.¹ Az Istenhez legközelebb álló felsőhöz a hatszárnyú szeráfok (szeraphim) (Iz 6,1–2), a négyszárnyú, sokszemű kerubok (kherubim) és a lángnyelves kerekékként ábrázolt trónusok (thronoi), a középső triádhoz az uralmak (kyriotitész), erők (dynameis) és hatalmak (exousziai) tartoznak. Az alsó triádhoz tartoznak a kezdetek (archai), arkangyalok (archangelosz) és angyalok (angelosz), azaz Isten küldöttei, hírnökei.

A Kárpát-vidéki ikonfestészetben a középső triád és a kezdetek rendjén kívül minden rendnek az ábrázolása megjelenik. A bizánci teológia tanítása szerint az angyali rendeket még a látható világ előtt teremtette Isten azért, hogy Isten közelében létezve, egyrészt hirdessék dicsőségét, másrészt, hogy együttműködjenek vele akaratának teljesülésében. Így szerepelnek alakjaik különféle kompozíciókban. Az angyali rendeket megkülönböztető ikonográfia főképp a dicsfényben trónoló Krisztus, azaz a Megváltó dicsősége-ikonokon figyelhető meg (Trónoló Pantokrátor Surowicáról, 16. század második fele, Sanok, Muzeum Historyczne).

¹ Az ikonográfia előzményeinek összefoglalását lásd bővebben PUSKÁS BERNADETT, „A mennyi erők fővezére», Szent Mihály alakja a kárpáti régió ikonfestészetében”, in PÓCS ÉVA (szerk.), *Angyalok, démonok, látók és szentek. Tudományos konferencia anyagai*, Budapest 2008, 577–588.

Az ószövetségi Dániel könyvében olvasható utalások alapján az angyalok vezetőinek hagyományosan Mihály és Gábor arkangyalokat tekintik (Dán 10,13). Így jelennek meg ők szolgáló, hódoló erőkként a Krisztust tartó Istenszülő-ábrázolásokon, vagy szentek ikonjain az angyalokat képviselve. Azonban jelentősebb és elmaradhatatlan megjelenítésük az isteni trónus körül, a Deészisz-kompozícióban. Zsidó apokrifekből a hét arkangyalból ismert még további kettő neve, Rafaelé és Urielé. Gyakran szerepelnek párosával; a négy arkangyal együttesen a négy világtáj küldöttéiként is ismert. Ebben a szerepben jelentek meg a mennyet szimbolizáló központi kupola képi programjában a Pantokrátor Krisztus körül – többek között mint a Paradicsom őrzői – a kijevei Szent Szófia 11. századi mozaikjain, vagy a második eljövételkor Krisztus fénylő alakja mellett az Utolsó ítélet-kompozíciókon. A két főangyal, Mihály és Gábor alakja áll az Angyalok gyülekezete-kompozíciók középpontjában is.

2. Szent Mihály arkangyal bizánci ikonográfiája

Az angyalokat szárnyas alakokként ábrázolja az ikonográfia. Az angyal ábrázolásában – a négy arkangyal arcának individualizálása nélkül – a *ta-eniával* átkötött hosszú hajú ifjú görög típusa egyesül a levegőben szállni képes pogány istennő, Niké (Viktória) szárnyas megjelenítésével.² Az angyalok hosszú hullámos haját lefogó szalag (топоки, más néven слыхи), az isteni szférából érkező ismeretek, üzenetek jelzője, hátul lobogó végei a Szentlélek sugalmazására is utalnak. A Megváltó második eljövételéhez vagy jelenlétéhez kapcsolódó témákban az angyalok kezükben *labarumot* tartanak, amelyen a „Szent, Szent, Szent” felirat olvasható, János Jelenések könyvének idézete nyomán: „Szent, szent, szent az Úr, a mindenható Isten, aki volt, aki van és aki eljő!” (Jel 4,8).

Az arkangyalok ruházata kezdetben *chiton* (tunika) és felette *himation* (pallium) vagy *chlamisz*. De viselhetik a liturgikus *dalmatikát* oráriónnal vagy a *divisziót* lorosszal és vörös cipővel, azaz a diakónus vagy a baszileosz öltözetének darabjait. Isten küldöttéiként hírnöki, illetve hatalmi jelvényekkel ábrázolják őket, a késő római uralkodóábrázolások attribútumai mintájára. A hatalmat jelképező gömbvégű bot, kormánypálca és szféra, illetve a hírnöki pálca állandó attribútumaikká váltak (Mihály arkangyal a Deésziszből,

2 ONASCH, KONRAD – SCHNIEPER, ANNEMARIE, *Ikony. Fakty i legendy*, Warszawa 2002, 179.

14. század, Athén, Byzantino Mouszeio – Bizánci Múzeum).³ Az arkangyal jobbában tartott átlátszó szféra (зерцало, azaz tükör) a gondviselés jelképe is, amelyben a Golgotán felállított kereszt látható, a halál feletti győzelem jeleként.

A két vezető arkangyal közül Szent Mihály önmagában is jelentőséget kapott. Ezt igazolják ünnepnapjának liturgikus szövegei, így szólva: „Első vagy a testnélküli angyalok között” (Előesti vecsernye, előverses sztychirák). A személyét érintő liturgikus szövegekkel, hagiográfiája magyarázataival párhuzamosan alakulhatott ki összetett önálló ikonográfiája. Az ábrázolások részletgazdagon és elbeszélő módon jelenítik meg Szent Mihály sajátos szerepét. Személyében, történetében különösen is megvalósul az a kettős szerep, amelyre a teológia tanítása szerint az angyalok, arkangyalok küldetést kaptak, Mihály nemcsak Isten dicsőségének hirdetője, hanem akaratának tevékeny, sőt harcos teljesítője.

Mihály arkangyal legkorábbi ismert önálló ikonja egy 6. századi kopt ikon (Párizs, Cabinet des Médailles), ahol félalakos ábrázolására a portréműfaj konvenciói tevődnek át, annak az érvnek a nyomán, hogy Isten fizikai külsőt is kölcsönözhet az angyaloknak, amelyek így ábrázolható vonásokkal is rendelkeznek.⁴ A kárpáti régióban a korai hagyomány nyomán festett félalakos változatok csak a 16. század utolsó harmadában készültek. Orosz földön a kora középkortól jelen van Szent Mihály tisztelete: a fejedelmek patrónusának számított, különösen harci cselekmények idején. Hozzá fohászkodtak csata előtt, így megjelenik ábrázolása sisakon is (Jaroszláv Vszevolodovics sisakja, 13. század). Az Ipatyjev krónika 6618–6619. (azaz 1110–1111.) évi feljegyzései pedig Mihályt az angyalok fejedelmének nevezik, kiemelve hősi szerepét egy sor ószövetségi eseményben.⁵ Ezt a vonatkozást hangsúlyozzák ki a Kárpát-vidéki hagiografikus jelenetek is. A tatárjárás előtt, majd a 13–14. században is számos templom titulusa volt, s egyike a leggyakoribb ábrázolásoknak (Kijev, Szent Szófia, mozaik és falkép cselekedeteinek jeleneteivel). Ekkor még liturgikus ruhában, dalmatikában és loroszban ábrázolták.⁶ A 14. századtól Orosz földön már harcosként is

3 CHATZIDAKIS, MANOLIS, *Byzantinisches Museum. Die griechischen Museen*, Athen 1975, kat. 12.

4 BELTING, HANS, *Kép és kultusz. A kép története a művészet korszaka előtt*, Budapest 2000, 97.

5 ЛАЗАРЕВ, ВИКТОР, *Московская школа иконописи*, Москва 1971, 113–114.

6 СВЕНЦИЦЬКА, ВІРА – ОТКОВИЧ ВАСИЛЬ, *Українське народне малярство XIII–XX століть*, Київ 1991, kat. 2.

ábrázolták lorikában, díszes antikizáló páncélban, karddal. Ez az ábrázolási típus ugyanekkor terjed el Itáliában, a Paleologosz-kori Bizánccal való kapcsolatok nyomán. A páncél az arkangyalok közt kizárólag Szent Mihály mint archisztratégosz sajátos viseletévé vált (Józsue tekercs, 5(?)–10. század Róma, Bibliotheca Vaticana).

3. A Kárpát-vidék hagiografikus Szent Mihály-ikonjai

A Kárpát-vidék középkori alapítású, keleti rítusú püspökségei életében – a bizánci tradíció nyomán – jelentős helye van a főangyalokról való megemlékezésnek. Mihály arkangyal és a mennyei erőkről való liturgikus megemlékezés napja november 8. Emellett a hét egy kiválasztott napja, hétfő is az angyalok emlékeztetée.⁷ Ehhez kapcsolódóan nemcsak egyének, hanem számos egyházközség gyakran választott patrónusa volt Mihály arkangyal, ahogyan ezt a nagyszámú Mihály-templomtitulus is bizonyítja.⁸

Ha a fennmaradt ikonok tematikáját arányok szempontjából tekintjük át, a Kárpátok vidékén Szent Miklós és Szent Paraszkéva mellett a középkortól Mihály arkangyal a harmadik leggyakrabban választott templomtitulus. Szent Mihály mint önálló patrónus korai általános tiszteletére utal a Kárpátok túloldaláról, a Bojko-vidéki Storonna Szent Mihály-templomából származó, talán a Megváltó-kolostor műhelyéhez kapcsolható ikonja (Lemberg, Nemzeti Múzeum Lvivben=NML), melyet a kutatás a 14. század második felére datál. Ennek az ikonnak az is kiemelt jelentőséget ad, hogy az egyik legrégebbi Kárpát-vidéki hagiografikus ikon.⁹

Az ikon középmézejében Mihály arkangyal áll hosszú zöld felövezett chitonban, vörös himationja szokásosan csomóra kötötten az egyik vállát takarja. Ruházata hasonló a Deészisz-kompozíciókon belül megjelenő ábrázolásaihoz, de itt nincs lorosz (szalag). Hajában taenia, jobbában hírnöki pálca, baljában szféra „XC” monogrammal. Az ikon központi alakját az

7 A szövegben előforduló liturgikus idézetek forrása *Dicsérjétek az Urat! Görögszertartású katolikus énekeskönyv*, Budapest 1984, 92. (hétfői tropárok), 529–540. (november 8., Szent Mihály főangyal).

8 Szent Mihálynak jelentős szerepe volt a 12–13. századi helyi heraldikában is, alakja a rutén területeket jelképezte a lengyel–litván címer mellett.

9 СВЕНЦИЦЬКА – ОТКОВИЧ, *і. м.*, kat. 2.; ЯРЕМА ВОЛОДИМИР, *Іконопис Західної України XII–XV ст.*, Львів 2005, 194–195. 231. kép., 292–295). A storonnai ikon stílusa archaizáló, de a tónusátmenetek révén a Paleologosz-kor festői felfogására utal. Emellett Jarema gotizáló ikonnak tartja, amely hangsúlyos kelet-nyugati stílusában kapcsolatok szintézisaként készült.

arkangyal cselekedeteit és embereknek való megjelenését ábrázoló tíz jelenet kíséri, amelyek mindegyikében jól felismerhetően pontosan Szent Mihály kap szerepet. Balról jobbra: 1. Mihály arkangyal teremtése; 2. Ádám és Éva kiűzetése a paradicsomból; 3. Három júdeai ifjú a tüzes kemencében; 4. Mihály arkangyal harca Jákobbal; 5. Ábrahám áldozata; 6. Csoda Chonében; 7. Mihály arkangyal Habakukkal ételt visz Dánielnek; 8. A fáraó seregeinek vízbe fojtása; 9. Mózes vezeti az izraelitákat Kánaán földjére. 10. Mihály arkangyal megjelenése Józsuének Jerikónál.

Az életút-ikon műfaja csak a 12. századi bizánci megjelenése után vált ismertté a helyi iskolákban, így a 14. század végi megjelenése a kárpáti régióban nem tekinthető kései jelenségnek. A legkorábbi hasonló témájú orosz ikon a moszkvai Kreml Arkangyal-székesegyházának az 1399–1410 körülre datált ikonja, mely már harcosként karddal ábrázolja, részletes, tizennyolc jelenetből álló hagiográfiával.¹⁰ A kutatás a hagiografikus Szent Mihály-ikonok előzményeinek a falképciklusokat tekinti. Az első kiterjedt képciklus az 1220–30-as években készült a szuzdali Istenszüdő születése-székesegyház déli kovácsolt kapuzatának külső, homlokzati oldalán.¹¹

A Kárpát-vidéken, a korai példák mellett a Szent Mihályt cselekedeteivel ábrázoló ikonok többsége már a 16. századból maradt fenn (Szent Mihály, Krakó, Nemzeti Múzeum). Ezek között magyarországi példákat is ismerünk. A királyi Magyarországon, a munkácsi egyházmegyében fennmaradt legkorábbi Szent Mihály ábrázolások közé tartozik az ulicskrivai Szent Mihály templomban fennmaradt, a 16. század első felére datálható Szent Mihály arkangyal ikon.¹² A hasonló kompozíciójú nagyméretű ikonok, melyek a főalak mellett annak életútját is bemutatják, templomtitulus-ábrázolásként a korai, kétsoros ikonosztázion alapkép sorában kaptak helyet, a kárpát-vidéki gyakorlat szerint a jobb szélén.

Az ulicskrivai ikon központi mezejét szinte teljesen kitölti az arkangyal frontálisan álló figurája. Baljában kardhüvelyt tart, jobbában a kivont kardot emeli maga előtt. Ruházata itt már a késő antik harcosokéhoz hasonlóan rövid tunika, felette páncélzat, bal vállán átveti a csomóra kötött vörös palástot. Lábán csizma, harisnya. A Szent Mihályt ábrázoló ikonokon a

¹⁰ ЛАЗАРЕВ, ВИКТОР, *Русская иконопись от истоков до начала XVI века. Московская школа*, Москва 1983, 369.; SMIRNOVA, ELENA, *Moscow icons 14th–17th centuries*, Leningrad 1989, 272–273., kat. 68–76.

¹¹ SMIRNOVA, *i. m.*, 272.

¹² TKÁČ, Š., *Ikony zo 16–19. storočia na Severovýchodnom Slovensku*, Bratislava 1980, kat. 20., 100. kép.

lovagi viselet a kárpáti régióban a 15. század közepén jelenik meg, és válik dominánssá.¹³

A központi ábrázolást négyzetes mezőkben jelenetek kísérik, a helyi gyakorlatnak megfelelően csak kétoldalt és alul, ami sajátos monumentalitást kölcsönöz a központi ábrázolásnak, és kiemeli jelentőségét. Sorrendjük balról jobbra, soronként lefelé követhető: 1. Mihály arkangyal megteremtése és elküldése; 2. Ádám és Éva kiűzetése a Paradicsomból; 3. Az arkangyal közbelépése Ábrahám áldozatánál; 4. Mihály lerombolja Szodomát; 5. Mihály megoltalmazza a három júdeai ifjút a tüzes kemencében; 6. Mihály arkangyal Habakukot viszi az étellel Dánielhez. A töredékesen fennmaradt alsó képsor az analógiák alapján pontosítható: 7. Jákob harca az angyallal; 8–9. Mihály elpusztítja a fáraó seregét a Vörös-tengerben, miközben a zsidó nép elvonul Mózes vezetésével; 10. Mihály megállítja Bálám szamarát.

A Kárpát-vidéki középkori ikonfestészetben az életút-ikon különösen is gyakori volt. Népszerűségét az indokolhatta, hogy vizuális és didaktikai szempontból egyaránt különösen is alkalmas volt a régió fatemplomaiban ekkor még hiányzó falkép műfajának pótlására.

Az ulicskrivai Szent Mihály-ikonhoz közel hasonló képi programot követ a sárosi Rovnóról begyűjtött Szent Mihály-ikon (1550–80) a bártfai Sárosi Múzeumban.¹⁴ A Kárpát-vidéken a hagiografikus Szent Mihály-ikonok kizárólag ószövetségi jeleneteket sorakoztatnak fel, amelyek Mihályt cselekedeteivel (с деяннями) mutatják be. A kiválasztott jelenetek nem mindig követik a bibliai sorrendet. A nyitó jelenet Szent Mihálynak elküldetését mutatja be, legtöbbször paradicsomi táj háttere előtt, ahol Isten a bizánci ikonográfiának megfelelően a megtestesült Krisztus képében jelenik meg az „Aki engem lát, látja az Atyát” kinyilatkoztatás nyomán. A további jelenetek képsorán keresztül Mihály arkangyal az igazságos, de könyörületes Isten akaratának megvalósítójaként jelenik meg. Ahogy a vecsernye énekei fogalmaznak: „Alakod lángoló és jóságod csodálatos ó Mihály főangyal, mert szellemi lényeddel átjáród a föld határait, teljesítve a mindenek Teremtője parancsait...”. A jelenetek bemutatják, Szent Mihály az istenfélőket megjutalmazza: visszatartja Ábrahámot fiának, Izsáknak

¹³ Vö. a Daliowáról származó Szent Mihály-ikon, Lemberg, NML. ЯРЕМА, *i. m.*, 296–297. A liturgikus jellegű viselet a Deészisz-sor Szent Mihály-ikonjain él tovább.

¹⁴ GREŠLÍK, VLADISLAV, *Ikony Sarisského múzea v Bardejove*, Bratislava 1994, 67, kat. 9, 31. kép. ЯРЕМА, *i. m.*, 299. Jarema szerint, aki mindkét felvidéki ikont a 16. század elejére datálja, a két ikon egy korai prototípust dolgoz fel, mestereik a storonnai, vagy a daliowai tematikát ismerték, de formailag más előképet használtak.

feláldozásától, megoltalmazza a három hitvalló júdeai ifjút a tüzes kemenében való pusztulástól, a verembörtönbe zárt Dániel táplálására elküldi Habakukot (itt a táplálékul vitt kenyerek hagyományosan az Eucharisztia előképei). A bűnösök azonban, így Ádám és Éva, Szodoma és Gomorra városai vagy a Mózes által vezetett zsidókat üldöző fáraó serege bűnhődésben és halálban részesülnek. Az alsó sor két szélső jelenete az isteni áldással kapcsolatos, sajátos sarokpontokként értelmezhető. Baloldalt Jákob harca az angyallal a pátriárka Istennel történő nevezetes küzdelmét mutatja be, ahol Jákob Isten áldását és új nevet érdemel ki magának: Izráél, aki Istennel szemben erősnek bizonyult. A jobb alsó sarokban látható képen teljes lovagi fegyverzetben ábrázolt Mihály pedig a szamarán érkező Bálamot tartóztatja fel, és kényszeríti, hogy átok helyett háromszor is áldásban részesítse a zsidóságot.

A szíkontrasztok, az egyes jelenetekben uralkodó átlók dinamikája formailag is erősíti az arkangyálnak a harcos szentekéhez hasonló, határozott, tettekrekésztséget sugárzó központi figuráját, hozzájárulva a szent képi módon történő méltatásához. A jelenetek ikonográfiai formulái a liturgikus szövegek toposzainak kísérlőként és a bibliai olvasmányok emlékeztetőjeként is szolgált. Az írásbeliséget nem ismerő hívek vonatkozásában ennek a szóbeli vizuális módon szintetizált tanításnak különös jelentősége volt.¹⁵

4. Szent Mihály egyalakos ábrázolása

Az ungvári szabadtéri Népi építészet múzeumában (Muzej narodnoji arhitekture i pobutu), a Szélestóról átszállított fatemplom szentélyében, Alsókalocsáról származó, az alapképek átlagos méreténél kisebb, meglehetősen rossz állapotban fennmaradt Szent Mihály-ikont őriznek. Az emlék kvalitásában kiemelkedik a munkácsi püspökség középkori anyagából. A felületi szennyeződések és festékhiányok ellenére a stiláris, ikonográfiai jegyek alapján a 16. század első felére datálható.¹⁶ Az ungvá-

¹⁵ „A mennyei rendek előjárója és az isteni dicsőség szolgálja, életadód parancsára méltán lettél, ki anyagtanul dicsőségeddel tekintvén a földiekre, üdvös közbenjárója vagy a keresztényeknek. Azért ma a tartozó dicsőítést küldjük fel hozzád, Mihály fővezér, midőn a te isteni ünnepeket megszenteljük. Imádd Krisztus Istent, adjon nekünk bűnbocsánatot, kik szeretettel ünnepeljük a te győzelmeidet” (Szent Mihály ünnepnapjára utrenye, 8. hangú kathizmalion).

¹⁶ Mérete: 82 x 63 cm, krétaalapra temperával festett fatábla. A 16. század elejére utaló jegye a plasztikus, finom arcmodellálás, a figura arányai, a talajsík megoldása, leveles indamotívum sötét alapon a keretező szegélyen, a dicsfény megoldása.

ri ikon mellékjelenetek nélkül ábrázolja az arkangyalt, az attribútumok összeválogatásában máshol ritka megoldást alkalmazva: az arkangyal jobbában kivont kardot tart, baljában viszont egy szféra – amely hagyományosan a korai liturgikus vagy udvari viselethez társuló tárgy. A festék kopottsága miatt a szféra szinte csak foltként érzékelhető, de a jól fennmaradt bal kézfej gömbformához simuló tartása igazolja a tárgy értelmezését. A tárgy állapota miatt egyelőre nem pontosítható, hogy az arkangyal himation alatt visel-e páncélt. Ugyanezt az attribútumhasználatot még egy ikonon figyelhetjük meg, a Suchy Potokról származó Szent Mihály a cselekedeteivel ikonon (16. század vége, Lemberg, NML).¹⁷ Itt az arkangyal viselete is közelít a harcusként való ábrázolásaihoz: Szent Mihály a himation alatt rövid, felövezett tunikát, harisnyát, csizmát visel, bár páncélt nem. Az alak beállításában, egyes stiláris részleteiben az ugyancsak ismeretlen helyről származó, 16. századi Szent Mihály cselekedeteivel ikonra emlékeztet a krakkói Nemzeti Múzeumban (Muzeum Narodowe). A krakkói példa érdekessége, hogy a kísérmézők a szokásostól eltérő ikonográfiai tradíciót követnek. Tematikájuk: 1. Az arkangyal hírül adja a kenethozó asszonyoknak a Feltámadást; 2. Megjelenik álmában Dávidnak; 3. Megjelenik Dánielnek a hegyen; 4. Szodoma elpusztítása (Lót feleségének fehér sóalakjával); 5. Csoda Chonében; 6. Szentéletű Pachomiosz meghívása a szerzetesi viseletbe való beöltözésre; 7. Gedeon segítése a harcban. Az alsó sorban: 8. A midianiták legyőzése; 9. Mihály arkangyal és a mennyei erők gyülekezete. Mindamelllett, tartalmi üzenetét tekintve, ez az ikonográfia sem tér el a hagyományos képi programtól: Mihály itt is Isten akaratának hírnökeként, szándékainak véghezvivőjeként jelenik meg.¹⁸

Ikonográfiai vonatkozásban a hagiografikus képsor jelentősége elsősorban a viszonylag ritka ószövetségi tematika részletgazdag bemutatásában áll. Ezen a válogatáson kívül az ószövetségi vonatkozású tematika a régió középkori ikonfestészetében összesen még kétszer jelenik meg: az ószövetségi királyok és próféták alakjai attribútumokkal az Isten-szülő a gyermek Jézussal ábrázolások keretsávjában, illetve a 16. század

17 ГЕЛИТОВИЧ, МАРИЯ, „Маловідомі пам'ятки українського іконопису XV–XVI століття (з колекції Національного музею у Львові)”, in GIEMZA, JAROSLAW (szerk.), *Zachodnioukraińska sztuka cerkiewna. Część II. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej Łańcut – Kotań 17–18 kwietnia 2004 roku*, Łańcut 2004, 92–94, 132, 29. kép.

18 ЯРЕМА, і. м., 296–297, 358–359. kép.

utolsó harmadától, végétől ószövetségi alakok, királyok szerepeltetésével az ikonosztázion új felső sorában, s csak a 16–17. század fordulója után jelennek meg az ószövetségi áldozatbemutatók jelenetei a Királyi kapukon.

5. Szent Mihály arkangyal gyülekezete ábrázolás

A fennmaradt középkori Kárpát-vidéki ikonok tanúsága szerint a Szent Mihályt mint főalakot – jelenetekkel vagy azok nélkül – megfestett ikonok mellett jóval kisebb számban fordul elő az a sajátos kompozíció, amely Szent Mihály arkangyalt további angyalok társaságában ábrázolja, a menyeyi erők közösségében. Ez az ikonográfiai típus, melynek eszmei centrumában a pajzson ábrázolt Krisztus látható, Bizáncban alakult ki a képtisztelet visszaállítása után, s az igazhitűség ábrázolásaként értelmezték.¹⁹ A képtípus a Kárpát-vidéken csak a 16. században jelenik meg és kezd elterjedni. A kompozíció angyalok zárt csoportját ábrázolja, amint közösen egy pajzsot tartanak, benne Krisztus félalakjával. Ebbe a ritka ikonográfiai típusba tartozik egy Drohobycz környékéről származó, alapképsorba illő nagyméretű ikon (Lemberg, Sztudion Gyűjtemény). Ezen öt angyal szerepel, középsőként Mihály arkangyal látható. A két elöl álló angyal alak szférát tart, amelyben az Utolsó Ítélet hófehér ruhás Pantokrátor alakja jelenik meg.²⁰

Összegzés

A Kárpátok vidékének késő középkori ikonfestészetében az egyik gyakori patrónus alakként Szent Mihály arkangyalt festik meg. Nagyméretű ikonjairól feltételezhető, hogy a korai kétsoros ikonosztázion alapképsorában állhatott ikonja, templomi címünnep ábrázolásaként. A 6. századi kora bizánci előképekből kifejlődő ikonográfiának legkorábbi ismert példája a Kárpátok vidékén 14. századból származik, nagyobb számban azonban a 16. századtól ismertek ikonjai. Ábrázolásai lehetnek egyalakosak, ritkábban a többi arkangyallal is szerepelhet, legnagyobb számban azonban Mihály

19 Откович, *i. m.*, kat. 36.

20 ДМИТРУХ, СЕВАСТІАН, О. (szerk), *Українське сакральне мистецтво з колекції „Студіон”*. Ч. I. Врятовані від загибелі і забуття, Львів 2005, 22.

arkangyal hagiografikus kompozícióit festették meg, melyek több jeleneten keresztül rávilágítottak a középkorban ábrázolt alak szerepére: Szent Mihály Isten akaratának hírnökeként, szándékainak véghezvivőjeként jelenik meg. Figyelemre méltó, hogy ezek a mellékképző az ószövetségi tematika első megjelenítői a Kárpát-vidéki középkori ikonfestészetben.

Könyvismertetések

Egy aranymisés atya – dr. Cselényi István Gábor – tudományos hagyatéka

Megörültem, amikor felkérést kaptam egy „tudományos hagyaték”, azaz egy ünnepi kötet ismertetésére. Örömöm oka az volt, hogy az ünnepelthez több szál köt. Elsősorban és mindenekfölött az *áldozópapság*. Bár tizenegy esztendő választ el bennünket, mégis mindig közel érezhettem magamhoz. Az *édesapja* révén is, aki – családi jó barátként – édesapámnak *kézvezetője* volt a primíciáján, és akitől jómagam a görög nyelvet és a fundamentális teológiát *tanulhattam*. Az ünnepelt ifjabb Cselényi atyával összeköt továbbá az, hogy *kollégák* lehettünk a teológiai oktatásban Nyíregyházán. Aztán *tudomány* szintjén is közel kerültünk egymáshoz: főleg a *publikálás* révén, bár az igazat megvallva az ő palettája sokkal színeesebb, mint az enyém.

Ebből a sokszínű „hagyatékból” – a felkérés alapján – a „grékus” dolgokat kell kiemelnem. Szívesen megteszem, ha nem is értek mindennel maximálisan egyet.

Szeretném leszögezni, hogy István atya *hagyatékát* valójában nem tekintem a szó szoros értelmében „hagyatéknak”. Egyszerűen nem tehetem. Mert nincs lezárva. Jól tudom, hogy most is – és folyamatosan – dolgozik teológiai témákban. Sőt, évekre szóló terve van, aminek egy részében együtt is fogunk dolgozni! Ámde a tudományos munkával töltött hatvan esztendő mégis kötelez. Megálló. Elgondolkodtató. Számadásra készítő. – Nyilván elkészítette ő maga is a számadást az ünnep alkalmával. És milyen szép, hogy a barátai – a ruszin önkormányzat felkarolásában – erről kötetet is készítettek! Jómagam is bibliofil lévén, hadd fejezzem ki efölötti különös örömeimet. Persze, már akkor is éreztem, amikor „csak” a család történetét olvashattam Gyöngyi testvére összeállításában. – Most azonban a gazdag eddigi életmű bibliográfiájából a jelen könyv segítségével a görögkatolikus (illetve bizánci) vonatkozású témákat a tisztem és feladatom kiemelni, összesíteni és tárgyalni.

Előtte azonban mindenképpen érdemesnek tartom, hogy szóljak a kötet felosztásáról, mely három nagy egységet ölel magába. Barátom és kollégám költői virtuozitását vélem felfedezni az egységek címében: „biográfia” – „bibliográfia”, majd következnek az illusztrációk. Ez utóbbi csoportban csak lassan tudtam megbékélni a képek sajátos – elmosódott – kinézetével: azt gondoltam, hogy hiba történt a szerkesztésnél, s azért nem élesek a képek. Idő

kellett ahhoz, hogy rájöjjenek: ez is a teológiai tartalmat szolgálja (hiszen már középiskolában megtanultuk, hogy egy mű akkor jó, ha a tartalom és a forma egységben van benne), tehát a teológiai tartalomról úgy szól képi formában, hogy emberlétünk töredékes voltát mutatja be. A keleti és nyugati teológia egyaránt vallja és meg is egyezik abban, hogy egyedül Isten tökéletes. Mi pedig csak eme végső cél felé zarándokolhatunk földi vándorutunkon, szem előtt tartva a felszólítást: „Legyetek tökéletesek, amint a ti mennyei Atyátok is tökéletes” (Mt 5,48). Persze, csak aszimptotikus görbét követve tudjuk ezt tenni: a koordináta-rendszerben bármennyit is haladunk előre az egyik tengelyen, hogy közelítsünk a másik felé, soha nem tudjuk metszeni azt, csak egyre közelíteni hozzá... Ami pedig keresztény életünk állandó feladata! Nos, a tökéletesség őforrásához bármennyire is közelítünk, hozzá viszonyítva mégis tökéletlenek maradunk – és én, sajátos megközelítésemben, ezt fedezem fel a könyv illusztrációiban is.

Dr. Cselényi István Gábor atya tudományos hagyatéka – és ismét aláhúdom, hogy csak *eddig* hagyatékról lehet itt és most szó: ne szabjunk gátat az isteni Gondviselésnek! – a könyv alapján 12 területet ölel át. Hadd ne raboljam az időt a felsorolásukkal: a felkérés alapján a *grékus* témákat szándékozik kiemelni belőlük. Tüstént leszögezem, hogy vannak bőségesen.

Igaz, hogy a tartalomjegyzék alapján, amit maga a könyv szövege is tükröz, csak két nagy területről lehetne szó: a „Keleti teológia” és a „Liturgikus ének” fejezetekről, illetve tartalmuk bemutatásáról. Ámde! Szerzőnk és jubilánsunk görög katolikus, vagyis „grékus” pap és hittudós, így nem tagadhatja meg önmagát. A többi kategóriába tartozó írásainak jelentős része is át-meg-át van szöve a bizánci egyház teológiájának sajátos szempontjaival. Érvényesül, amit annak idején tanultunk filozófiából (nem vagyok benne biztos, hogy ma is így tanítják): az *obiectum formale quod*-ot adja, illetve jelenti az ő tudományos-teológiai munkásságában! S ez érvényes az alapvető hittan területére éppúgy, mint az egyháztani témákban; a krisztológia és az erkölcszológia területén készített műveire; a szentháromságtanról és a szentségtanról szóló írásaira. De mindezek mellett elsősorban és kifejezetten az említett két területen érvényesül: a keleti teológia és a liturgikus ének területén.

Kezdjük a *keleti teológiával*. A kötetbe eme címszó alá összesen hét műve került be Cselényi István atyának. A művek megjelenési időpontjai egy huszonnyolc esztendő *horizontot* ívelnek át: 1975-től 2003-ig tart ez a sorozat. Szándékosan alkalmazom a „horizont” szót, mert nagylátószögű teleobjektívvel pásztázza az emberileg áttekinthető istenit. Ugyanakkor ez *vertikális*

irányulást és irányítást is jelent, hiszen felfelé, az odafönt való dolgokra irányítja a figyelmünket, mintha csak Szent Pál apostol tanítását akarná nekünk továbbadni: „azokat keressétek, amik odafent vannak” (Kol 3,1).

István atyának, a tudós papnak a munkáit szívesen fogadták mindenütt (az ünneprontást elkerülendő nem említek egyetlen kivételt, már csak azért sem, mert többnyire sikerült itt is eredményt elérni). Országos negyedévi folyóiratban (*Teológia*), a debreceni egyetem sorozatában (*Posztbizánci Közlemények*), a mi hittudományi főiskolán tudományos folyóiratában (*Athanasiana*) jelentek meg a keleti teológiával foglalkozó tanulmányai. Ezek között egy angol nyelven is napvilágot látott. Intézményünk kiadásában pedig egy könyve is megjelent (*A hozzánk lehajló Isten*).

Ismeretes, hogy keleti rítusú, vagyis görögkatolikus egyházunkban különös jelentősége van a liturgiának. Nemcsak az életünket itatja át – s egy papét különösen is a napi celebráció révén –, nemcsak állandó lelki táplálékot nyújt, hanem értelmünket is csiszolja. Egyre több teológiai ismeretet nyújt. Csak ki kell tární felé az értelmünket és „fölemelni a szívünket”. – Mindezek fényében nem lehet azon csodálkozni, hogy István atyának a keleti teológiáról szóló írásait átszövik a liturgikus gondolatok. Ez már a címekben is jelentkezik, hiszen rögtön a legelső tanulmányának azt a címet adta, hogy „A liturgia örömnépe”. És valóban nem lehet más, mint az örömné és az ünneplésnek a csúcsa és forrása, amint Egyházunkban mindig így volt, s a II. Vatikáni Zsinat a legelső dokumentumában megfogalmazta: a liturgia, különösképpen az eucharisztikus liturgia „az Isten dicsőítését és az ember megszentelését” jelenti és célozza meg (SC 10). Erre a képzeletbeli fonalra – mint láncra – fűzhetők fel a további ilyen írásai is. Hiszen amikor a bizánci nyomokat kutatja a magyar görögkatolikus rítusban, szintén nem vonatkoztathat el – de nem is akar! – a liturgiától. Sőt, sajátosan a „mi” liturgiánktól. (Még ha ez olykor konfliktusokat is gerjeszt.) Nagyobb távlatokban szemléli az isteni üdvöngözdös művét a „Teológia és oikonomia” című tanulmányában, illetve felekezeti közti kitekintést is nyújt a „Mariológia és az ökumenizmus” címet viselő írásában. Természetesen ezek is bőségesen rendelkeznek liturgikus vonatkozásokkal, hiszen teológiánk nem szakadhat el a liturgiától. További gyöngyszemet jelent az „Alászállás és feltámadás – nagybőjt és húsvét” című tanulmány, amely az írás betűin, valamint az ünnepi liturgikus szövegeken keresztül állítja szemünk elé a húsvéti ikonunk teológiáját, hogy igazán megértsük és felfogjuk a „katabaszisz” és az „anabaszisz” vagy „anasztaszisz” jelentőségét. Amit Szent Pál apostol így fogalmaz meg: „Aki leszállt, ugyanaz,

mint aki felment, feljebb minden égnél, hogy betöltsön mindent” (Ef 4,10). Egyébként Cselényi atyának ez az írása olyan jelentős volt, hogy angol nyelven is megjelent (*Descent and Resurrection*) a debreceni egyetem sorozatában. – Mindezek mellett egyik, ebbe a csoportba tartozó önálló teológiai könyvét is kiadta az intézményünk *A hozzánk lehajló Isten* címmel, amelyben a keleti teológia szemszögéből – mintegy kaleidoszkópba helyezve vagy talán még inkább mozaik-kövecskék formájában a maguk helyére rakva – tárgyalja a Szentháromság-hitet, a képi és szimbolikus nyelvezetet, a liturgia, a szentségi élet, a vizuális teológia kérdéseit, hogy harmonikus, megnyugtató, de egyben gyönyörködtető szinopszisban mutassa be ezek együttesét.

Teológiai műveinek összességében is szinoptikus vonást lehet felfedezni. Mégpedig az egyetemes Egyház hármasküldetéséből fakadóan: *leiturgia* – *martúria* – *diakónia*. A *liturgia* szolgálatában az Isten közösen végzett (*leitōn ergon*) megdicsőítésén át az ember megszenteléséig, ami természetesen a hitünkről való *tanúságtételt* is magába foglalja, s ami ebből fakad: az embertárs sokirányú *szolgálatát* is. Tudós pap- és szolgatársam ebbe a folyamatba áll be írásaival – természetesen nemcsak azt itt felsoroltakkal, hanem az összes többivel is.

Tudományos munkáinak másik nagy területe a *liturgikus ének*. Mielőtt bárki is lekicsinyelné a jelentőségét, szeretném nyomatékosítani a fontosságát. Ugyanis – mint már szó volt róla – a keleti egyházban (s annak is bizánci ágában) különösen nagy szerepe van a liturgikus éneklésnek. Egyszerűen fogalmazva: hitünk megénekelte teológia! Ha az Egyház, illetve az egyházi élet bármely szegmensében érvényes az alapelv, hogy „lex orandi est lex credendi”, vagyis „az imádkozás törvénye a hit törvénye” – és fordítva is –, akkor az a mi bizánci egyházunkban különösen is érvényes. Hogy teljesen világos legyen: „Amit imádkozunk, azt hisszük, és amit hiszünk, azt imádkozzuk”. És ezt szépen tesszük. Legalábbis így akarjuk tenni. A mindennek fölött szép Istennek (bár nem akarok a filozófia, illetve teodícea területébe belekaszálni, mégsem hagyhatom ki a filozófiai alaprincípiumok közül az egy, az igaz, a jó mellől a szépet!), tehát a szépség forrásának kijár a szépséges ének. S ez érvényes magyar görögkatolikus egyházunk éneklési módjára is. Ami – bizony – sok kívánnivalót hagyott maga után a 20. században. Bizonyára az államhatalom, illetve az egyházi élettel ellenséges rendszer is közrejátszott abban, hogy templomainkból – akár a kicsinyekből is – eltűntek az énekkarok. Mivel megszűnt a kántortanító képzés. Így bár általában nagyon buzgó, de olykor képzetlen kántoraink sok erőfeszítésük ellenére sem tudták igazán

széppé és egységgé varázsolni a közös éneklést. – Bizonyára felismerte ezt Cselényi István atya is, aki mind oktatói, mind írói tevékenységével megpróbált segíteni ezen az áldatlan helyzeten.

Előbb a papnövendékeket, a leendő papokat tanította az énekre, a szép énekre, aztán már – miután a rendszerváltoztatás után bővíthetett hittudományi főiskolánk oktatási spektruma – nemcsak a kispapoknak, hanem a világi hallgatóknak is tanította a liturgikus éneket. Kevés híján két évtizeden keresztül tudta végezni ezt a szolgálatát (1982–1999).

Közben mentő, sőt, értékmentő munkát is végzett. Az első, a liturgikus éneklés területét érintő írásában a Hajdúdorogi Egyházmegyében használatos dallamkincsünket dolgozta fel az egyházmegye 75 éves jubileumi emlékkönyvébe írt tanulmányában. Talán meg lehet kockáztatni, hogy ezzel *iskolát teremtett*. Ugyanis előtte ilyen jellegű, egészen a legmélyebb gyökerekig visszamenő tanulmányról nem tudunk. Aztán pedig folytatás is következett a „Magyar Egyházzene” című országos szakfolyóiratban 1994-ben és 1995-ben közölt egymás utáni négy tanulmánya révén. Ugyancsak itt dolgozta fel két év múlva a szövegében Damaszkuszi Szent Jánostól (†795) származó, dallamvilágában pedig Kárpátaljához kötődő húsvéti kánonunkat. Természetesen – mint teológushoz és nem csak zeneértő, tudós emberhez illő módon – teológiailag is tárgyalja a témáját, nem csupán az éneklés és dallamkincs szempontjából. S itt ismét igazolva látjuk a szinoptikus szemléletét, hiszen a liturgikus ének területéről is visszakacsint a keleti teológiára. Persze, tudjuk, látjuk, éljük: nem is tehet másként! Ugyanis egy szép megfogalmazás szerint „a keleti egyház a liturgiájából él”.

Egy papot talán nem illő *polihisztornak* nevezni, mert neki inkább *egy-ügyűnek* (no, nem együgyűnek!) kell lennie Jézus Krisztus örömhírének továbbadásában és a szentségek kegyelmi ereje révén való gyógyítással, de István atyára némileg mégis alkalmazható a fogalom. Csak ezt a szegmensét tekintve: a teológián túl ért a költészethez (maga is gyakorolván azt), a zenéhez, a kottához, az énekléshez, a többszólamúsághoz is. Ennek fényében készítette el a görögkatolikus Szent Liturgia négyszólamú feldolgozását. Nyilván nem akart valami idegent, valami vadonatújat, valami teljesen ismeretlent, hanem olyat, amely mindnyájunk fülében rezonál, tehát a vezérszólamot meghagyta ismerősnek, általánosan használatnak. – Szélesebb spektrumot ölel át a Rácz-templom Alapítvány kebelében kiadott műve, amely görögkatolikus dallamkincseinket dolgozza fel. Egy egészen sajátos kis könyv pedig a pócsi zárandokkönyv. Tudjuk, hogy legutóbb Bacsóka Pál helynök úr adott ki

ilyet, amely azóta is nagy közkedveltségnek örvend a máriapócsi zárandokok körében. Ámde az csak a szövegét tartalmazza az énekeknek. Ezért újszerű és nagyszerű a Cselényi atya által kiadott könyvecske, amely kottás könyv.

Nem hagyható ki a felsorolásunkból a „Paradicsomjáték” címet viselő videofelvételt, amelyet tudós papunk karácsonyi liturgikus szövegeinkből állított össze, és a mintadallamok dallamvilágával látott el. Újszerű kezdeményezés ez is. Remélhetőleg sokan látták, és még láthatják is, mert fenn van a világhálón.

Görögkatolikus papságunk panoptikumát örövendetesen gyarapítja az ünnevelt aranymisés áldozópapunk, dr. Cselényi István atya a hatvanesztendős tudományos munkássága révén. Amikor az őt köszöntő könyvről, tudományos hagyatékáról eme gyarló mondatokat megfogalmazom, kívánom, tiszta szívemből kívánom, hogy ez még ne legyen a szó szoros értelmében *hagyaték*, hanem még bőségesen gyarapodjon. Legyen második kötete is! Adjon a mi Urunk, Istenünk még erőt, jó egészséget, inspirációt és munkakedvet a további áldásos tevékenységhez mind a papi életben, mind a tudományos munkában, hogy még bőven gazdagodhasson az a bizonyos *tudományos hagyaték*!

Bereghi Sz. József: *Egy aranymisés atya tudományos hagyatéka*, Budapest, 2020, 146 p. ISBN 978-615-01-0755-4

Ivancsó István

Élet az Élet kenyéréből: Az Eucharisztia teológiája

„Nézzétek, milyen kedves és jó, ha egyetértésben élnek a testvérek” (Zsolt 133,1). Amikor kézbe vesszük egy csapat teológus munkáját – az „Élet az Élet Kenyéréből” című könyvet – óhatatlanul ez a szentírási gondolat juthat eszünkbe. Jó volt együtt lenniük azon a három konferencián, amit a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karán szerveztek egymás után három évben. Jó együtt lenniük ebben az új könyvben is. És jó együtt látni az írásukat azzal a hárommal együtt, amit egy korábbi kötetből vettek át ide a szerkesztők.

Mindez a Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszusra való felkészülés szolgáltatásában készült. Kifejezett célja az volt, amit Puskás Attila professzor, szerkesztő a könyv előszavában írt: „hogyan az isteni szeretet nagy titkát és hitünk központi misztériumát együtt szemléljük, s az eucharisztikus lelkületben megújuljunk” (9. old.).

Nagyszerű, hogy már az előadásokkal is, valamint a könyv beosztásában is a teológia minden szegmensét le kívánták és le is tudták fedni a szervezők és szerkesztők. Két hasonlatot látunk itt érvényesülni. Egyrészt a mozaik képét. A mozaik annál szebb összképet mutat, minél több apró színes kövecskéből állítják össze. Ámde, hogy valóban harmonikus legyen a kép, minden részecskének a maga megfelelő helyén kell lennie. Másrészt a kaleidoszkóp képét. A háromszögbe összeállított trapéz alakú tükrök szép látványt alakítanak ki a benne lévő színes részecskékből. Ez a kép állandó, egészen addig, míg nem mozdítanak a csövön. Mert apró mozdulatra is újabb és újabb összképet ad a szerkezet. – Az egyetlen nagy képnek, az Eucharisztiaának különböző részeit és részleteit fedezhetjük fel a kötetben mozaikszemcsékként, úgy, hogy közben nem tévesztjük szem elől az igazi nagy képet. Újabb és újabb szempontjait láthatjuk az Eucharisztia nagy misztériumának a könyv fejezeteinek olvasása közben, mint a kaleidoszkóp egymás után következő képeit.

Szigorú és logikus szisztémával állították össze a szerkesztők a könyv anyagát. Mint ahogy ilyen volt a konferenciák felépítése is.

Egy *egyház történelmi* tanulmány mutatja be az eucharisztikus kongresszusok történetét, kiemelten az 1938-as budapesti kongresszusét is. Ám *Gárdonyi Máté* professzor nem pusztá történelmet ír, hanem az egész témának a teológiai feldolgozását is megadja (13–31. old.).

A *biblikus* részbe *Kocsis Imre* professzor két tanulmánya is bekerült. Az egyik a budapesti eucharisztikus kongresszus jelszavát értelmezi: „Minden forrásom belőled fakad” (Zsolt 87,6). A másik írása azt kutatja fel és mutatja be, hogyan van jelen az Eucharisztia az Apostolok Cselekedeteiben és Szent Pál apostol leveleiben (35–61. old.). A harmadik tanulmány *Takács Gyula* professzortól származik, aki a számára olyan kedves János-evangéliumból és az apostol többi írásából fejt ki, illetve egezetizálja az Eucharisziára vonatkozó szavakat (62–70. old.).

Ezt követik a *patrisztikus* tanulmányok. Három írásával jelentkezik *Perendy László* professzor. Az újszövetségi kort közvetlenül követő időtől kezdve a negyedik század végéig tart az a nagyméretű ív, amit az atyák tanításából összeállít az Eucharisziára vonatkozóan. Antióchiai Szent Ignác és Szmírnai Szent Polikárp Eucharisztia-tanától kezdve Szent Jusztyinoszon és Szent Cipriánuszon keresztül Jeruzsálemi Szent Cirillig megy el, illetve még Egeria Útinaplójának Eucharisziára vonatkozó részeit is elemzi. Így már egy rokon területre, az ókeresztény liturgia területére lép át (73–121. old.). S ehhez hasonló *Baán István* professzor emeritus tanulmánya, mely a bő két évszázad

múltán következő Hitvalló Szent Maximosz Eucharisziáról szóló tanításának kifejtése (122–128. old.).

Tekintélyes részt ölel át a *szisztematikus* teológiai tanulmányok sora. *Dolhai Lajos* professzor az Eucharisziáról a szentségi üdvrend középpontjaként ír (131–141. old.). *Puskás Attila* dogmatikus professzor (a könyv egyik – és fő – szerkesztője) az első tanulmányában „a hit titkát” és a „szeretet szentségét” a pápai és magisztériumi dokumentumok alapján elemzi (142–155. old.). *Rokay Zoltán* professzor emeritus érdekes témát feszeget, illetve jár körül: két középkori eucharisztikus vitát, s rámutat arra, hogy ezek hogyan vezetnek az Eucharisztia jelenlegi tisztelete felé (155–166. old.). *Deák Hedvig* domonkos nővér, egyetemi tanár – mondhatni: természetesen – a nagy mester, Aquinói Szent Tamás Eucharisztia-tanát értelmezi a tanulmányában, s figyelemre méltó, hogy az eredeti latin szövegeket saját maga fordítja (167–183. old.). Az időbeliséget tartva itt következik Puskás Attila második tanulmánya: annak alapos elemzése, hogy mit tanít a Trentói Zsinat az Eucharisziáról (184–205. old.). Harmadik írásával viszont egy hatalmas időbeli ugrás történik. Ugyanis Szent II. János Pál pápának az Eucharisziáról szóló encikliját elemzi (206–226. old.). Egy külön színfoltot jelent a negyedik tanulmánya, amely arról szól, hogy hogyan törekszenek újraértelmezni az eucharisztikus jelenlétet a 20. századi teológiában (227–253. old.). Logikailag is, de időrendben is ehhez csatlakozik *Kránitz Mihály* professzor tanulmánya, amely ökumenikus szempontból tárgyal az Eucharisziáról (254–260. old.). Egy szép fejezettel zárul ez a rész: *Fejérdy András* Prohászka Ottokár püspöknek az eucharisztikus elmékedéseiről szóló írásával (261–282. old.).

A *liturgikus* tanulmányok között négy tanulmány kapott helyet. Örömmel fedezhetjük fel, hogy a „két tüdővel” lélegző Egyház tudatában nemcsak a nyugati, hanem a keleti liturgiára is odafigyeltek. *Dolhai Lajos* újabb tanulmánya arról szól, hogy hogyan ünnepelték az Eucharisziát az ókori Egyházban (285–294. old.). *Baán István* professzor emeritus viszont teljes körképet ad a bizánci Szent Liturgia ünnepléséről: a liturgikus tárgyak bemutatásától kezdve a szövegekig, gesztusokig és azok elemzéséig (295–321. old.). *Kajtár Edvárd* teológiai tanár a doktori disszertációja alapján egy nagy hidat épít arról, hogy hogyan alakult ki a papi lelkiség a X. században, és ezt hogyan lehet értelmezni a mai papi lelkiség szempontjából (322–350. old.) Végül ezt a részt *Liszkai Tamás* teológiai tanár érdekes című és tartalmú tanulmánya zárja. Dante „Isteni színjátékát” veszi alapul ahhoz, hogy a szentmisében történő cselekmények liturgikus dramaturgiáját bemutassa (351–363. old.).

A tekintélyes kötet utolsó egysége *morális és egyházjogi* tanulmányokat közöl. Az elsőben *Laurinyecz Mihály* professzor arról tárgyal, hogy a szentmise hogyan áll a szegények, illetve az akadályoztatással élők szolgálatában. Tehát a liturgikus szeretetszolgálatról szól (367–381. old.). A másik tanulmányban *Szuromi Szabolcs Anzelm* professzor a kötet zárásaként a kánonjogi szabályozást tekinti át az Eucharisztia tiszteletére vonatkozóan (382–394. old.).

Ismertetésünk elején említettük a szép részekből összeállított mozaikot. Ilyen ez a könyv is. A viszonylag sok – huszonhárom – tanulmány mindegyike a maga helyére került benne. Összképben láthatjuk általuk az Eucharisziát, illetve a róla szóló tanítást. Említettük a kaleidoszkópot is, amelyben újabb és újabb kép tűnik fel ugyanazokból a színes szemecskékből. Így nyerhetünk újabb és újabb ismeretet ebből a könyvből az Eucharisziáról. – S mindezt meg lehet fejteni: egy szép csokrot jelent ez a kötet. Színes virágokból áll, de egybefogottan. Köszönet a szerzőknek, akik sok-sok színnel gazdagították eucharisztikus ismereteinket, és köszönet a szerkesztőknek, akik ezeket egybefogták, hogy könnyen kezelhető legyen.

Puskás Attila professzorhoz csatlakozunk, aki annak a reménységének adott hangot, hogy a kötetben található írások, a Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszusra készülve, hozzájárulhatnak „az Eucharisztia titkának teljesebb felfedezéséhez és tudatosabb, méltóbb ünnepléséhez”. – Biztosan állíthatjuk, hogy ez a gazdag tartalmú könyv nagy hasznot hajtott a kongresszusra való felkészülés folyamán, most pedig segít elmélyíteni annak hatásait.

Puskás Attila (szerk.): *Élet az Élet kenyeréből. Az Eucharisztia teológiája*, Budapest, Szent István Társulat, 2021, 394 p.

Ivancsó István

Dolhai Lajos új könyve: A szentségek liturgikus teológiája

Látszólag könnyű a dolga annak, aki a liturgikus professzor új könyvének bemutatására vállalkozik. Ugyanis ehhez magától a szerzőtől pontos eligazítást kap. Ugyanakkor nehéz is ez a feladat, mégpedig a könyv újszerűsége miatt. – Ámde mindenképpen érdemes a könyvvel megismerkedni, nemcsak az ismertetés szintjén, hanem el is olvasni, mert igazi lelki mélységekre vezet el, mégpedig olyan formában, hogy a tudományosságot szerencsés módon tudja ötvözni az olvasmányossággal.

Dolhai Lajos professzort, a szerzőt nem kell bemutatni, hiszen a magyar katolikus teológia vérkeringésében évtizedek óta jelen van a tudományos

munkásságával. Egri és budapesti oktatásával pedig ennek eredményeit főiskolai és egyetemi szinten ismerteti meg a hallgatók nemzedékeivel. Sőt, a vatikáni Nemzetközi Teológiai Bizottságnak tagjaként a világegyházba viszi be a magyar liturgikus teológia szempontjait. – Mindezek mellett római katolikus papként éli is a liturgiát, nem csak műveli. Így szerencsés módon találkozunk össze benne a tudományos és gyakorlati szempont. S ennek kiváló bizonyítéka ez a könyv!

Szerzőnk megkönnyíti a könyvével való megismerkedést. Ugyanis a bevezetésben világosan megadja célkitűzését: „Ennek a könyvnek az a legfőbb célja, hogy az egyes szentségek teológiáját a liturgiából kiindulva, és azzal szoros összefüggésben bemutassa” (12. old.). Ebből fakad az, hogy jelen könyvet a liturgikus-szentségtani trilógiájának harmadik köteteként értelmezhetjük. Az első kötet a JEL kiadónál jelent meg 2002-ben: *A liturgia teológiája* címmel. Ezt követte másodikként 2011-ben a Szent István Társulat kiadásában *A szentségek teológiája* című kötete. (Már ebben a könyvben is felfigyelhettünk arra, hogy a korábbi kézikönyvekhez viszonyítva hangsúlyosabban mutatja be a liturgikus összefüggéseket, hiszen az Egyház liturgiája a szentségekről szóló tanítás megkülönböztetett forrása: *locus theologicus*). A mostani, harmadik kötet pedig *A szentségek liturgikus teológiája* címmel ugyanott látott napvilágot 2021-ben.

Ez utóbbiban a „liturgikus” jelző adja az újszerűséget, és éppen ezért – előzmények hiányában – az ismertetési nehézséget is. Természetesen ez a kötet is teológiai mű, mégpedig magas tudományos szintű könyv – amit a közel négyszáz lábjegyzete, valamint a hét oldalt kitevő magyar és többnyelvű szakirodalmi jegyzéke igazol –, de liturgikus, újszerű módszertani megközelítése vonzóvá teszi, szinte sugallja azt, hogy meg kell ismerkedni vele, el kell olvasni. Aki benne van a liturgiában, vagyis éli azt, az előtt egy gazdag kincstár kapuja tárul fel. Aki viszont nincs benne, de jó szándékkal közeledik, annak számára a kincstárból áradó ragyogást táplálja ez a könyv. Szerzőnk ezt kívánja elősegíteni, amikor – szentírási hasonlattal élve – „kincseiből újat és régít hoz elő” (Mt 13,52).

Liturgikus teológiai mű révén nem lehet más a vezérfonala, mint a *lex orandi lex credendi*, mely szerint az „imádság törvénye a hit törvénye”. Vagyis amit imádkozunk, azt kell hinnünk, és amit hiszünk, azt kell imádkoznunk. S ez a szentségekre is vonatkozik, hiszen mindegyiknek van „liturgiája”, mind egyiket imádságos közegben „szolgáltatják ki”, „veszik fel”, de leginkább – az újszerű megfogalmazás szerint, ami a jelen könyvből is kiderül – „ünneplik”.

Amikor a könyvet olvassuk, elsőként át kell rágnunk magukat a liturgia teológiájáról szóló részen. Mint minden szentségtani műben, itt is kell ennek szerepelnie. De szerzőnk csak a leglényegesebb szempontokra szorítkozik (a 13–57. oldalakon), hogy aztán a fő témája bemutatásának láthasson neki, amely már ténylegesen a szentségek liturgikus teológiájáról szól (58–180. old.). Munkájához – saját bevallása szerint is – a műsztagógikus katekézisek adták az ihletet. Ő ugyanazzal a szándékkal és módszerrel próbálja meg kifejezni az egyes szentségek értelmezését, mint amivel a szentatyák tették. Nemcsak az ókori időben voltak ugyanis katekumenek, hanem a mi világunkban is élnek jószándékú kereső vagy éppen megszólítható emberek, akiket Krisztushoz vezethetünk. Hogy a szentségek révén elinduljon bennük vagy minél teljesebbé váljon a krisztusi élet.

Dolhai professzor liturgikus megközelítésben tárgyalja a szentségeket. Sőt, azok szertartását elemzi mind a hét esetben, mégpedig a hivatalos liturgikus könyvek alapján. Módszerével teljesen életszerűvé tudja tenni, közel tudja hozni a szentségeket, azok jelentését és értelmét az olvasóhoz. Az egyes fejezeteket szerkezetileg teljesen logikusan osztotta be, így könnyedén követhető – nem csak a tartalomjegyzékből – a szerző mondanivalója. Minden szentség tárgyalásánál megadja a szentírási megalapozást, aztán bőségesen merít az atyák tanításából. Nem mellőzi a vonatkozó tanítóhivatali megnyilatkozásokat, illetve a legújabb pápai tanításokat sem. Sőt! A legújabb teológiai tanítások frissessége hatja át ezek révén a művét. De használja a katekizmust éppen úgy, mint az egyházi törvénykönyvet is. Egyszóval: minden szentség esetében szép és alapos szinopszist kapunk tőle. De ami a legfontosabb: a liturgikus szövegek és utasítások (rubrikák) elemzését kapjuk.

Visszacsengethet a fülünkben X. Szent Piusz pápának még jóval a Zsinat előtti korból származó tanítása, mely szerint a szentmisén nem imádkozni kell, hanem a szentmisét kell imádkozni. Könyvünk pedig továbbviszi ezt a gondolatot, mert alapelve az, hogy a szentségek liturgiáját is ismerjük meg, hogy „tevékenyen és gyümölcsözően” tudjunk bekapcsolódni az ünneplésükbe.

Az újszerű, gazdag és mély tartalmú, ugyanakkor olvasmányos módon gazdag ismereteket nyújtó könyvvel kapcsolatban csupán egyetlen hiányosságot lehet említeni: hiányzik a végéről egy összegzés.

A korábbi szisztematikus – leginkább skolasztikus – szentségtani munkák után Dolhai Lajos professzor új kötete üdítő forrás a szentségeket jobban és elmélyültebben érteni és értelmezni kívánó embereknek. Csak annyi lehet

a vágyunk, hogy minél többen olvassák, forgassák, ismerjék meg, hogy szentségi életük gazdagodjon általa. Hogy ne csak a *sequela Christi* (Krisztus követése), hanem a *vita in Christo* (Krisztusban való élet) terén is egyre jobban elmélyedhessenek!

Dolhai Lajos: *A szentségek teológiája*, Szent István Társulat, Budapest 2021, 187 p.

Ivancsó István

Oleh Bolyuk: *Művészi fafaragás a templomokban* (Ukrajna nyugati megyéinek anyaga alapján). (Oleh Bolyuk: *Wooden sacred artefacts (as based on Ukraine's western regions)* Lviv: National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Ethnology 2020, 520 oldal, ISBN 978-966-02-9606-0. Ukrán nyelven, angol tartalomjegyzékkel.

A szisztematikus művészettörténeti kutatások kezdete óta, a XX. század elejétől a különféle témák között komoly teret nyert a szakrális enteriőr kutatása, amelyben ugyanakkor az ott hangsúlyos szerepet betöltő kép, ikon kapott érthető módon nagyobb figyelmet. Amellett, hogy még számtalan fontos kérdés maradt megválaszolatlanul a stílus, az ikonográfia, a kép és a liturgikus használat kapcsolódásával összefüggésben, mégis ez csupán egy szegmenst jelent abban a sajátos közegben, amit a templom szakrális tere jelent. A fafaragású vagy fából más technikákkal készített tárgyak széles köre mindmáig másodlagos, szűk értelemben vett néprajzi témának számít, amely kívül rekedt a művészettörténész szakma érdeklődésén. Holott szükségszerű, hogy felidézzük, a templomi tér és tárgyai eredendően mind liturgikus, mind esztétikai, művészi vonatkozásban egyetlen komplex egységet jelentettek, ez a megközelítés volna ideális mindenkor a templomi terek berendezésénél.

A megjelent könyv szerzője Oleh Boljuk, az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Etnológiai Kutatóintézetének munkatársa, a néprajztudományok doktora, a lemergi Néprajzi Múzeum munkatársa. 1995-től, azaz több mint húsz éve folyó kutatómunka keretében, több kutatási projekt vezetőjeként és terepen történő gyűjtések során nagyszámú tárgyi anyagot dokumentált és dolgozott fel. Ez a monográfia azonban egy magasabb szinten kívánja rendszerezni a rendkívül sokféle korú, minőségű, hagyományú anyagot, hiszen mindenekelőtt úgy határolja körül ezt a szférát, mint olyan specifikus művészeti jelenséget, amelynek egyes összetevői sem érthetőek komplex, sokrétű megközelítés nélkül. A kutatás jelentősége abban áll, hogy nemcsak a kutatás

számára tette elérhetővé ezeket az emlékeket a publikáció révén, hanem a figyelem ráirányításával elősegíti ezen templomi tárgyak megőrzését az egyes helyszíneken, valamint az igényesebb példák, tárgyformák tovább élését teszi lehetővé, hisz mintaként is szolgálhatnak akár az oktatásban, akár az újonnan épült szakrális építmények esetében az alkotó folyamatokban.

A kutatás időbeli határait a fennmaradt emlékek határozták meg, így a monográfiai a 15. század végétől a jelenkorig készült tárgyi emlékeket vizsgálja. A címben szereplő földrajzi határokon belül a szerző kárpátaljai emlékeket is vizsgál, a szerző a történeti munkácsi püspökség templomaiban is végzett kutatást. Fontos megállapítása, hogy Ukrajna hét nyugati megyéjében a templomi berendezésre egyértelműen hatással voltak az interetnikus és interkonfesszionális kapcsolatok, ami visszaigazolja az ikonfestészet területén régóta megfigyelt jelenséget.

A könyv hat fejezetből épül fel. Az első két fejezet (21–96. o.) részletesen bemutatja a téma eddigi ukrán szakirodalmát, a vonatkozó lengyel, szlovák és cseh irodalom adatait, áttekinti az írott, szóbeli és tárgyi forrásait, a kutatás módszertani sajátosságait. A templomi berendezés jelenségének kutatásához a szerző egy hierarchikusan felépülő rendszert állított fel, ahol négy szempont szerint vizsgálja a tárgyakat: funkció, forma, locus és idő, azaz a templomi térben elfoglalt helyük és a használatok ideje szerint is. Ezt a morfológiai rendszert a 2.1. ábrával illusztrálja a kötet végén. A harmadik fejezet (97–192. o.) a keresztény templom berendezésének általános történetébe ágyazva mutatja be a régió templomi berendezésének tárgyait és azoknak stílusváltozatait két időszakra tagolva: XVI–XIX. század eleje (3.2. alfejezet) és XIX–XXI. század eleje (3.3. alfejezet). A szerző áttekinti a faragott motívumok különféle korai és későbbi változatait, azt a folyamatot, amelyben a középkori fonat-, levélmintákat könyvgrafika hatására a flamand-reneszánsz antikizáló elemek, majd a barokk és a historizáló XIX. századi ornamensek váltják fel. A negyedik fejezet (193–238. o.) a templomi tér egyes részeit elemzi az ott elhelyezett tárgycsoportokat: a szentély (4.1. alfejezet), a hajó (4.2.), az előcsarnok és további mellékterek elemeit (4.3.): mindenekelőtt a főoltár, előkészületi asztal-szekrény, baldachin, szentségház, mellékkoltárok, kléroszok, szószék. Az ötödik fejezet (239–290. o.) a templomi tárgyak morfológiájával, alaktanáival foglalkozik bemutatva a nem mozdítható, statikus tárgyak templomi topográfiáját és a mozdítandó tárgyakat (analogionok, ládák, gyertyatartók, ripidionok, körmeneti ikonok és lámpások, ravatalok, azaz minden szokványos és kevésbé szokványos tárgycsoport, ami fennma-

radt a régió templomaiban), továbbá az építészeti-dekoratív elemeket. A szerző által javasolt csoportosításban egymással összefüggésben beszél az ugyanazon térrészben található tárgyakról: az Eucharisztia titkának teréhez tartozó tárgyak, az Ige terének tárgyai (pl. analogionok, tetrapodok, klérosz padok, sztaszidionok), a gyónás és bűnbánat szentségi terének szerkezetei és tárgyai, a keresztelezés és tárgyszentelelés tárgyi kellékei, az imádságos megemlékezés tárgyai (szentsír-szobrok, körmeneti és megemlékező ikonok, votumok), a temetési szertartás tárgyai (ravatal, álló gyertyatartók), a világítás tárgyai (a fény tere), körmeneti inszigniak, adománygyűjtő tárgyak (faperselyek, nyeles ládikák), templomi bútorok (komódok, ládák, kézmosó szekrények). A hatodik fejezet a templomi tárgyak készítésének technikáját tekinti át (291–406. o.). Bemutatja a különféle felhasznált faanyagokat, a pácolás, egyéb feldolgozás technológiai eljárásait, kitekintve a templom ácsszerkezetének készítésére is. A 6.2. alfejezet foglalkozik a tárgyak esztétikai minőségének kérdésével, a faragás, esztergálás formaképző eljárásaival, a díszítő motívumok regionális stílusaival, kompozíciós sémáival. A nagy rendszerbe illesztve a számos ismert faragott tárgy mintegy többletjelentéssel gazdagodik, a mai ízlés számára sokszor túlzóan tarkának tűnő összképből kisejlik az eredeti rend logikája. Regionális körök, a XIX. századtól név szerint is ismert mesterek, számos adat teszi rendkívül tanulságos művé a könyvet, amely tankönyvként jól használható, művészeti vagy akár a teológiai képzés keretein belül.

A kötetet mellékletek sora zárja (415–497. o.). A bejárt községeket bemutató térkép, liturgikus-művészeti szómagyarázat, majd az anyag áttekintését segítő ábrák és sémák sora: a szakrális művészet rendszere (2.1. képtábla), hosszanti tengelyes, háromszakaszos, illetve a kereszthalaprajzú fatemplom berendezésének topográfiai sémája, a statikus és a mozgatható templomi tárgyak téregységek szerinti csoportosítása, tipológiai csoportok (a babinec ívformái, a bejárati ajtók és ablakformák, a kórusok formája, oltárformák (5.3.1.1. képtábla), szentségház-formák (5.3.1.2.) és további tárgytípusok. A fiatal kutatókat muzeológiai mintadokumentumok segítik (kutatóút-felmérési beszámoló, dokumentáció, múzeumi leírókarton típusok). A kutatási projektek keretében történt felmérési utak időrendi jegyzékéből megismerjük, hogy a történelmi Munkácsi püspökség kárpátaljai területén a szerző 1995-ben a volóci, az ökörmizei, a técsői és a huszti járás fatemplomait kutatta, 2005-ben a nagybereznai járás fatemplomait járta be, 2009-ben a volóci és ökörmizei járás teljes bejárását végezte el. Az így összeállt archívum nagy segítséget jelent művészettörténeti kérdések gyors tisztázásában is. A kötetet gazdag

színes illusztrációs anyag kíséri, amely igazolja, hogy a legtöbb archaikus anyaggal Kárpátalja fatemplomaiban lehet még találkozni. Etnográfusként a szerző ugyanakkor a későbbi századok, sőt a jelenkor népművészeti emlékeinek is szentel figyelmet, vizsgálva a hagyomány átalakulásának jelenségét. A monográfia így számos tanulságos következtetést megenged a művészettörténet, illetve a liturgikus térben zajló cselekmények elemzése vonatkozásban is.

Puskás Bernadett

Új vasfüggöny

A közép-európai keresztények napjainkban nem érzik jól magukat, nem látják biztosítva gyermekeik, unokáik jövőjét. *Jönnek az oroszlánok* című, magyarul most megjelent művében Vladimír Palko, Szlovákia volt belügyminisztere bemutatta az aggasztó jelenségeket, és tíz kitörési pontot is megjelölt. Első javaslata: ismerjük meg az igazságot, az felszabadít (Jn 8 32).

Az igazság, amivel szembe kell néznünk, az, hogy a hívő keresztényeknek ma Nyugaton nincs megfelelő politikai képviselőjük. Amerikában és Európában egy néhol akár már győztesnek tekinthető antropológiai forradalom zajlik. Gyökeresen átalakítja az ember természetéről és jogairól alkotott fogalmainkat, ezáltal sorra megdőlnek a család és a társadalom működéséhez elengedhetetlen erkölcsi alapelvek. A keresztény politikusok vagy az elvhűséget választják, vagy belesimulnak az egyre jobban szekularizálódó világba. A többség az utóbbit választotta, és ez kezdetben sikeres is volt. De a keresztény pártok sok helyen koalícióra kényszerültek, és a hatalomban maradás kedvéért eredeti elveikkel ellentétes törvényeket is megszavaztak.

Többnyire ki is hagyták a nevükből a keresztény szót, néppártnak nevezik magukat, mint az európai kereszténydemokraták ernyőszervezete, az Európai Néppárt is.

A név a kisebbik baj. De ma már e pártok tetteik alapján sem különböztethetők meg a többi úgynevezett centrupárttól, és ez teljes arcvesztéssel, az elszürkülés pedig szavazatvesztéssel jár: a német, az olasz, a spanyol, a portugál és a francia kereszténydemokraták mára mind ellenzékbe kerültek.

A kommunista egyházüldözésből kiszabadult Közép-Európa számára „a fejlett Nyugat” már nem példakép. Az a Nyugat, amely az ateista kommunizmussal vívott harcban még szövetségesnek látszott – figyelmez-

tet Palko –, nincs többé. Másképp, de nem kevésbé ateista, mint a Kelet volt. A lenini utat nem követi, de gondolkodásában Marxra támaszkodik. A Nyugat nemcsak elfordult Istentől, de üldözi is a keresztényeket. Ez ugyanazon gyökérből táplálkozik, mint a kommunizmus, de nincs kivégzés, sem kényszermunka, ezért az arénába érkező oroszlánok képe eddig metafora maradt.

A katolikus, ha behódol, járhat templomba, akár hirdetheti is, hogy katolikus, de a keresztény értékek és a forradalom álláspontjainak ütközése pillanatában a liberálist kell választania. Az abortuszt, az eutanáziát, a homoszexuális házasságot. Nem védheti meg az üldözött európai keresztényeket sem. A liberális médiától félve, még csak nem is beszél az üldözésről.

Ha egy finn képviselő egy olyan mondatot idéz a Bibliából, ami elítéli a homoszexualitást, akkor perbe fogják, s akár börtönbe is kerülhet. Glasgow-ban letartóztattak és ezer fontra büntettek egy prédikátort, mert bűnnek mondta a homoszexualitást. A liberálisok lám nem tűrik az ellenvéleményt, akár börtönrel is fenyegetik a politikailag nem korrekt, azaz nekik nem tetsző szavakat. Lopakodik a diktatúra.

Az ilyen történetek rendszerezsek, de szégyenszemre nem akad egyetlen „kereszténydemokrata” párt, amely ezek ellen tenne valamit, de legalább szót emelne. Hallgat a keresztény értelmiség is, pedig ki kellene mondania, hogy Isten nélkül nem boldogul a társadalom. A közép-európai országokban ma több szabadság van, mint Nyugaton. Ismét mély szakadék, ha tetszik, új vasfüggöny választ szét minket. Vajon meddig?

Vladimír Palko: *Jönnek az oroszlánok. Miért tart Európa és Amerika egy új zsarnokság felé?*, (Gondolat Kiadó), Budapest 2021, 603 p.

Surján László, a KDNP tiszteletbeli elnöke

A kijevi Paterikon

Mind a tudományos világ, mind a lelki irodalommal – s főleg a keleti lelki irodalommal – foglalkozók számára kellemes meglepetés érkezett az Úr 2021. évében, az orosz időszámítás szerint a 7529. esztendőben. Végre napvilágot látott a kijevi barlangmonostor *Paterikonja*! Első alkalommal kerül a magyar olvasóközönség elé magyar nyelven. Igaz, Dolmányos István már 1990 körül lefordította a művet, Hollós Attila filológus pedig egybevetette az eredetivel, ám akkor nem került sor a kiadására Három évtizedig lappangott, míg végre most napvilágot láthatott.

A műhöz utószót író Zoltán András pontos felvilágosítást ad: „Jelen kiadás számára a szöveget újból átnéztük és a magyar olvasó számára a szükségesnek vélt jegyzetekkel láttuk el, mivel a fennmaradt gépiratban ugyan jelölve volt a jegyzetek helye, ám a tervezett jegyzetek vagy nem készültek el, vagy nem kerültek elő a hagyatékából” (251–252. old.). A könyvet olvasva inkább a megállapítás utóbbi részére kell gondolnunk: bizonyára nem kerültek elő a fordító hagyatékából a jegyzetek, ugyanis számtalan olyan hely található a műben, ahol a mai olvasó számára (is) az értelmet megvilágító jegyzet látszik szükségesnek. S ha már itt tartunk: ugyanez érvényes a szentírási helyekre is. A *Paterikon*ba foglalt atyák, szerzetesek számára nem feltétlenül volt szükséges a szentírási helyek jelzése. Bizonyára még a végső változatot 1554-ben egybeszerkesztőnek sem hiányoztak különösebben. Ugyanis a szerzetesek a 4. századi kezdet óta életük részének tartották a Szentírás teljes egészében (vagy legalábbis minél nagyobb részében) való megtanulását, memorizálását. A mai olvasó viszont könnyebben rá tudna találni a Bibliában egy-egy idézet vagy gondolat helyére, ha jegyzetként jelezve lenne. Azonban azt is el kell fogadni, hogy a fordító és szerkesztők valószínűleg nem akarták túlságosan megtörni a leírások lendületét. Szerencsére azt is megokolva találjuk a könyvben, hogy miért Károli Gáspár 1908-as revideált fordítását használták a mű bibliai idézeteihez: „elsősorban veretes nyelvezete okán” (252. old.). S igen, ezt el kell fogadnunk, hiszen a *Paterikon* szövege sem ukrán vagy orosz, hanem egyházi szláv (vagy közismertebb nevén: ószláv). Ha pedig az archaizálást figyelembe vesszük, akkor valóban jobban illik a magyar szövegbe a régebbi szentírásfordítás.

A jelen könyv 4. oldalán megtalálható az a két kötet, aminek alapján a jelen fordítás készült. Az első 1978-ban, a második 1980-ban látott napvilágot Moszkvában L. A. Dmitrijevics és D. Sz. Lihacsev munkálkodása nyomán. Öröndetes, hogy egy évtized múltán már kész lett a magyar fordítása is¹ – mint fentebb említettük: Dolmányos István által –, és kissé sajnálatos, hogy újabb három évtizedet kellett várni ahhoz, hogy ez a fordítás nyomtatásban is megjelenhessen Hollós Attilának és Zoltán Andrásnak köszönhetően.

1 Személy szerint sajnálom, hogy nem ismerhettem – és így nem is használhattam – ezt a fordítást, amikor Rómában a licenciatusi dolgozatomat készítettem Magyar Szent Mózesről (akinek története a *Paterikon* 30. legendájában olvasható). Így a két nyelven megjelent könyvem bibliográfiájába sem vehettem be. Lásd IVANCSÓ ISTVÁN, *Magyar Mózes – liturgikus tiszteletének tükrében*, Nyíregyháza 1997, 138 p., illetve ISTVÁN IVANCSÓ, *Moisej Ugrin – nello specchio del suo culto liturgico*, Nyíregyháza 1997, 110 p.

A *Paterikon* az első hét legendájában a monostor templomáról szól: az alapítók érkezéséről, az építésről, a berendezésről, a felszenteléséről, az elnevezéséről (5–30. old.).

Majd utána következnek a „szerzetesi életrajzok”, amik nem pusztán hagiografikus írások, illetve beszámolók az adott szerzetesek életéről, hanem mindig gazdag tanulságul is szolgálnak az olvasók, illetve az utókor számára. Az összes közül a legterjedelmesebb a 8. legenda: „A mi szentéletű Feodoszjunnak, a barlangmonostor igumenjének élete” – érthető oknál fogva, hiszen ő a monostor alapítója (Antonyij mellett)² (31–89. old.). Ámde még további három legenda is róla szól: az ereklyéinek átviteléről, nyugvóhelyének elkészítéséről, illetve az ő dicséretéről (90–112. old.). A 12. legenda összefoglalást ad a barlangmonostor szerzeteseiről, de néhányukat név szerint is megemlíti a lelki nagyságuk miatt (113–115. old.). Majd pedig egymás után következnek a szerzetes atyák a 38. legendáig (116–247. old.). A sorozat csak két helyen szakad meg. Az első: Polikarp barlangmonostori szerzetes (második) levele Akindin archimandritához, amely rámutat a *Paterikon* keletkezésének folyamatára. Ugyanis Akindin kérte Polikarpot, hogy a szerzetesekről szóban már elmondott történeteket írja is le, amit ő bizonyára alázatosságból, de mégiscsak teljesít (34. legenda, 157–158. old.). A második: „Az igahitű Izjaszlav fejedelem kérdése a latinokról” (37. legenda, 241–244. old.). A „példás életű Feodoszj” atya úgy válaszol Jaroszlav fiának, Vladimir unokájának, hogy a négy oldalt kitevő szöveg a mai keresztény hívő számára arcpirító. Ugyanis nemcsak következetesen eretneknek nevezi a római katolikusokat, hanem mindenféle erkölcstelenségnek, olykor még pogányoknak is. Biztos, hogy ezt az évezredes szöveget az ökumenikus mozgalmak nem fogadnák el, sőt, jelentősen gátló tényezőnek tartanák az ökumené útján. – Azonban le kell szögezni, hogy ez csak egy fejezete a *Paterikonnak*. A mérhetetlenül gazdag lelki és lelkiségi tanítást el kell fogadnunk, amit a szentatyák alapján nyújt minden kereszténynek ez a mű.

Külön érdemes kiemelni, hogy a 30. legenda „A szentéletű Magyar Mózesről” szól (183–191. old.). Arról a bizánci szertartású szentről, aki nevében viseli származását: *Ugrin*, azaz *Magyar*. Miután az Alta folyónál megmene-

2 A magyar görögkatolikus egyház is említi kettejüket a reggeli istentisztelet „Üdvözléte” ek-téniájában, illetve a liturgia szertartásában is. Ehhez lásd *A görög szertartású katolikus egyház szent és isteni liturgiája a legszentebb áldozat bemutatását megelőző imákkal s isteni tiszteletekkel kiegészítve*, Nyíregyháza 1920, 65.; 76.; 78.

kült a haláltól, amikor Borisz és Gleb gyilkosság áldozatává lett (Magyar Györggyel együtt, aki Mózes testvére volt), lengyel fogságba esett. Egy fiatal özvegyasszony mindenféle praktikát felhasználva a magáévá akarta tenni, amibe Mózes semmiképpen nem egyezett bele. Magára vállalta még azt is, hogy az asszony férfiatlanítja. Így jutott el a barlangmonostorba Antonyijhoz és Feodoszijhoz, és ott élte le további életét. Az Istenhez, a parancsokhoz és a szerzetesi élethez való tántoríthatatlan ragaszkodás példaképévé vált, aki a monostorban más szerzetesek kísértéseiben is tudott segíteni, például Ioann remetén, (29. legenda, 178–183. old.).³A 38 legendába foglalt (mert még az első, a templom, illetve kolostor építéséről szóló szakasz részei is ezt a címet viselik) szerzetesi életrajzok jelentős mennyiségben tartalmaznak olyan túlzásokat, amelyek a mai keresztények számára életidegenek. Ámde összességében tekintve mégis azt kell mondanunk, hogy a szerzetesek önsanyargatásában, olykor végletekig elmenő aszketizmusában a krisztusi ígéretet kell meglátnunk a keresztviselésre vonatkozóan. Mindenkinek van keresztje, akár könnyen észrevehető az életében, illetve rajta, akár titokban viseli azt. A szerzetesek előttünk járnak, példát mutatnak abban, hogy van értelme a kereszt elfogadásának és hordozásának, mert ezt teszi őket és minket méltókká az Urunkhoz (Mt 10,38; Lk 9,23).

Mindezek fényében az atyák és szerzetesek életéről szóló évezredes tanítást a mai könnyen olvasható formájában bensőségesen ajánljuk minden kedves olvasónak. Ha elmerül az olvasásában, nemcsak az érdekességet fedezi fel

3 Vö. i. lábj., illetve a további írásainkat: „Magyar Mózes”, in *Görögkatolikus Szemle* 7 (1997) 2.; „Magyar Mózes és ikonográfiai ábrázolásai”, in *A Magyar Tudományos Akadémia Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete 1997. évi tudományos ülésén elhangzott előadások összefoglalói*, Nyíregyháza 1997, 145.; „Magyar Mózes – liturgikus tiszteletének tükrében”, in VASS L.-né (szerk.), *Az 1991-1997. évi megyei pályázat díjnyertes munkáinak bemutatása*, (Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Tudományos Közalapítvány Füzetek 10.), Nyíregyháza 1998, 33.; „A bizánci szertartású magyar szent, Magyar Mózes történetisége”, in VASS L.-né (szerk.), *Tudomány és Társadalom. A „Magyar Tudomány Napja 1997” alkalmából rendezett Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Tudományos Konferencia anyagának bemutatása*, (Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Tudományos Közalapítvány Füzetek 10.), Nyíregyháza 1998, 146-147.; „Magyar Mózes”, in *Keresztény Élet* V,51 (1997) 4.; „Моисей Угринь és ikonográfiai ábrázolásai”, in *Posztbizánci Közlemények* III (1997) 181-197.; „Akathisztosz Magyar Szent Mózeshez”, in *Athanasiana* 7 (1998) 133-142.; „Magyar Mózes és akathisztosza”, in *Athanasiana* 10 (2000) 23-45.; „Moisej Ugrin e il suo acatisto”, in *Folia Athanasiana* 1 (1999) 77-98.; „Moisej Ugrin e il suo acatisto”, in *Athanasiana* 10 (2000) 141-142.; „La vita di Moisej Ugrin secondo il Paterikon”, in *Folia Athanasiana* 4 (2002) 55-71.; „Magyar Mózes”, in KÖSZEGHY, P., (főszerk.), *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon középkor és kora újkor*, Budapest 2007, VII. köt., 171-172.; IVANCSÓ ISTVÁN, *Magyar Mózes – liturgikus tiszteletének tükrében*, Nyíregyháza 2013, 180 p. (második, bővített kiadás).

benne, hanem azt a mélységes lelki tartalmat, ami miatt eredetileg létrejött. Biztos, hogy lehet gazdagodni általa.

A kijevei barlangmonostori paterikon, Máriabesnyő 2021 (Attraktor), 248 p. ISBN 978-615-6173-39-3

Ivancsó István

Krónika

Dr. Gyurkovics Miklós habilitációs előadása

2021. június 1-jén dr. Gyurkovics Miklós rendes teológiai tanár, intézetünk tudományos rektorhelyettese habilitációs előadásokat tartott a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karán.

Magyar nyelvű előadása „Alexandriai Kelemen kutatásának időszervi szempontjai” címmel hangzott el. Olasz nyelvű előadásában Alexandriai Kelemen teológiájába nyújtott betekintést. („»La sapienza della croce« nella teologia di Clemente Alessandrino”, magyarul: „»A kereszt bölcsessége« Alexandriai Kelemen teológiájában”).

Kollégáknak szívből gratulálunk és további eredményes oktatói és kutatói munkát kívánunk!

főiskolai honlap

Új nemzetközi folyóirattal bővül könyvtárunk

Az anconai Istituto Teologico Marchigiano és főiskolánk kölcsönös megállapodásának köszönhetően könyvtárunk új nemzetközi folyóirattal bővült. A folyóirat Sacramentaria & Scienze Religiose néven félévente jelenik meg, a 2021/1.

szám címe: „Battesimo. Teologia e prassi in prospettiva ecumenica”.

főiskolai honlap

Tanévzárás 71. alkalommal

2021. június 27-én került sor főiskolánk 71. tanévzáró ünnepségére a Szent Atanáz-teremben és a püspöki székesegyházban. Ünnepségünket Kocsis Fülöp metropolita, Orosz Atanáz és Szocska A. Ábel püspökök atyák is megtisztelték jelenlétükkel.

Hagyományainktól eltérően az idén ünnepi vecsernyével kezdődött ünnepségünk. Ünnepi beszédében Kocsis Fülöp érsek atya a hála fontosságára hívta fel figyelmünket. Az elmúlt év, a pandémia alatti korlátozások után hálásak lehetünk, hogy imádkozva, a végzős hallgatókat ünnepelve együtt lehetünk.

„Mi közünk hozzád, Jézus, Isten Fia?” – tette fel a kérdést Seszták István atya ünnepi beszédében. Az itt tanuló hallgatók arra kapnak meghívást, hogy rájöjjenek és felfedezzék, hogy közük van Valakihez, az Isten Fiához. Ez a kapcsolat, közösség, az Isten ajándéka, az a talentum, amit mindenki megkap élete kezdetén. Az Istennek gondja van ránk, törődik velünk még a tanulmányok ideje alatt is. Ez a „közünk

van Jézushoz” az alapja a tudás dagodásának, a mozgatója a vágy-nak, hogy többet tudjunk meg a felfoghatatlanról.

Ezt követően a diplomák átadása következett.

A licencia diplomákat Kocsis Fülöp érsek atya, a teológus diplomákat Orosz Atanáz püspök atya, a hittanár-nevelőtanár mester diplomákat Szocska Ábel püspök atya adta át.

A Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola a 2020. évben az Eperjesi Egyetem Teológiai Fakultása professzor emeritusának, Bohács Béla atyának adományozta a Szent Atanáz Díjat. Tavaly előbb a pandémia, majd Béla atya elhunytja miatt nem tudtuk átadni a díjat. Most felesége és fia vették át a plakettet és oklevelet Kocsis Fülöp érsek atyától.

Bohács Béla az Eperjesi Egyetem és a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola közötti koordinátori tisztséget csaknem két évtizeden át látta el. Együttműködésünk elsősorban a tudományos kutatás területén, konferenciák szervezésében, kölcsönös publikációs lehetőségek felkínálásában és teljesítésében nyilvánult meg.

Intézményünkben 1961-ben *Bodnár István*, *Keresztes Gábor*, *Sivadó János* és *Vattamány Albert* atyák fejezték be tanulmányaikat. 1971-

ben *Damjanovich József*, *Rakaczki Mihály*, *Tóth Mihály* atyák fejezték be tanulmányaikat. Sajnos ma már senki sem él közülük, így arany- és gyémántdiplomát nem adhattunk át. 1956-ban *Ádám Péter*, *Barna Sándor* és *Szabó Sándor* atyák fejezték be tanulmányaikat. 65 év elteltével már csak Szabó Sándor atya vehette át a vasdiplomát Szocska Ábel püspök atyától.

A tanévzáró ünnepség lezárásaként a könyvjutalmak átadására került sor, mellyel főiskolánk a tanév során kiemelkedő tanulmányi eredményt felmutató hallgatókat jutalmazza.

Minden végzős hallgatónak szeretettel gratulálunk! Eredményes munkálkodást, a tudás kamatoztatását, ahhoz Isten áldását és jó egészséget kívánunk!

főiskolai honlap

Emlékfalat avattunk

Tanévzáró és diplomaosztó ünnepségünket követően a főiskola aulájában emlékfalat avattunk az intézményünk alapítójára, első tanári karára és első rektoraira emlékezve.

Az emlékfal megáldása előtt *Véghseő Tamás* atya mondta el ünnepi gondolatait, melyet az alábbiakban teljes terjedelmében olvashatnak:

Tökéletes népet készíteni az Úrnak...

1939 tavaszán az újonnan felszentelt és beiktatott Dudás Miklós hajdúdorogi püspök első főpásztori körlevelét ezekkel a szavakkal kezdte:

„Első főpásztori szózatomban kormányzati programom gyanánt ugyanazt jelöltem meg, ami az Úr nagy Előhírnökének, Keresztelő Szent Jánosnak Istentől kijelölt életprogramja volt: »Parare Domino plebem perfectam« – tökéletes népet készíteni az Úrnak (Lk 1,17.). Ehhez kértem egyházmegyém nagyontisztelendő papságának segítségét s ezt a segítséget kérni, sürgetni, szorgalmazni meg nem szűnhetek mindaddig, míg hívő népünk a valás-erkölcsi tökéletességre arra a fókára el nem jut, melyet a Jó Pásztor, Krisztus Urunk tőlünk elvár.”

A Szent Lukács evangéliumából kölcsönzött – és templomainkban éppen néhány napja, az Előhírnök születésének ünnepén felidézett – merész célkitűzés jól illett a mindössze 37 éves püspök fiatalos lendületéhez. Magasra tette a lécezt önmaga előtt. Átérezte felelősségének súlyát, megértette az akkor ezernyi nehézséggel és kihívással küzdő magyar görögkatolikus egyház sorskérdéseit és azokra válaszként nem apró kompromisszumokat akart megkötni, nem a túlélésre rendez-

kedett be, hanem bízva a gondviselő Istenben és a pócsi Szűzanya pártfogásában nagy ívű programot alkotott, mellyel nem kevesebbet, mint a tökéletességet célozta meg.

1959-ben, püspökké szentelésének 20. évfordulóján a nagybetűs programról és a szent tervekről Dudás püspök azt írja, hogy azok romjain ülve Jób szavait ismételteti: az Úr adta, az Úr elvette. Áldott legyen az Úr neve. Önmagát már nem a keresztet magasra emelő, a népet tökéletességre vezető főpásztorként látja, hanem magányos kereszthordozóként, aki a Golgotára súlyos keresztet hordozva egyedül, mindenkitől elhagyva botorkál. Magányosan, de mégse hitehagyottan. Hite és bizalma a Gondviselésben töretlen, a keresztben nemcsak a jelen szenvedését, hanem a jövőbeli üdvösséget is látja: in cruce salus. Az üdvösség a keresztben van – írja papjainak.

Közismert, hogy Dudás Miklós püspök főpásztori programját az 1945 után fokozatosan kiépülő és az ország vezetését magához ragadó kommunista párt rombolta le. Ami keveset a háborús időkben építeni tudott, azt a hatalom új birtokosai azonnal elvették, és a püspök néhány év leforgása alatt eszközeitől megfosztva, sokszorosan megalázva és megfélemlítve, teljesen kiszolgáltatott helyzetben találta magát.

Egymást követték a fájdalmas események: Mindszenty bíboros letartóztatása, az egyházi iskolák államosítása, a szerzetesrendek – köztük a Dudás püspök számára oly kedves bazilita rend – működésének betiltása. Az egyházellenes propaganda, a papság elleni gyűlölet felszítása a napi rutin részévé vált. Megteremtették a félelem és a bizalmatlanság légkörét, amiben minden azt az üzenetet közvetítette, hogy a hitnek és az Egyháznak a népi demokráciának nevezett új rendszerben nincs jövője.

Mit tett ekkor Dudás püspök atya?

1950-ben létrehozta azt a papnevelő intézetet és a hittudományi főiskolát, ami jellegénél fogva az Egyház jövőjéről szól, hiszen az újabb és újabb papi nemzedékek képzését szolgálja. A jövőt kezdte építeni a kilátástalanság és jövőtlenség idején.

Bár az Egyház ellenségei megpróbálták ezt a tettét is ellene és az Egyház ellen fordítani, a jövő őt igazolta. A görögkatolikus egyház túlélte minden nehézséget és válságot, s a krízis legmélyebb pontján megszülető papnevelő intézet és hittudományi főiskola ma is betölti hivatását.

A prófétai tettként is értelmezhető alapítás 70. évfordulóján méltóképpen szeretnünk volna meg-

emlékezni és hálás szeretetünket az alapító püspök iránt kifejezni. Ez a gondolat egybefonódott más, nemes törekvésekkel, melyek a főiskola elhunyt rektorainak kívántak méltó és maradandó emléket állítani.

A pandémia okozta közismert nehézségek hátráltatták a megvalósítást, így egy tanévvel később, a mai napon tudjuk megszentelni az aulában elhelyezett gránittáblát és bronzplaketteket.

Az emlékfalon Dudás Miklós püspök már idézett jelmondata áll: Tökéletes népet készíteni az Úr-nak. Kőbe véstük ezt a jelmondatot. Kőbe véstük és az intézmény bejáratánál helyeztük el, hogy mindazok, akik belépnek ebbe az épületbe, papnövendékek, hittanár- és kántor szakos hallgatók, tanáraik, előljáróik, a főiskolai munkatársai nap mint nap szembesüljenek a célkitűzéssel, nap mint nap lássák, hogy a léceket magasra kell tenni.

A püspöki jelmondat alatt ez a szöveg áll:

„Legyen ez a papnevelő intézet magyar földön a görög szertartásnak tűzhelye.”

1950 szeptemberében ezekkel a szavakkal alapította meg Dr. Dudás Miklós hajdúdorogi püspök, miskolci apostoli kormányzó a görögkatolikus papnevelő intézetet és hittudományi főiskolát Nyíregyhá-

zán, a püspökség Bethlen Gábor u. 5. szám alatti épületében.

Az alapítás 70. évfordulóján a Szent Atanáz Görögkatolikus Hit-tudományi Főiskola közössége há-lás szívvvel emlékezik meg az alapító főpásztorról, aki tettével arra taní-totta az eljövendő nemzedékeket, hogy a gondviselő Istenre hagyat-kozva a legnehezebb időkben is a Magyar Görögkatolikus Egyház jövőjét építsék. Legyen boldog nyu-galma és örök emléke!

A főiskola első tanári kara: Dr. Liki Imre János OSBM, Dr. Rojko-vich István, Orosz Ágoston OSBM, Dr. Cselényi István, Zengő Mihály

A gránittáblára négy bronz dom-bormű került, melyek Páljános Er-vin szobrászművész alkotásai: balról jobbra haladva Dr. Dudás Miklós alapító püspök és a főiskola három elhunyt rektora: Dr. Liki János, Dr. Bacsóka Béla és Dr. Pregun István.

Liki János atya bazilita szerze-tesként, a máriapócsi kolostorból és a hajdúdorogi rendházból való kiűzetés után került egyházmegyei szolgálatba. Dudás püspök atyával együtt végezte teológiai tanulmányait a rendi főiskolákon, majd pedig Rómában a Gergely Egyetemen. Szerzetesként számos misszióban voltak munkatársak. Az újonnan alapított papnevelő intézet és főiskola első rektoraként papi generációk példaképe lett. Az

államhatalommal szemben Dudás püspök atya 1958-ig tudta megvé-deni rendtársát. Nyolc év rektori szolgálat után az Állami Egyház-ügyi Hivatal megvonta működési engedélyét, és Nyíregyházáról is távoznia kellett. Életét – mindössz-sze 57 évesen – három évvel később a bazilita atyák menedékhelyén, Bodrogkeresztúron fejezte be.

Utódja a rektori tisztségben dr. Bacsóka Béla atya lett, aki 1914-ben született. Dudás Miklós püspök 1941-ben szentelte pappá. 11 éven át volt nyíradonyi káplán, majd 1952-ben lett a főiskola tanára. Fő-pásztora 1959-ben bízta meg a rek-tori feladatok ellátásával. Rektori szolgálata 25 éven át, 1984-ig tartott. 1987-ben hunyt el Nyíregyházán.

Bacsóka Béla atyát dr. Pregun István atya követte, aki 1943-ban született, s 1967-ban lett a Hajdú-dorogi Egyházmegye papja. Öt évig Nagykállóban szolgált, majd 1972-től központi szolgálatot látott el püspöki titkárként, prefektus-ként, teológiai tanárként. 1984-ban megkezdett rektori szolgálata két részletben összesen 15 évig tartott. Először 1984 és 1992 között volt a papnevelő intézet és a főiskola rek-tora, majd pedig 1999-től a 2006 de-cemberében bekövetkezett haláláig vezette intézményünket.

A három rektor atya összesen mintegy fél évszázadig látta el szol-

gálatát. A legsötétebb ötvenes évek, a Kádár-rendszer, majd pedig a rendszerváltoztatás és a kétezres évek más és más kihívást jelentettek. Mindhárman töretlen egyházhűséggel, főpásztoraik megbízható munkatársaiként, a papnevelés ügyének elkötelezett munkásaiként látták el feladataikat. Hálás szeretettel idézzük fel emléküket: legyen boldog nyugalomuk, s örök emlékü.

Az emlékfal megáldásához közeledve szeretettel köszöntöm Bacsóka Béla és Pregun István atyák jelen lévő hozzátartozóit: köszönjük, hogy elfogadták meghívásunkat, és jelenlétükkel családiasabbá teszik az eseményt.

Szeretettel köszöntöm az emléktábla ügyének egyik kezdeményezőjét, Pregun István atya régi barátját és fontos ügyekben munkatársát, Platty Iván nyugalmazott államtitkár urat és kedves feleségét. Szeretettel köszöntöm Gáll Attila urat, a kivitelezést Seres Tamás és Szabó Sándor tervei alapján elvégző Palladian Kft. tulajdonosát. Köszönöm, hogy az ötlettől a gránittábla felszereléséig tartó hosszú úton kitartottak és tudásuk legjavát adták.

Most pedig megkérem Kocsis Fülöp érsek-metropolita atyát, aki maga is tevékenyen vett részt a megvalósításban, hogy áldja meg az emlékfalat.

főiskolai honlap

Gallaro érsek és Nin püspök látogatása főiskolánkon

Rendkívüli látogatást tett szeptember 10-én intézményünkben S.E.R. Mons. *Giorgio Demetrio Gallaro* érsek, a Keleti Egyházak Kongregációjának titkára, és S.E.R. Mons. *Manel Nin* – a görögországi görögkatolikusok apostoli exarchája – akik a Keleti Katolikus Püspökök találkozója és a Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszusra érkeztek Magyarországra.

Gallaro érsek atya a főiskolán köszöntötte a megújult licencia kurzuson részt vevőket, akik ezen az első előadáson *Vito Limone* milánói professzor patrisztikus exegézisről tartott ismertetését hallgathatták.

A Keleti Egyházak Kongregációjának titkára elmondta, hogy nagyon fontosnak tartja a Szent Atanáz Hittudományi Főiskolán folyó munkát, amely a keleti teológiai műveltség iránt érdeklődőknek nyújt tanulási és kutatási lehetőséget. Köszöntőjében kiemelte, hogy a keleti teológia ismerete egyrészt szolgálat, mellyel az emberek keresztény előmenetelét kell segíteni. Másrészt a keleti teológia érték, olyan ékesség, amit nem szabad csupán kincseskamrában őrizni, hanem meg kell osztani másokkal is. Olyan kincs, amely ugyan sok hívó ember mindennapi életének

a része, ám ebből a kincsből még másoknak is jut bőven. Ezt is kell szolgálnia a főiskolának. Végezetül áldását adta a hallgatókra és az intézmény dolgozóira, sikeres tanévet kívánva mindenkinek.

Horváth Tamás

Megnyitottuk a 72. tanévet főiskolánkon

2021. szeptember 14-én, a Szent Kereszt felmagasztalásának ünnepén – hagyományainknak megfelelően – a Szent Miklós-székesegyházban tartottuk intézményünk 72. tanévnyitó vecsernyéjét.

Az ünnepi alkonyati istentiszteleten főiskolai közösségünkkel együtt imádkozott Szocska A. Ábel megyéspüspök, aki köszöntőjében Ferenc pápa buzdítását tolmácsolta: ne féljünk a Keresztől.

Dr. Véghseő Tamás rektor atya ünnepi beszédében a tanulásra, gyarapodásra, növekedésre és fejlődésre hívta fel a figyelmet. „A tanítás a másokról való gondoskodás egyik szép formája. Időnként meg kell értük szenvedni, de tudjuk örömmel vállalni a nehézségeket, mert amiért áldozatot hozunk, a növekedés, fejlődés, gondoskodás, mind Istennek kedves áldozat. Mi más vezessen minket az új tanévben, mint az, hogy Istennek kedves dolgokat akarunk tenni. Vezessen minket

ez a szándék, mert Istennek tetsző tettek által leszünk mi magunk is Istennek kedves választottjai.”

A beszédet követően sor került a gyémántdiploma jelképes átadására, mellyel Vereczki András atyát köszöntöttük. A minisztériumi és az intézményi ösztöndíjak adományleveleit az alábbi hallgatók vehették át:

Nemzeti Felsőoktatási Ösztöndíj –

Feczák László Miklós

Hodinka Antal Kiválósági Ösztöndíj –

Magyar Richárd Zsolt, Zsohár Zsófia

Szabó Jenő Ösztöndíj –

Farkas Friderika, Vajda Zsanett, Stekler Ágnes

Illés József Ösztöndíj –

Fügei Benjamin, Éliás Krisztián Emil, Thodory Dorottya Mária

Álmos Zoltán Ösztöndíj –

Balogh Mária, Csatlós Hanna Marianna, Vass Tünde

Petrássevich Nicefor Ösztöndíj –

Kozák Klaudia Kitty

Liki Imre Ösztöndíj –

Jertyity Róbert

Az ösztöndíjakhoz és az eddigi eredményekhez szeretettel gratulálunk, eredményes tanévet és sikert kívánunk minden kedves hallgatóknak!

Főiskolai honlap

Kutatók éjszakája a hittudományi főiskolán

A Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Pedagógiai és Pszichológiai Központvezető dr. habil. Pauwlik Zsuzsa Orsika szervezésével került megrendezésre a Kutatók Éjszakája rendezvény 2021. szeptember 24-én 18 órától a főiskola Szent Péter-termében személyes jelenléttel. Az Európa-szerte megrendezett ingyenes eseménysorozat küldetése a tudomány és a kutatói életpálya népszerűsítése. Az oktatók színes és érdekes témákkal készültek tudományterületük bemutatására, hogy a hallgatóközönség megértse és megismerje kutatómunkájuk alapvetéseit. Lehetőség nyílt az előadások során felmerült kérdések és hozzászólások megvitatására. Az este az alábbi előadások mentén szerveződött:

Földvári Katalin (MTA-SZAGKHF Lendület Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport): „Máriapócsi csodatörténetek” című előadásában ismertette a máriapócsi kegyhelyhez kapcsolódó, a kegykép első, 1696-os könnyezésétől kezdve számtalan csodás imameghallgatásait. Az előadás ezeket járta körül bemutatva a legismertebb csodatörténeteket, a kegykép gyógyító erejének megnyilvánulási módjait, valamint a csodáknak emléket állí-

tó fogadalmi tárgyak és egyéb adományok fajtáit.

Dr. Inántszy-Papp Ágnes (SZAGKHF): „A kommunista diktatúra hatása a görögkatolikus oktatási és nevelési rendszer alakulására”.

Dr. Jankáné prof. dr. Puskás Bernadett (NYE): „A víz motívuma egy templomi falképcikluson” című előadásában édesapja, Puskás László görögkatolikus pap, képzőművész munkáit mutatta be a témához kapcsolódóan többek között a krakkói magyar kápolna mozaik ciklusának készítésekor, a garadnai és balsai görögkatolikus templomot is érintve.

Dr. Ivancsó István (SZAGKHF): „A magyar görögkatolikus egyházban található liturgikus előírások kutatása, feltárása, dokumentálása” című előadása az Aranyszájú-Liturgia végzésének liturgikus dokumentumaink tükrében.

Dr. Kruppa Tamás (SZAGKHF): „Az egyházatyák ismeretszerzésének módszere a keresztény ókorban Henri de Lubac és Hans Urs von Balthasar útmutatása szerint”.

Dr. habil. Pauwlik Zsuzsa (SZAGKHF) – *Dr. Schmercz István* (SZAGKHF): „Önismereti eljárások – Mérések”. A bemutatás során olyan vizsgálóeszközökkel ismerkedhettek meg a résztvevők, melyek információkat adnak személyes tulajdonságairól. Ezek a

mérőeszközök a következők voltak: intelligencia-teszt, konfliktográf és szenzométer.

Bízunk benne, hogy mindazok, akik ellátogattak a Kutatók Éjszakája 2021 rendezvényre, tartalmas élményekkel gazdagodtak.

Pauwlik Zsuzsa Orsika

A 2021. évi Magyar Tudomány Ünnepe főiskolánkon

A Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola az országos eseménysorozathoz kapcsolódóan 2021. november 29-én rendezte meg a Magyar Tudomány Ünnepét, melynek mottója: „Tudomány: iránytű az elérhető jövőhöz”. A mottó üzenete az, hogy a tudományos tények és ismeretek összefüggésében vállalkozhatunk a környezetünkben zajló folyamatok alaposabb megismerésére.

Az ünnepség során *dr. Véghseő Tamás* rektor atya köszöntőbeszéde után két plenáris előadás hangzott el.

Kocsis Fülöp érsek-metropolita atya azt vázolta fel, hogy milyen következményekkel járt és jár még napjainkban is a világjárvány a görögkatolikus egyház életére. „Mi az érintés Egyháza vagyunk” – hangzott el az előadás vezérgondolata. A világjárvány, ami az utóbbi két év bőjtői időszakait érintette, vallás-

gyakorlásunk olyan részeitől fosztja meg a görögkatolikus híveket, mint az ikonok megérintése, megcsókálása, vagy éppen Máriapócsan az ún. értetkezés szokása, amely által a hívők kapcsolatba lépnek a szenttel, személyes terükbe viszik azt. De nemcsak ennek lehetőségét veszi el a járvány, hanem a személyesen megélt liturgia is a virtuális térbe kerül át ebben az időszakban.

Dr. Kührner Éva, a közelmúltban a Szabolcs-Szatmár-Bereg megye könyvtári kultúrájáért díjjal kitüntetett főkönyvtárosunk előadásából megtudhattuk, hogy a világhírű egyházi szláv gyűjtemény mellett a főiskolán található a megye egyetlen ősnymtatványa és az ország legteljesebb muzeális görögkatolikus periodika-kollekciója is. A modern, napjainkban kiadott szakkönyvek és dokumentumok amellett, hogy használják őket főiskolánk oktatói és hallgatói, könyvtárközi kölcsönzés keretében eljutnak az ország minden részébe. A kölcsönző partnerek a többféle felekezetű egyházi könyvtár mellett az ország olyan nagy könyvtárai, mint az Országos Széchényi Könyvtár, a Magyar Tudományos Akadémia vagy a tudományegyetemeink bibliotékái.

A plenáris előadások után két szekcióban zajlott a tudományos munka: a *Teológia szekcióban* nyolc,

míg az *Interdiszciplináris szekcióban* hét előadást lehetett meghallgatni.

Az akadémia kiemelt témái és annak teológiai, illetve multi- és interdiszciplináris vonatkozásai köré szerveződtek a bemutatók. A konferencia előadói között a SZAGKHF oktatói, további felsőoktatási intézmények oktatói és a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei levéltár kutatói is jelen voltak. A diszkussziók és a kötetlen beszélgetések lehetőséget teremtettek a kutatók tématerületeinek mélyebb megismerésére, továbbá elősegítették főiskolánk tudományos kapcsolatainak kibővítését.

A rendezvényen több felsőoktatási intézmény hallgatói is jelen voltak, számukra ez motivációt adhatott a tudományos kutatómunka elkezdéséhez. A rendezvény a kooperáció és a befogadó szemlélet jegyében zajlott, lehetőség nyílt a járványhelyzet több diszciplína – teológia, orvostudomány, pszichológia, történettudomány, jogtudomány, szociológia – szempontjából történő megvilágítására és megvitatására; ezáltal közelebb hozva egymáshoz a különböző szakterületeket.

Az érdeklődő szakmai és szélesebb közönség a konferencián elhangzott előadásokat a közeljövőben nyomtatott formában, egy tanulmánykötetben megjelentetve is kézbe veheti majd.

Pauwlik Zsuzsa Orsika